

Anmeldelser

Adriansen Inge og Lorenz P. Christensen: Kirkerne på Als og Sundeved. Med bidrag af Niels Henrik Arendt, Sissel F. Plathe, Niels Vium og Günter Weitling. Fotos af Roberto Fortuna, Kim Holm m.fl. Udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved og Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, 2012, 310 s.

Det er et helt igennem smukt, indbydende og nyttigt værk, som lokalhistoriske og museale kræfter i forening har skabt med bogen om kirkerne på Als og Sundeved. Redaktører og hovedforfattere er den myreflittige museumsinspektør Inge Adriansen på Sønderborg Slot og den mangeårige formand for Historisk Samfund for Als og Sundeved, lokal sognepræst og provst emeritus Lorenz P. Christensen; fire medforfattere giver dertil hver deres særlige bidrag.

Bogen omhandler de 30 kirker og kapeller, der findes i det nuværende Sønderborg Provsti. Bortset fra fire østlige sogne, der kom til Sønderborg efter kommunalreformen i 2007, svarer området til det gamle Sønderborg amt. Amtet fik sit bind i Nationalmuseets storværk, *Danmarks Kirker*, i 1961, så det er en rigtig god idé at skabe en ny kirkebeskrivelse, hvor de sidste 50 års udvikling bliver medinddraget.

Af Inge Adriansens indledning fremgår det, at de to tredjedele af kirkerne var rejst inden midten af 1200-tallet. Kirketætheden var dermed så stor, at de færreste havde mere end to til fire kilometer til kirke; det er nærliggende at spørge, om det store arbejde var drevet af kirkesult eller magelighed. Ser man bort fra de tre slotskirker, i Sønderborg, Augustenborg og Gråsten, har det altså i de seneste 800 år kun været nødvendigt at bygge tre bykirker i Sønderborg, tre landsbykirker samt en frimenighedskirke for at opfylde behovet – imponerende!

Hoveddelen af bogen, gennemgangen af de 30 kirker, står de to udgivere for. De følger her et relativt fast skema. Først et opslag med et helsides foto af kirken og en kronologisk oversigt over de vigtigste ændringer, restaureringer, anskaffelser m.v. i kirkens historie. Således vel rustet kan man gå til selve beskrivelsen, der fylder seks-otte sider. Her bliver kirkebygningen, dens faste og løse inventar samt yderligere udsmykning præsenteret i et fornemt samspil med fremragende, nyoptagne farvefotografier. Derefter fortælles om kirkegården, ofte

med omtale af nogle af de mange krigsmindesmærker der jo præger de sønderjyske kirkegårde, og sluttelig kan en fornem gammel præstegård eller en vellykket, nyere sognegård få sine ord og billeder med på vejen.

Den enkelte gennemgang lægger naturligvis vægt på de lokale sammenhænge. Det kan være navne og omstændigheder omkring anskaffelsen af prædikestol eller altertavle. Det kan dreje sig om indskrifter, der afhængigt af historiens gang ændres frem og tilbage mellem plattysk, dansk og tysk. Det kan være lokale sagn, som dem om Broagers tvillingetårne, der ligger tæt op ad sagnene om Esbern Snare og tårnene i Tveje Merløse. Den sprogligt interesserede kan bemærke, fra en kirkebøsse i Dybbøl, at ordet »meddele« også kunne bruges i betydningen »dele med«. Det kan være om den indsats, som professor Richard Haupt fra Kiel øvede ved at redde mangt et stykke middelalderinventar, så det kom på museum i stedet for at blive smidt ud. Det er i det hele taget mangespundne beretninger, som man bliver fint oplyst og oplivet af at læse.

I bogens sidste del får en række indbudte forfattere ordet for at berette om særlige emner. Arkitekt Niels Vium, kirkekonsulent for Haderslev Stift, skriver bl.a. om kirken i landskabet. Sissel F. Plathe, kunsthistoriker og museumsinspektør ved Nationalmuseet, peger i sin gennemgang af kirkernes kalkmalerier dels på den lokale indsats af Nordborgværkstedet, også kaldet Peter Ly.kts værksted, dels på at sidealtre kan have haft et kalkmaleri som »altertavle«. Sissel Plathe gennemgår desuden det middelalderlige inventar: døbefontene, de mange enkeltfigurer, der ofte er levn af altertavler og vidner om, hvilke helgener der i katolsk tid spillede en rolle i egnens kristentro, samt naturligvis især de altertavler, der endnu i dag, i mere eller mindre fuldstændig stand, er i brug – og vidner om middelalderens høje kunstneriske stadi. Inge Adriansen bidrager igen med kapitler om de tømrede klokkehuse, om genforeningsklokkerne, om krigsminderne på kirkegårdene og om det kortlivede Als-Ærø Bispedømme. Niels Henrik Arendt, Haderslev Stifts nyligt afgåede biskop, samt Günter Weitling, kirkehistoriker og mangeårig tysk sognepræst i Sønderborg, beretter om henholdsvis dansk og tysk kirkeligt liv, der nu om dage heldigvis er præget af stor gensidig imødekommethed. Lorenz P. Christensen afrunder bogens tekst med tanker om »Kirken af levende stene«. Bogen slutter med ordforklaringer, oversigt over kilder og litteratur, samt kortfattede vita over forfattere og fotografer.

Kirkerne på Als og Sundeved er ganske enkelt fremragende formidling på et højt og alligevel let læseligt plan. Såvel forfattere som udgivere skal have mange roser for indsatsen.

Jens Bruun

Adriansen, Inge og Mikkel Leth Jespersen (red.): Skurke og helte i Sønderjyllands historie

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 105, 2012, 325 s.

Så gjorde de det igen i Sønderjylland. For små 10 år siden udkom 19 myter om landsdelens historie, og denne gang er der så tale om 20 skurke og helte fra Sønderjyllands historie. Som med myterne er der tale om en vellykket foredragsrække, der er blevet omsat til en bog. Bogen er dog suppleret med tre vægtige artikler, der ikke indgik i foredragsrækken. Det drejer sig om bidragene om Thyra Danebod, herredsfogeden Nis Henriksen og Frits Clausen – og tak også for disse tre bidrag.

Resultatet er en særdeles vellykket og flot bog. Det kan ofte være en blandet oplevelse at kæmpe sig gennem en pose blandende bolsjer, men her er det en fornøjelse. At opskriften lykkes skyldes, at vi har med kompetente personer at gøre og samt at forfatterne brænder for den historie, de ønsker at fortælle. Der er typisk ikke tale om nye forskningsresultater, men forfatternes formidling af deres tidligere forskningsresultater – her sat ind i en ramme om skurke og helte i historien. En simpel, men ikke af den grund mindre læseværdig oplevelse. I bogen bevæger vi os kronologisk frem fra 900-tallet til tiden efter 1945. Der er således ikke nogen der tør vove pelsen og bevæge sig helt op til de seneste årtier. Vi hører om syv kvinder og 13 mænd. Fortællingerne indeholder fornuftige betragtninger om de tvetydige begreber, helte og skurke, men det, der gør historierne fortjenstfulde, er at de klart kridter den historiske bane op. Dermed bliver det tydeligt for læserne, at begreberne afhænger af faktorer, som sejrherrenes historieskrivning, nationalt sindelag og politisk overbevisning. Ingen skal dog forledes til at tro, at der tale om en svært tilgængelig bog. Der er således ingen fælles definition på hverken skurke- eller heltebegrebet, og selvom alle artiklerne pænt forholder sig til spørgsmålet, så er det måske lige så meget et påskud for at fortælle om Sønderjyllands historie med afsæt i en række kendte og mindre kendte perso-

ners liv. Historierne er velskrevne og underholdende, og flere af dem har også den tyngde, der skal til, så de kan vække til eftertænk-somhed.

20 fortællinger er ikke ensbetydende med 20 forfattere. En af vor tids helte inden for den sønderjyske historieskrivning, museums-inspektør ved Sønderborg Slot, Inge Adriansen fremstår som med-redaktør og flittigste bidragsyder som den bærende kraft i endnu et vellykket sønderjysk fællesprojekt. Projektet har været uden snæren-de bindinger, så forfatterne har selv valgt de personer, de har ønsket at portrættere. Tidsmæssigt giver det en ujævn fordeling med hele ni personer, hvis virke falder i 1900-tallet, hvilket siger ganske meget om tyngdepunktet i den nuværende sønderjyske historieskrivning.

De portrætter, der omhandler den ældre tid, giver læseren en let-læselig indgang til Sønderjyllands komplicerede historie. Det er, som om vanskelige spørgsmål omkring Sønderjyllands særstatus falder langt nemmere på plads, når den skildres gennem de udvalgte perso-ners liv. Det gælder f.eks. Stefans Pajungs fine bidrag om Knud Lavard.

For 1900-tals personer er det mere tætte personskildringer, der er i fokus. Her vil den store historie være de fleste læsere bekendt, men igennem portrætterne føjes der væsentlige nuancer til den kendte historiske ramme samtidig med, at personen placeres i sin samtids hi-storie. Et godt eksempel herpå er Louise Klinges beskrivelse af menne-skesmugleren Karen Poulsen, der hjalp flere hundrede soldater til at begå faneflugt 1914-1917 fra den tyske hær. Selvom det som nævnt til tider virker som – et udmærket – påskud at bruge rammen med helt eller skurk, skal det retfærdighedsvist nævnes, at flere af artiklerne har nogle elegante pointer. Når René Rasmussen og Inge Adriansen skriver om Frits Clausen, at »På det private plan var han en fredsommelig per-son og god familiefar og en værdsat, socialt bevidst landlæge. Men det betød mindre, når han på det officielle plan fremtrådte som en aggres-siv højtråbende nazifører, der uden vaklen støttede et forbryderisk regime, udviste foragt for folkestyret og havde til hensigt at overtage regeringsmagten«, så kan det næppe skrives bedre. Niveauet er højt i samtlige artikler, og bogen blev fortjent vel modtaget, og er allerede blevet genoptrykt for at imødekomme efterspørgslen.

Peter Fransen

Adriansen, Inge: Smag på Sønderjylland. Madkultur uden grænser
Fotos af Mikkel Adsbøl.
Gyldendal, 2013, 228 s.

Sønderjylland – her forstået som landet mellem Ejderen og Kongeåen – er emnet for Inge Adriansens nye bog. Siden 1972 har Museet på Sønderborg slot indsamlet viden om kost og kogekunst, omkring 600 optegnelser er det blevet til, og indsamlingen pågår stadig. Et enestående materiale om en egn, der i sin mangfoldighed er unik. Grænseegne og grænseegns-køkkener er noget for sig historisk såvel som gastronomisk, og lykkelig den egn der råder over en forsker, der mestrer begge discipliner.

Udforskningen af madens historie har undergået store forandringer og den er inde i en rivende udvikling. Det illustreres af fire publikationer, der ligger på mit bord. Ældst er et stencileret hæfte i A4 format, skrevet på skrivemaskine med linjeafstand 1, så der blev plads til mest muligt på siderne. Titlen er *Sønderjyske Madopskrifter*, udgiver er Museet på Sønderborg Slot 1973. Ved siden af den ligger to kvadratiske bøger: *Sønderjysk Koge- og Bagebog* fra 1976 og *Sønderjysk Kogebog* fra 1996, illustreret med sort/hvide tegninger af Jane Nielsen. Nu er et forlag altså kommet ind i billedet, nemlig Christian Ejlers Forlag, som udgav smukke og væsentlige bøger om gastronomi, der ikke var mainstream. Og så det store spring frem til den nye: *Smag på Sønderjylland*. Stort format, rigt illustreret med fotos af Mikkel Adsbøl. Hver opskrift har sit eget opslag med et farvebillede af den færdige ret. Sådan skal det være i det 21. århundrede. Forlaget er nu Gyldendal. Forfatteren til dem alle er Inge Adriansen, der konsekvent har forfinet og uddybet sit materiale.

I de 40 år, der ligger mellem det beskedne hæfte og den flotte billedbog, har vi oplevet en stærk globalisering og samtidig en voksende regionalisering. Hinandens modsætning – og dog. I en grænseløs verden stiger behovet for det konkrete og det lokale. Det er baggrunden for, at ideen om et nyt nordisk køkken, der blev lanceret i 2004, har fået en så voldsom gennemslagskraft. Kvaliteterne i de hjemlige råvarer genopdages, der søges autencitet og dermed historien bag dem. En række stjerne-kokke har ført an, men bølgen breder sig, og selv fødevarerindustrien har set lyset. Nu gælder det om at holde stien ren, om at sikre kvalitet og videreudvikling. I den proces er en bog som *Smag på Sønderjylland* vigtig.

Bogen består af generelle afsnit afvekslende med opskrifter, derved kan læseren/brugeren enten læse om historie og kultur eller gå i køkkenet og spise sig igennem emnet. Det må dog anbefales at kombinere. Første generelle afsnit handler om mad og måltider og variationerne betinget af geografi, teknik og økonomi. Mange forskellige påvirkninger spores fra Holsten, Frisland, Vestjylland og sågar England. Der er også bevaret mange træk af ældre danske spisevaner, der er forsvundet tidligt i det øvrige Danmark. Det skyldes Sønderjyllands kulturkonservatisme med rod i den tyske tid 1864-1920, forstærket af hungertiden under 1. Verdenskrig.

Afsnittet om årstidens variationer omfatter også fester og højtider. Der er mange traditioner, nogle meget gamle, andre af nyere dato. Til dem hører ringridning og ringriderpølser, sidstnævnte lanceret af en slagter i Sønderborg i 1929. Pølser har altid spillet en stor rolle, og kvalitetspølserne skyldes de tyske slagtere. Og nationale modsætninger kunne ikke forhindre selv stærkt dansksindede i at købe dem. Det berømte sønderjyske kaffebord har fået sit helt eget afsnit med en overdådighed af kageopskrifter med såvel danske som tyske aner. Det daglige brød, rugbrødet, blev i Danmark ringere og ringere i løbet af det 20. århundrede; men igen betød kulturkonservatismen, at de halvrunde brød bagt alene af rug og surdej holdt sig længere i Sønderjylland. Her er forfaldet imidlertid også sat ind, men gode initiativer – bl.a. Skærtøft Mølle – er gået til modangreb. Afslutningsafsnittet handler om drikkevarer, om øl, Bommelunder-snaps, de mange former for punch og Flensborgs betydelige rolle i rom-fremstillingen.

Smag på Sønderjylland fortæller historie, viser hvordan traditionelle retter kan tilberedes i dag, og den afsluttes med en liste over organisationer og producenter af gode råvarer.

Else-Marie Boyhus

Albæk, Ann Merete, Torben A. Vestergaard og Lieselotte Eick-Rühmann: Industrilandskabet omkring Cathrinesminde Teglværk
Udgivet af Museum Sønderjylland Cathrinesminde Teglværk og Cathrinesmindes Venner i samarbejde med Sønderborg Kommune. Cathrinesmindes årsskrift XXVI, 2013, 92 s.

Museumsinspektør Torben A. Vestergaard fortæller i afsnittet Industrilandskabet omkring Cathrinesminde Teglværk om de 100 teglvær-

ker, der har ligget omkring Flensborg Fjord, primært opført i tiden mellem 1600 og 1900. Et antal, som i den grad overrasker mig, da der er så få af dem bevaret. Med historiske kort vises det, hvordan teglværkerne har ligget side om side langs fjordens kyst og særligt tæt på Illerstrand, hvor Cathrinesminde Teglværk ligger, og ved Nybøl Nor. Der må givetvis have været hård konkurrence på egnen, og det fremgår af rapporten, at 40 teglværker på egnen i 1894 sluttede sig sammen i salgsforeningen De Forenede Teglværker med kvoter for, hvor meget det enkelte værk måtte producere. Torben Vestergaard rapporterer om udvidelser og effektivisering af produktionsapparatet i teglværkerne, der medførte, at flere teglværker ikke kunne følge med eller foretog fejlinvesteringer.

Cathrinesminde Teglværk opstod i 1732 som det første af teglværkerne på Illerstrand. Et teglværk, der havde held med de rette investeringer og således kunne fremstille tegl helt frem til 1968. At teglværkerne eksporterede deres produkter og bl.a. forsynede København med tegl til genopbygning af byen efter de store brande i 1728 og 1798 samt efter bombardementet i 1807, er en fin historisk detalje i beskrivelsen.

I afsnittet Historiske bygninger og anlæg bringer Torben Vestergaard nogle fantastiske billeder af teglværker, hvis arkitektur og størrelse står i kontrast til de omgivelser, der nu er præget af landbrugsjord, skov og krat. Et postkort fra ca. 1900 viser eksempelvis et fotografi af Matzens Teglværk, der er et imponerende stykke arkitektur i futuristisk stil og desværre nedrevet som de øvrige teglværker omkring Cathrinesminde Teglværk. Afsnittet giver et indtryk af, hvor meget området har ændret sig siden teglværkernes storhedstid i 1800-tallet. Det er ærgerligt, at kun Cathrinesminde Teglværk står bevaret; det må dog siges at være et smukt et af slagsen.

I afsnittene Landskabet langs Illerstrand og Bevaringsværdige Bygninger, der er skrevet af hhv. landskabsarkitekt Ann Merete Albæk og arkitekt Kieselotte Eick-Rühmann, begge ansat i Sønderborg Kommune, går forfatterne metodisk til beskrivelsen af stedets kultur, og den er tydeligvis rettet mod kommunen og dens planlægningsafdeling.

Ann Merete Albæk benytter landskabskaraktermetoden til beskrivelse af landskabet, teglværket befinder sig i. De forskellige lag af dækkes og illustreres ved grafisk gengivelse på kort og i billeder. Der er alt fra geomorfologi, bevoksningsstrukturer og kulturhistoriske helheder og delelementer. Af rapporten fremgår det, at metoden lige-

ledes anvendes til at beskrive det øvrige landskab i Sønderborg Kommune. Det konkluderes, at området er sårbart for tilgroning af de flade kystsletter og bygningers ombygning.

Lieselotte Eick-Rühmann gennemgår bygningernes nuværende tilstand og kommer med bygningsbevarende hensyn i valg af materialer og håndværk. Der er mange gode pointer, og afsnittet har høj relevans. Jeg kunne imidlertid godt have brugt flere fotos til at understøtte beskrivelsen, ligesom jeg havde svært ved at forstå sammenhængen til kortet.

Bygningerne i området er vurderet efter SAVE-metoden og sat i tabel, der dog ikke indeholder oplysninger om den arkitektoniske værdi, kulturhistoriske værdi, miljømæssige værdi, originalitet og tilstand for bygningerne, der kunne have været fine mellemregninger til forståelsen af bevaringsværdien. Afsnittet rundes af med en begejstringsstrategi for kulturarven, hvor lokalbefolkningen og landsbylaugene opfordres til at gøre en indsats for at bevare – måske genskabe – fortælleverdierne i bygningerne. På diplomatisk vis gives der råd til bygningsejere om at istandsætte deres ejendomme efter lokal byggeskik og efter vejledning om bygningsbevaring fra Velfærdsministeriet. Der kunne med fordel have været givet ejerne en gulerod til denne indsats i form af en finansiel håndsrækning – eksempelvis ved tilskud fra kommunens bygningsforbedringsudvalg.

Bogen lider en anelse under, at den er en revideret og udvidet udgave af en rapport, der gør den en smule usammenhængende. Men resultatet er virkelig interessant – både i tekst og billeder. Det er en stemningsfuld beretning om et område af særlig karakter, der meget berettiget er udpeget som industrikulturmiljø. Har læseren endnu ikke besøgt det vidunderlige sted omkring Cathrinesminde Teglværk, da kan jeg varmt anbefale at læse rapporten og lægge vejen forbi – gerne med et tæppe og en picnickurv i bilen – det er et enestående sted!

Anja Hoffmann

Andersen, Morten: De mange muligheders land – Sønderjyllands Erhvervsråd og egnsudviklingens historie 1945-1975

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 107, Aabenraa, 2013, 246 s.

Mortens Andersens velskrevne og veldokumenterede analyse præsenterer grundlaget for og ændringerne i rammebetingelserne for den

regionale udvikling i Sønderjylland fra krigens afslutning og frem til de første år i De Europæiske Fællesskaber. Der er hverken tale om en traditionel virksomhedshistorie eller regionalhistorie, men derimod i altovervejende grad om en fremstilling, der er centreret omkring formålet, en analyse af den problemstilling bogens titel indledes med, *De mange muligheders land*. Det, der især gør bogen til et nyttigt baggrundværk for den, der er interesseret i den erhvervsmæssige udvikling i landsdelen, er, at Morten Andersen altid er opmærksom på de lange linjer i de skiftende emner, han arbejder med. Dette betyder naturligvis, at problemstillinger ikke altid følges helt til dørs, hvor de rejses første gang. Dette skyldes til dels, at der er tale om en historisk analyse gennemført med historieforskningens metoder og begrebsapparat, snarere end en egentlig økonomisk analyse. Bogen indeholder et væld af data for den økonomiske og erhvervsmæssige udvikling i landsdelen. Selv om data ikke altid relaterer sig til samme år, og man nogle gange savner referencetal, f.eks. i analysen af egnsudviklingens betydning, er bogen på mange måder et uundværlig redskab for forståelsen af udviklingen, også i dag. En anden styrke i bogen er den bedste sammenkædning af egnsudvikling med planlægningen i landsdelen og landet som helhed. Også ændringerne i den offentlige sektor (område- og byrdefordelingsreformen i 1970'erne) inddrages i analysen. Selv om Sønderjyllands Erhvervsråd og dens centrale skikkelser har en fremtrædende rolle i bogen, sidder man aldrig tilbage med en fornemmelse af, at deres rolle overvurderes. Tværtimod er det velgørende, at de interne interesseudsætninger diskuteres, f.eks. når Sønderjyllands Erhvervsråds (manglende) stillingtagen i forbindelse med diskussionen af den fremtidige amtsstruktur i 1970 behandles.

Generelt afspejler bogen på udmærket vis, hvordan de handlende aktører (og de organisationer og virksomheder de repræsenterer) reagerer på eksterne og interne krav og muligheder. Grundet den historiske tilgang sidder læseren tilbage med en fornemmelse (og måske forståelse) af situationen på det pågældende tidspunkt snarere end en kold analytisk bagklogskab, der nogle gange kan præge ex post analyser.

Bogen har naturligvis også et grænselandsperspektiv, og her kan det undre lidt, at på trods af, at denne dimensions betydning behandles relativt udførligt i de første år, så tabes den lidt af syne senere. To eksempler, der på sin vis relateres til markedsgrænser, men ikke diskuteres eksplicit, skal nævnes: Danfoss' etablering i Flensborg og

fremvæksten af et logistik- og transportcenter i Bov-Padborg området. Især sidstnævnte har også i beskæftigelsesmæssig henseende været en motor for udviklingen i regionen, også efter at den egentlige lokaliseringsfaktor, toldgrænsen, forvandt med Danmarks medlemskab af Fællesmarkedet og senere fuldførelsen af det indre marked. Med til bogens kvaliteter hører også, at de gennemgående temaer tages op i det afsluttende kapitel: Epilog: Egnsudvikling og regionalpolitik i dag, hvor også Erhvervsrådets »følgeorganisation«, URS, Udviklingsråd Sønderjylland, kort omtales.

Bogens centrale budskab findes måske på side 231: »Hvad kan Sønderjyllands Erhvervsråds historie så lære os: Først og fremmest, at egnsudvikling er et vedvarende projekt, der til stadighed kræver en indsats samt stor tålmodighed. Egnsudvikling er de små skridts arbejde ...«

Nærværende anmeldelse har naturligvis ikke kunnet inddrage alle bogens nuancer og aspekter, men det skal dog fremhæves, at især analysen af samspillet mellem aktører og institutioner i rum og tid er en af bogens helt store kvaliteter. Hertil kommer de mange eksempler og enkelthistorier om konkrete egnsudviklingsprojekter. Som nævnt indledningsvis er bogen på mange måder et referenceværk, når det gælder Sønderjyllands erhvervsøkonomiske historie i den periode, hvor den afgørende transformation fra landbrugs- til industri- og servicesamfund skete i Danmark. Derfor savnes et stikordsregister, selv om indholdsfortegnelsen er meget fyldig. Til gengæld er bogen forsynet med mange spændende illustrationer, kort og billeder samt fyldigt litteratur og noteapparat.

Bogen kan anbefales som læsning for alle historisk interesserede såvel som professionelle, der har brug for at danne sig et indtryk af baggrunden for landsdelens nuværende økonomisk-politiske og erhvervs-mæssige situation.

Andreas P. Cornett

Buck, Anne, Lena Bonhoff, Ruth Clausen og René Rasmussen: På sporet af mindretalslivet 2009-10

Udgivet af Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, 2012, 183 s.

Bogen *På sporet af mindretalslivet* er en del af det grænseoverskridende og EU-støttede projekt Mindretalsliv/Minderheitsleben. Projektet startede i 2009 og havde som formål at skabe viden om de to nationa-

le mindretal i regionen i nutiden og nyeste fortid. Projektet kom til at indeholde tre dele. Et indsamlingsprojekt, der mandede ud i udstillinger om mindretalslivet på henholdsvis Danevirke Museum syd for grænsen og Deutsches Museum Nordschleswig nord for grænsen. Et interviewprojekt, der blev gennemført af journalist Flemming Nielsen og blev publiceret i bogen *Stemmer fra grænselandet/Stimmen aus dem Grenzland*. (2011). Tredje og sidste del var et dokumentationsprojekt, der blev gennemført i 2009-10 af etnolog Anna Buck og fotograf Roald Christesen. Formålet var at beskrive et år i mindretallenes hverdagsliv via deltagerobservationer, interviews og videooptagelser. Bogen *På sporet af mindretalslivet* med tilhørende dvd er resultatet af dette dokumentationsprojekt, suppleret med beskrivelser af enkelte af indsamlingsprojektets genstande. Bogen giver da også et fint billede af mindretallets hverdagsliv i mange forskellige situationer, begivenheder og festlige lejligheder.

Bogen er delt i tre afsnit med titlerne Et år i grænselandet, Identitet og Foreninger og organisationer. Mærkværdigvis indgår disse afsnitsbetegnelser ikke i indholdsfortegnelsen. Det er ærgerligt, at denne tematiske inddeling ikke er kendt af læseren på forhånd. Da de enkelte artikler kan læses selvstændigt ville et tematisk overblik være en hjælp til læseren. Sammenlagt udgør artiklerne som sagt et interessant billede af det kulturelle liv indenfor de to mindretal, et billede der ikke er synlig for flertalsbefolkningen i det daglige. Her giver bogen et indblik i, hvad der rent faktisk foregår, samt et indblik i, hvad der er med til at udgøre mindretallenes identitet. Hvis man vil vide mere om mindretallene, er bogen således særdeles anbefalelsesværdig.

I bogens forord skriver projektleder Peter Dragsbo, at bogen ikke mindst henvender sig til børn, unge og undervisningsinstitutioner. Det er tvivlsomt, om bogen rammer denne målgruppe. Bogens dokumentationsdagsorden henvender sig snarere til fremtidens historikere og etnologer. Jeg har selv svært ved at se bogen anvendt i min undervisning på gymnasiet. Her er elevambassadørprojektet fra Duborg-Skolen, A.P. Møller Skolen i Slesvig og Deutsches Gymnasium i Aabenraa, der også er beskrevet i bogen, bedre anvendt. Elevambassadørprojektet består i, at elever fra de tre skoler kan besøge gymnasier i Danmark og her fortælle om mindretalslivet og om dagligt at indgå i både mindretals- og flertalskulturer. På det punkt giver bogen *På sporet af mindretalslivet* primært indsigt i mindretallenes eget liv, kultur

og identitet, mens det blandede hverdagsliv, og det, der er blevet kaldt »tilvalgs«-identiteten, er trukket i baggrunden. Det burde nok have fået en større plads i en beskrivelse af mindretalslivet i 2009-10, ikke mindst når bogen henvender sig til unge og undervisningsinstitutioner. Det ændrer ikke ved, at bogen *På sporet af mindretalslivet* giver et fint og vigtigt indblik i de to mindretals hverdagsliv, kultur og identitet.

Morten Andersen

Christensen, Claus Bundgaard og Martin Bo Nørregård: Verdenskrigens danske billeder. 1914-1918

Gyldendal, 2012, 284 s.

Forfatterne til *Verdenskrigens danske billeder* skriver i indledningen, at bogen har været længe undervejs. Det skyldes mest, at processen med til- og fravalg af billeder har været vanskelig og krævet mange og lange diskussioner. At det har taget lang tid, forstår man udmærket, når man læser bogen, for det er en meget gennemarbejdet og flot publikation.

I bogen vises der i alt 133 fotografier, som er taget af dansksindede soldater fra hertugdømmet Slesvig. De var tvunget til at deltage i krigen på tysk side, fordi de var tyske statsborgere. Billederne er skaffet fra arkiver og museer i Sønderjylland og i Sydslesvig, ligesom en del er hentet direkte hos efterkommere til soldaterne. De er udvalgt med stor omhu, så de passer til de 18 temaer, der udgør selvstændige kapitler i bogen. I det første kapitel gør forfatterne sig nogle korte metodiske overvejelser om at benytte fotografier som kilder, herunder problemerne ved at opfatte fotografiet som en »objektiv« kilde, der viser, hvad der skete. Billederne i bogen betragtes som soldaternes personlige erindringsstykker fra deres hverdagsliv ved fronten, og de skulle i væsentlig grad benyttes til at vise familien derhjemme, hvad der skete ved fronten. Det giver i sig selv en tematisk bias, idet der ingen billeder er af selve kamphandlingerne. Billederne er skildringer af de enkelte soldaters personlige hverdag, og mange af dem viser en opstillet virkelighed, fordi formålet med billederne altså i høj grad var, at de skulle sendes hjem.

Skal man være lidt kritisk, må det være i forhold til bogens titel. Med risiko for at virke unødigt pedantisk kan det virke forvirrende, at der tales om »danske billeder«, når det rettelig er billeder taget af

dansksindede soldater, der tvungent deltog i krigen, fordi de var tyske statsborgere. Hvis man køber bogen for at se nogle hverdagsbilleder fra Danmark under 1. Verdenskrig, bliver man i hvert fald overrasket.

Bogen er en videreførelse af Claus Bundgaard Christensens *Danskerne på Vestfronten 1914-1918*, der udkom i 2010. Den må i dag betragtes som et hovedværk om dansksindede soldaters deltagelse under 1. Verdenskrig. Derfor kommer der heller ikke megen ny viden frem i *Verdenskrigens danske billeder*. Men det betyder bestemt ikke, at bogen er ligegyldig. Formålet med bogen har været at præsentere »læserne for den skat af fotos fra den Første Verdenskrig, som befinder sig i danske samlinger«, og det lykkes til fulde. Gennem hele bogen vises en lang række udtryksfulde billeder, hvilket i sig selv gør bogen interessant. De udførlige billedtekster er dog næsten et endnu større plus. Det skinner meget tydeligt igennem, at forfatterne virkelig er eksperter på dette felt, og selv om der er stor detaljerigdom, går det ikke ud over formidlingen. Det er velgørende at opleve, at formidlingen foretages af højt kvalificerede faghistorikere, der samtidig er gode til at præsentere deres viden på en forståelig måde.

Samlet er der altså tale om en meget vellykket fotohistorisk bog, som giver læserne et nyt, stærkt indtryk af de dansksindede soldaters hverdag under 1. Verdenskrig.

Mogens Rostgaard Nissen

Dragsbo, Peter: Lucas Cranachs portræt af Christian II på Sønderborg Slot

Udgivet af Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, 2013, 20 s.

Det er faktisk fantastisk, at Sønderborg Slot har erhvervet et samtidigt og hidtil ukendt portræt af Christian 2., malet af Lucas Cranach den Ældre ca. 1523-24. Det lykkedes at købe maleriet i efteråret 2012 med velvillig støtte fra tre fonde, og det skabte velbegrundet stor opmærksomhed i medierne. Fremover kan vi alle glæde os over kongeportrættet af Cranach, der regnes for en af kunstens store mestre.

Det er således en helt unik og kostbar genstand, der hermed udvider samlingen og formidlingen i Sønderborg Slots permanente udstilling. Det handler om en ganske særlig kongelig beboer på slottet og et nationalhistorisk betydningsfuldt portræt af en berømt kunstmaler, der får det internationale vingesus til at vibrere i den historiske byg-

ning. Heldigvis er der i denne anledning udgivet en lille, nydeligt layoutet publikation om maleriet, som omfatter baggrunden for billedets tilblivelse og sætter det ind i større sammenhænge.

Christian 2. var Danmarks karismatiske og problematiske konge, der kom i uføre og blev fange på Sønderborg Slot i årene 1532-49. Inden da opholdt kongen sig i længere tid i Wittenberg i Tyskland; tiltrukket af det epicenter for teologisk nybrud, som byen udgjorde. Her virkede også en af tidens berømte portrætmalere, Lucas Cranach, der var blandt Wittenbergs førende personligheder sammen med Martin Luther og de andre teologiske prominente i den religiøse revolution, der førte til Reformationen.

Det velskrevne hæfte kommer godt omkring emnet med fine perspektiveringer, herunder nævnes også observant det hvide lømmetørklæde i kongens hænder. Det var blevet uciviliseret at snyde næse i tøjet eller med fingrene, og lømmetørklæder var en helt ny mode i de højere kredse på denne tid. Men gad vide, om der er en dybere symbolik i detaljen, da det var – og er – skik at male betydningsbærende genstande i portrætter.

Af tekstens kunsthistoriske perspektivering fremgår, at en gruppe engelske kunstnere sidst i 1800-tallet genopdagede det præ-rafaelitiske maleri (forstået som kunsten før den italienske renæssancemaler Rafael (1483-1520)), hvilket ifølge forfatteren medvirker til, at vi i dag kan sætte pris på Cranachs værker. Intentionen er utvivlsomt god nok, men påstanden er en alt for forenklet forklaring og følges ikke til dørs, ligesom begrebet præ-rafaelitiske er misforstået. Præ-rafaelitterne (The Pre-Raphaelite Brotherhood) var det navn, som denne lille gruppe forfattere og malere midt i 1800-tallet gav sig selv; ikke en betegnelse for Cranach og hans samtidige.

Uden at nærværende anmelder har dybere indsigt i de teologiske og kirkehistoriske dele af teksten, konkluderes, at det med enkelte knaster er en informationsmættet lille publikation, som man kan blive klogere og nysgerrig af – samt ikke mindst inspireres af til at besøge Sønderborg Slot for at opleve portrættet og få mere viden om en spændende del af Sønderjyllands og den meget større historie, som landsdelen indgår i. [*Billedet er illustration til Museum Sønderjyllands årsberetning for 2012, se side 300. Red.*].

Birgit Jenvold

Flott, Søren: Danskeren, der ville dræbe Hitler – en biografi om Jens Peter Jessen

Gyldendal, 2012, 237 s.

Titlen er en smule misvisende. Ganske vist blev Jens Peter Jessen født 1895 på gården Stoltelund i Tinglev sogn, men han var ikke dansker og ville sikkert stærkt have frabedt sig at blive betegnet som sådan. Slesvig var dengang en provins i det tyske rige, og familien Jessen var tysk. Efter sin soldatertjeneste under 1. Verdenskrig studerede han økonomi ved Kiels Universitet og fik senere sit virke som professor i bl.a. Göttingen, Kiel og Berlin. Efter Versaillesfreden var han som så mange andre tyskere dybt frustreret over landets stilling og meldte sig på et meget tidligt tidspunkt under de nazistiske faner, da han mente, at Hitlers bevægelse var vejen frem for genrejsning af Tyskland.

Da det nazistiske styre efter magtovertagelsen i 1933 imidlertid begyndte at blande sig i universiteternes forskning og undervisning, satte Jessen sig til modværge, først relativt stilfærdigt, senere mere kontant, ligesom han efterhånden indså, at den »revolution«, han oprindelig så som vejen til tysk genrejsning og storhed, bevægede sig ind på spor, der ville ødelægge landet og det, han stod for – en konservativ, »anstændig« politik og livsholdning samt fri forskning. Derfor vendte han sig mod regimet og blev bl.a. medlem af det såkaldte Mittwochsgesellschaft (»Onsdagsklubben«), der samlede modstandere af Hitler til diskussioner og senere planlægning af mere drastiske skridt. Klubben havde først og fremmest medlemmer i adelige officerskredse og blandt borgerlige intellektuelle, og forbindelserne spredte sig til selv fjerntliggende tyske garnisoner i de besatte lande.

Jessen var måske den første, der åbent sagde, at det var nødvendigt at dræbe Hitler, hvilket store dele af officererne vendte sig imod. De havde svoret personen Hitler troskab, og derfor ville det ikke alene være højforræderi, men personligt æreløst at slå ham ihjel. Man måtte nøjes med at arrestere ham. Det lykkedes dog at vende denne holdning, ikke mindst efter at oberst Claus Schenk von Stauffenberg var kommet ind i kredsen, men to attentatforsøg i 1943 mislykkedes. Det blev ikke engang opdaget, at man havde forsøgt. Men i juli 1944 var det alvor. Jessen udkastede en plan, og von Stauffenberg påtog sig opgaven, da han skulle mødes med Hitler i førerhovedkvarteret Wolfschanze i Østprøjsen. Her eksploderede bomben ganske vist, men Hitler slap med småskrammer, og denne gang blev nettet bag

attentatet hurtig trevlet op. von Stauffenberg og flere andre af de hovedskyldige blev arresteret samme dag og straks dræbt. De øvrige medsammentvornede blev opsporet i de følgende dage og uger og henrettet efter summariske retssager. Blandt dem var Jessen, som blev hængt i Plötzensee-fængslet i Berlin den 30. november 1944. Liget blev straks destrueret eller forsvandt, men på familien Jessens gravsted på Tinglev kirkegård er der rejst en mindesten for ham.

Oplysningerne om personen Jessen er ret sparsomme, sandsynligvis fordi hans papirer blev beslaglagt i forbindelse med arrestationen og destrueret efter retssagen, vel for at slette sporene af og mindet om »forræderen«. Bogen er derfor bygget op på andre mere spredte kilder og oplysninger om det, der skete omkring ham. Den giver derfor en udmærket beskrivelse af de ydre begivenheder, mens personerne – ikke mindst Jessen selv – virker som farveløse skygger.

I øvrigt var mændene bag attentatet ikke demokrater, som nogen tror i dag. De ønskede ikke at afløse Hitlers tyranni med et folkestyre. De var stort set alle, inklusive Jessen, højreorienterede og borgerligt nationale, der ville indføre et oplyst enevælde, bygget på aristokratiske idealer og med en ny »stærk mand« i spidsen – evt. en konge eller kejser -, der dog skulle være en anderledes »sympatisk« type end Hitler. Som hans umiddelbare efterfølger var udset generaloberst Ludwig Beck, der aldrig havde været medlem af nazistpartiet, men tværtimod havde taget sin afsked fra hæren så tidligt som i 1938 i protest mod Hitler. Han blev dog arresteret på selve attentatdagen og tvunget til at begå selvmord.

Bogen er fortalt i et ret levende journalistsprog med en del rekonstruktioner, der er baseret på et rimeligt kildegrundlag. Dog kan det i litteraturlisten undre, at Fabian von Schlabrendorffs bog *De retfærdige i Sodom* (på dansk 1946) mangler, når dog hans ret afgørende rolle i 1943-attentaterne omtales, og Jessen nævnes flere gange i hans bog. Endvidere, at der er medtaget en temmelig ligegyldig artikel fra *Flensborg Avis* fra 2008, mens *Der Nordschleswiger's* artikel fra 1. august 1982 ikke er medtaget. Det var dog, så vidt jeg ved, her, historien om Jessens deltagelse i attentatet blev fortalt for første gang i nyere tid. Endelig blev Jessen og hans rolle i attentatforsøget mod Hitler omtalt i min bog *Langs Grænsen* (1982). Det var vist nok ikke sket på dansk, siden fremkomsten af Schlabrendorffs bog 36 år tidligere.

H.E. Sørensen

Jespersen, Knud J.V.: Vejen hjem. Sønderjyske skæbner 1864-1920
Gads Forlag, 2012, 320 s.

Skomagermester Johan Peter Nielsen fra Stevning på Als fortæller om tilbageetoget fra Danevirke: »Da vi nåede Kruså bakker, stod der en kanon, som hestene ikke kunne trække på grund af glat føre. Kaptajnen udtalte, at det var synd, at tyskerne skulle have den, og der blev hentet reb i nærheden, og vi fik den oven for bakken. Men midt på bakken lå en soldat, som ikke kunne mere. Han blev opsat på kanonen og blev således reddet fra at blive taget til fange.«

Virker dén scene bekendt? Det er, som om Niels Simonsens berømte maleri »Infanterister redder en kanon under tilbageetoget fra Danevirke« (1865) ligefrem springer op af linjerne og rammer det indre øje: Udmattede, men endnu ved godt mod, strider danske soldater sig vej gennem snefoget. Simonsens budskab er klart: Med mænd af en sådan støbning skal Danmark nok klare sig igennem, uanset nederlaget.

Hvis man kan fæste lid til Johan Peter Nielsens erindring, der er nedfældet i 1924 – altså 60 år efter begivenhederne – så kan vi stedfæste en episode, magen til den, Simonsen skildrer, til bakkerne lige nord for den nuværende grænseovergang ved Kruså. Selv den afkræftede kammerat, siddende sammenkrøbet på bukken, er der.

Dette og mange andre småtræk fra krigen i 1864 og fra danske sønderjydere tilværelse under Preussen 1864-1920 kan man læse om i de egenhændige levnedbeskrivelser, som 40 krigsveteraner og 20 fremtrædende dansksindede sønderjydere indsendte, da de i begyndelsen af 1920'erne blev udnævnt til riddere af Dannebrog.

I 1808 blev Dannebrogordenen nyordnet og demokratiseret. Der blev samtidig oprettet et Kongeligt Ordenskapitel med tilhørende sekretariat og embede som Ordenshistoriograf. Det var dennes opgave at indsamle biografiske oplysninger om ridderne. Indsamlingen foregik bl.a. ved, at de nyudnævnte riddere blev bedt om at indsende en levnedbeskrivelse. På den måde opstod en personalhistorisk samling på mere end 40.000 danske selvbiografier.

Af disse biografier har professor Emeritus, dr.phil. Knud J.V. Jespersen – selv kgl. ordenshistoriograf – udvalgt 60 med særlig relation til Sønderjylland, nemlig 40 krigsveteraner fra de slesvigske krige og 20 beretninger fra danske sønderjydere liv under preussisk styre 1864-1920. Det skal dog tilføjes, at en mindre del af krigsveteranerne ikke har anden forbindelse til Sønderjylland, end at de har kæmpet her i 1864.

Levnedbeskrivelserne er for de fleste veteraners vedkommende skrevet af jævne mænd, der ser tilbage på et langt liv. De fleste er godt oppe i 80'erne. Det er krigsbegivenhederne, der står i centrum, og de er beskrevet i et nøgternt, kortfattet sprog, uden den store dramatik og uden ret mange detaljer. Det kan kun blive fragmenter af en krig, genoplevet i erindringen af den ordinære soldat. Men ordknapheden dækker over oldingens til tider næsten rørende selvbevidsthed, om at have været med til noget stort i sin ungdom – og at være blevet dekoreret af kongen for det. Den samme selvbevidsthed stråler ud af mange af de fine portrætfotografier, bogen er udstyret med. Vi får også korte glimt af hverdagslivet, som det formede sig for danskerne for godt 100 år siden: Hårdt slid, høj børnedødelighed, kvinder, der dør unge, og en usikker alderdom, der først føles tryk, når man er på aftægt hos en overlevende kærlig søn eller datter. Men man kan nu diskutere, om ikke udvalget på 40 veteraner er lidt vel rigeligt, for levnedbeskrivelserne ligner hinanden meget.

Blandt de 20 fremtrædende sønderjyske mænd finder vi bl.a. redaktørerne P.A. Skovrøyd og R.P. Rossen, J.H. Schmidt og J.P. Jensen, der begge stod i forreste række i sønderjydernes organisationer, samt præsterne L.A. Troensegaard-Hansen og N.A. Jensen, hvis navne vel først og fremmest er knyttet til deres gerning for de sønderjyske fanger i engelske, franske og russiske krigsfangelejre under 1. Verdenskrig. Levnedbeskrivelserne er her en smule længere end veteranernes, men igen sidder i hvert fald denne anmelder med en sært utilfredsstillende følelse ved læsningen af alle disse fragmenter af en større historie. De bliver kun glimtvis rigtig vedkommende. Men det er måske et vilkår, når man skal skrue en bog sammen af 60 individuelle levnedbeskrivelser?

Forfatteren har forsynet bogen med tre korte, indledende kapitler om hhv. krigen i 1864, Sønderjyllands (Nordslesvigs) historie 1864-1920 og endelig om Ordenskapitlet og levnedbeskrivelserne. De indledende kapitler er ikke uden fejl. F.eks. skriver forfatteren, at danske skoler under Köllerperioden 1897-1901 blev »udsat for et uhørt pres«. Men da var den sidste danske privatskole, frk. Taubers pigeskole i Haderslev, nu for længst blevet lukket. Det skete nemlig i 1888. Om folkeafstemningerne i 1920 skriver han, at afgørelsen i begge zoner skulle træffes *en bloc* – under ét. Men det gjaldt faktisk kun for 1. zone. I 2. zone skulle der tvært imod afstemmes kommunevis. Der er også enkelte unøjagtigheder i de forklarende fodnoter. F.eks. ophæve-

des § 5 i Pragfreden ikke ensidigt af Preussen i 1878, men efter overenskomst med Østrig til gengæld for udenrigspolitisk støtte til den østrigske politik på Balkan.

Knud J.V. Jespersen har givet os et indblik i en kildegruppe, man ofte har set anført i f.eks. Dansk Biografisk Leksikon, men som i hvert fald undertegnede endnu ikke har benyttet sig af; og han har givet mæle til en gruppe mennesker, der sjældent kommer til orde. Det skal han have tak for.

René Rasmussen

Jespersen, Mikkel Leth (red.): Søfart selvfølgelig! Festskrift i anledning af Aabenraa Museums 125-års jubilæum

Udgivet af Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Aabenraa. Skrifter til Aabenraas søfartshistorie, bind 5. Aabenraa, 2012, 168 s.

I 2012 rundede Aabenraa Museum 125 år som det næstældste museum i Nordslesvig. Allerede ved grundlæggelsen i 1887 var søfartshistorien et af museets vigtigste indsamlingsområder. Det blev bekræftet, da de fire købstadsmuseer i 1961 indgik en formel samarbejdsaftale, og gentaget, da museet i 2006 blev del af det landsdelsdækkende Museum Sønderjylland med regionens maritime historie, erhvervshistorie og Aabenraas byhistorie som særlige ansvarsområder. Derfor er det oplagt, at museet har markeret 125 års jubilæet med en bog om søfart, redigeret af museumsinspektør Mikkel Leth Jespersen.

Museumsleder Stefanie Robl Matzen lægger ud med et overblik over museets virksomhed gennem årene, og derefter følger syv artikler, skrevet af både fastansatte fagfolk og frivillige fra museets vennekreds. Samlet set giver de et let tilgængeligt overblik over søfartens historie og betydning for Aabenraa by og den nærmeste omegn siden begyndelsen af 1700 årene til i dag.

Mikkel Leth Jespersen viser med eksempler, hvordan de mange sømandserindringer fra omkring 1800 og fremefter illustrerer sejlskibsfartens udvikling fra fart på først Middelhavet og derefter Sydamerika, Australien og til sidst Fjernøsten. Der rundes af med dampskibsfarten fra Hamborg efter 1880'erne og et eksempel på sømandskonernes erindringer. Fregatskibet *Creole* portrætteres detaljeret af Rolf Larsen, så vi når rundt til alle de typiske destinationer mellem Sydamerika og Hongkong i tidsrummet 1825-1850.

Samlingen af skibsportrætter er museets kosteligste klenodie, hvis forskellige typer præsenteres af Claus Daniel Thomsen. De nuværende og tidligere museumsinspektører Peter Petersen Dall og Asser Amdisen fortæller hhv. forlischistorier og viser, hvordan museet kontinuerligt dokumenterer søfartshistorien gennem indsamling af beretninger og genstande.

De store sejlskibe fra Aabenraa sejlede mest mellem fremmede havne og berørte kun sjældent hjembyens havn. Alligevel er det velmotiveret, at bogen giver plads til en artikel om havnen, for den er i dag en af de få tilbageværende store erhvervshavne i Danmark. Kim Furdal dokumenterer havnens udvikling fra 1920 til i dag med interessante tal og kurver om besejling og lossede og afskibede godsmængder. Det er nyt og værdifuldt at få dokumenteret en sådan erhvervshistorie, som ellers meget sjældent beskrives, og som berører os alle.

Allermest nyskabende er de resultater, som universitetslektor Carsten Porskrog Rasmussen lægger frem i sin artikel om den mærkelige symbiose, som opstod mellem Aabenraa og nabosognet Løjt omkring søfarten, og som slet ikke kendes for de andre landsogne på egnen. Det kom så vidt, at Løjt blev det primære hjemsted for søfolk på Aabenraa-egnen. Begyndende først i 1700-årene og frem til over midten af 1800-årene tiltrak Aabenraa-søfarten en stadig større del af unge mænd på Løjt. Artiklen påviser, at impulsen måske er kommet fra de betydelige investeringer, som sognets rige bønder foretog i byens skibe – derefter var det naturligt, at sognets unge mænd lod sig lokke af de gode hyrer på skibene. Men de blev boende på Løjt.

Bogens buket af artikler tegner således mange streger af Aabenraa-egnens søfartshistorie, populært og letfortalt. Eneste mangel er det totale fravær af kort. Læseren ville have haft gavn af kort over både verdenshavene og byens havn.

Lars N. Henningsen

Kraack, Gerhard: Historisches Kataster der Stadt Flensburg. Die Häuser und ihre Besitzer von 1436 bis 1795. I-III

Grosse Schriftenreihe der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte Nr. 76., Flensburg, 2013, 624+572+192 s. + cd.

Monumental – et mindre adjektiv slår ikke til for at yde denne registrant over Flensborgs byhuse og deres ejere i tiden fra 1436 til 1795 retfærdighed. Værket er på i alt 1388 sider fordelt på tre bind, i A4

format, hver side på 60 linjer. Byhistorikere i de fleste andre byer må herefter se misundeligt på Flensborg, for næppe nogen andre byer kan bryste sig af et lokalhistorisk opslagsværk med en tilsvarende fylde af oplysninger om byens huse og deres beboere. Havde forfatteren ikke allerede gjort sig fortjent med en række Flensborg-bøger af helt særlig kvalitet og holdbarhed (bl.a. *Bürgerbuch der Stadt Flensburg 1558-1869* (1999), anmeldt i *Sønderjyske Årbøger* 1999), er det så sandelig sket med denne nye registrant.

De fire århundreder fra 1400- til 1700-årene var en storhedstid for Flensborg. Byen blev en af de største og vigtigste byer i det danske monarki og et søfarts- og handelsknudepunkt for Skandinavien og Nordeuropa. Byen voksede fra ca. 3.000 indbyggere og 420 huse allersidst i 1400-årene til over 10.000 indbyggere og 860 huse hen mod år 1800. Disse mange mennesker trængte sig sammen inden for højmiddelalderens snævre bymure og grænser. Først fra 1796 blev det tilladt at bygge på bymarken udenfor. Den dynamiske byøkonomi trak folk til, konjunkturer gik op og ned, og det medførte en stadig omsætning af byens ejendomme. På rådhuset var det nødvendigt at føre bøger over de stadige ændringer i ejendomsforholdene. I 1446 blev der anlagt en »stadbok«, som registrerede alle grundstykker og deres ejere, i 1508 kom en ny »stadbock«, som løbende optegnede husenes ejere og deres gældsforhold. Dertil blev der ført lange rækker af bøger over alle skøder og arvekontrakter, som blev aftalt på bytinget. Fra 1698 blev der indført skyld- og panteprotokoller, der var bøger over bykommunens egne ejendomme, og hvert år fortegnede de årlige byregnskaber alle husstande i byen. Siden 1745 førtes også brandkasseregistre, som beskrev bygningerne på hvert grundstykke, og der var fortegnelser over kirkernes ejendomme og udlån. Husnumre kendes fra 1766.

Alt dette er skelettet i værkets registrering af de 858 ejendomme, som forekommer i Flensborg frem til 1795. For hvert hus er der en beskrivelse af bygningerne, og så følger hus for hus den kronologiske registrering af alle kendte ejeroplysninger, med mange citater fra kilderne. Til snart sagt hver person er der en supplerende note med personalhistoriske oplysninger om bl.a. slægtskabsforhold, ejerskab til andre ejendomme i byen, tillidshverv osv. Her er inddraget data fra et bredt spektrum af kilder i og uden for Flensborg, såsom kirkebøger, folketællinger, borgerbøger osv. Alt med henvisning til litteratur og kilder. Detaljerede kort og stik placerer hvert enkelt hus i bybilledet, og

i værkets bind III er der person-, sted- og erhvervsregistre og nøgle til de skiftende systemer for husnummering, som har forekommet fra 1766 og frem til vore dages husnumre. På den medfølgende cd er hele værket tilgængeligt i sin fulde udstrækning i PDF-format. Her kan ethvert ord og person- og stednavn søges digitalt på tværs af hele værket, også i noteafsnittene, som ikke er medtaget i de trykte registre.

Dermed er værket en skatkiste for lokal- og slægtshistorikere, og det har også bud til faghistorikere. Det kan lægges ved siden af forfatterens andre dataspækkede værker og give stof til f.eks. socialtopografiske analyser af gaders og bydeles udvikling, netværk i byen, ejendomskoncentrationer m.v. Kun opfindsomheden stiller grænser for spørgsmålene.

Det er virkelig svært at finde noget at pege fingre af. Det skulle da være, at registerbindet har et jävnførelsesregister (en konkordans) over husnumrene fra 1766 til i dag, som er opdelt efter kirkesogn og den før brugte rækkefølge af husnumre. Det kan godt benyttes som vejviser, også når man kommer med spørgsmål om en bestemt nutidig ejendom. Men det havde dog været nærliggende at tilføje et register opbygget netop efter nugældende gade- og husnummer. Det mangler – måske har forfatter og udgiver følt, at et sådant moderne opbygget register ville være at lefle for den nutidige bruger. Det er dog en småting. Værket er over al måde *imponerende!*

Lars N. Henningsen

Kristensen, Henrik Skov, Claus Kofoed og Frank Weber: Bomber over Danmark. Vestallierede luftangreb under 2. Verdenskrig. Anden udgave. Revideret og bearbejdet af Henrik Skov Kristensen
Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2012, 864 s.

Bomber over Danmark er et genoptryk af forfatterens 25 år gamle tobinds værk *Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. Verdenskrig*, der udkom på Aarhus Universitetsforlag i 1988. Men der er tale om mere end blot en genudgivelse. Henrik Skov Kristensen har af de to øvrige forfattere fået frie hænder til at foretage en sammenskrivning og revidering, og det er der kommet en god og helstøbt bog ud af. Den nye udgave er desuden blevet opdateret med de vigtigste danske og internationale forskningsresultater, som er udkommet i mellemtiden. Ydermere har bogen fået et kraftigt ansigtsløft med et flot og tidssvarende layout.

Henrik Skov Kristensen konstaterer i forordet, at det beskedne oplag af den første udgave forholdsvis hurtigt blev udsolgt, og at det siden har været vanskeligt at skaffe bogen antikvarisk. Det har været hovedårsagen til den nye udgivelse. Konstateringen er korrekt, og det har gennem årene været et problem. Bogen er indiskutabelt blevet et standardværk, man nødvendigvis må forholde sig til, hvis man beskæftiger sig med allieret krigsførelse i, over eller rundt omkring Danmark.

Når man vurderer værket i dag, kan det også konstateres, at forfatterne på mange måder repræsenterede et nybrud inden for besættelsestidsforskningen i Danmark. Som Skov Kristensen konstaterer i forordet, blev de i samtiden regnet som lidt småsuspekte i de danske historikers andedam, fordi de forskede i et emne, der handlede om bomber og krig. Det var der mange, der rynkede på næsen af. Vigtigere er det dog, at en stor del af det omfattende kildemateriale, som analysen bygger på, er hentet i udenlandske – især britiske – arkiver. På det tidspunkt, hvor undersøgelsen fandt sted i starten og midten af 1980'erne, var det usædvanligt. Danske besættelsestidshistorikere havde dengang en tendens til alene at benytte de kilder, man kunne finde i danske arkiver. Ydermere var bogen et nybrud, fordi besættelsestiden i Danmark blev sat ind i en international ramme. Det blev gjort langt mere gennemført end andre samtidige historiske undersøgelser om besættelsestiden.

Det er også interessant at konstatere, at *Vestallierede Luftangreb* i dag normalt regnes som Henrik Skov Kristensens arbejde, mens Claus Kofod og Frank Weber i mellemtiden næsten er blevet glemte. Det er ikke retfærdigt, idet de to øvrige forfattere foretog en væsentlig del af analysen og skrev mange af kapitlerne i den første udgave af bogen. Når det i dag er Skov Kristensen, der forbindes med bogen, skyldes det utvivlsomt, at det var hans ph.d.-afhandling, mens det var hovedfagsspecialer for de to øvrige forfattere.

Bomber over Danmark er kronologisk bygget op. Den starter med de første britiske fejlbombninger af Esbjerg i begyndelsen af september 1939 og slutter med bombningerne af tyske skibe og undervandsbåde i maj 1945. Detaljeringsgraden om de enkelte bombeangreb er kolossal og må tilfredsstillende selv den mest kritiske flyentusiast. Men bogen er ikke blot interessant læsning for flyentusiaster, fordi den netop gennemanalyserer de forskellige bombeangreb med det klare formål at foretage en samlet analyse af den vestallierede luftstrategi i

Danmark under krigen. Resultaterne rækker derfor meget videre end en række interessante enkelthistorier, der primært har lokalhistorisk betydning. Med afdækningen af de vestallierede magters luftstrategier i Danmark bidrager bogen ikke alene til vores viden om besættelsestiden i Danmark; den bidrager også med viden om de allierede magters luftstrategier i Europa generelt.

Selv om der er tale om en faghistorisk bog, er den glimrende formidlet. Den kan naturligvis læses i et stræk, men de fleste vil nok vælge at benytte bogen som opslagsværk, hvis man ønsker viden om de enkelte bombeangreb, eller hvis man hurtigt skal sætte sig ind i de allieredes overordnede luftstrategi. Den er i hvert fald rigtig god at have stående, hvis man interesserer sig for 2. Verdenskrig og/eller besættelsestiden i Danmark.

Mogens Rostgaard Nissen

Lutz, Lene Heidemann og Anne Birgitte Sørensen (red.): Med graveske gennem Sønderjylland. Arkæologi på naturgas- og motorvejstracé

Årbog for Museum Sønderjylland 2012. Udgivet af Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev, 2013, 254 s.

Feltarkæologien i Danmark har udviklet sig stærkt over de seneste 10 år. Museumsloven af 2002 gav arkæologien et tiltrængt løft og betød, at faget har fået langt bedre muligheder end tidligere for at følge med den massive ødelæggelse af fortidsminder, som følger med moderne anlægsarbejder. Det har til gengæld knebet med at få de mange fund gjort tilgængelige. Der har ikke været tid og overskud til at få de mange fund bearbejdet og publiceret, og det er ikke ukendt, at det kan tage årtier, før en udgravning er publiceret, hvis den da nogen sinde bliver tilgængelig.

Alene derfor er Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslevs bog usædvanlig. Den giver en oversigt over fund, som er gjort i perioden 2007 til 2011 i forbindelse med de arkæologiske udgravninger forud for naturgasledningen Ellund-Egtved og motorvejen Kliplev-Sønderborg. Der er med andre ord tale om helt friske resultater fra feltet og samtidig et overblik over nogle af de største anlægsprojekter, som museet har været involveret i.

Bogen er samtidig usædvanlig derved, at den udgives som jubilæumsbog i anledningen af 125-året for grundlæggelsen af museet i

Haderslev. I stedet for en traditionel tilbageskuende oversigt har museet altså valgt at fejre sit jubilæum ved at fremlægge de allerseneste resultater, skrevet af den aktuelle stab af arkæologer. Dette er et forfriskende valg. At det samtidig hjælper museet til at løse det brændende problem om publikation af de seneste arkæologiske fund, gør blot, at dette fremstår som et gennemtænkt projekt. Bogen er udsendt som Årbog 2012 for Museum Sønderjylland.

Indledningskapitlet er en klar fremstilling af fortidsmindeforvaltningen i Danmark, skrevet af Per Ethelberg og Lennart Madsen. Her er en enkel manual til, hvordan nødudgravninger foregår i dag. Detaljer i kapitlet er ved at blive overhalet af igangværende administrative ændringer (f.eks. kortet s. 9), men fremstillingen er stadig god, hvis man vil vide, hvordan arkæologi foregår i Danmark i dag. Man må dog spørge sig, hvem bogens målgruppe er. Fagfæller, såvel som kolleger hos plan- og anlægsmyndigheder, burde kende dette stof. Hvorvidt den læser, som er alment interesseret i arkæologiske fund fra Sønderjylland, også er klar til at indlede med lov og forvaltning, står lidt mere uvist. Det er dog værd at notere sig konklusionen, at loven fra 2002 må anses som en succes. Man skal ikke underkende, at loven berører mange mennesker, både fordi arkæologi er interessant, og fordi arkæologi koster penge. Men der kommer noget ud af anstrengelserne.

Særligt interessant for fagfæller er måske det efterfølgende kapitel af Per Ethelberg og Hans Chr. H. Andersen. Her fremlægges undersøgelsesmetoderne for de to projekter. Især naturgasledningen, der forløb i direkte parallel med et tidligere projekt fra 1980'erne, er interessant. Ved at genundersøge det samme linjeforløb kan man påvise, hvordan metoderne for 30 år siden overså 75% af alle de pladser, der findes nu. Dette er en mærkbar forbedring af kvaliteten af det arkæologiske arbejde. Det er samtidig interessant, at man vælger at bruge dyb pløjning til at lokalisere stenalderboplader. Det skyldes reglerne om 'grønne marker', som gør, at man ikke kan finde flintsamlinger ved almindelige markvandring. Metoden frembragte syv udgravninger af stenalderpladser. Efterfølgende er der brugt søgegrøfter for at finde sporene af andre oldtidsperioder. Kapitlet godtgør den metodiske udvikling, der er sket i dansk feltarkæologi over de seneste årtier, og præsenterer den nyeste metodeudvikling i Sønderjylland.

De efterfølgende 19 kapitler er præsentationer af konkrete lokalite-

ter, blandet med enkelte oversigtsartikler. Her bevæger vi os i tid fra istidens bopladser til renæssancens gårde og har fat i den brede buket af perioder og anlæg, som er typisk for store udgravningsprojekter. Det er kun udvalgte aspekter af hver lokalitet, som er præsenteret, hvilket giver hvert af de korte kapitler en god fokus. Bredden af analysen svinger med materialet og lokaliteten, og de enkelte forfatters præstation går fra de helt snævre fremlæggelser af fund til bredere kulturhistoriske analyser. Det er påfaldende, at ingen af de udgravede stenalderbopladser fremlægges. Til gengæld præsenteres de spændende fund af opsamlet flint fra senistiden i en artikel af Klaus Hirsch og Erling Hansen. Her er der en koncentration af pladser i den nordlige del af Sønderjylland, omkring de kendte pladser fra Jels og Slotseng. Som forfatterne skriver, er der tale om beskedne fund, men dog væsentlige for forståelsen af den tidligste bebyggelse i området.

Ellers er det tydeligt, at det er i den senere del af forhistorien, at interessen – og fundene – samler sig. Yngre stenalder og bronzealder nævnes hver med et enkelt gravfund, mens ældre og yngre jernalder er fyldigt repræsenteret i bogen såvel som i udgravningerne. Det er det 1. årtusind e.Kr., der for alvor fylder i feltarbejdet, med tydelige stolpehuller og hegnsgrofter, fine gravfund og rige metaller. Gravurnerne fra romertid er repræsenteret med tre lokaliteter, som viser et tværsnit af de grave, man kan forvente her i Sønderjylland. Trods den korte form er der gode diskussioner om køn, sociale klasser og repræsentativitet i disse afsnit, og man kan naturligvis sige mest om de rigeste fund. For bopladsfundene er det interessant, at Lisbeth Christensen problematiserer husene af Over Jerstal-typen, idet hun antyder, at forskellen fra dem til Osterrönfeld-husene også kan være kronologisk, mere end at udtrykke forskellige etniske grupperinger. Katrine Riis er mere kategorisk i sin tolkning af, at Osterrönfeld-husene repræsenterer en fjendtlig overtagelse, og bruger herunder brandtomterne fra Over Jerstal-gruppen som belæg. Samtidig taler hun dog om lang bebyggelseskontinuitet i sit område, hvilket i sammenhængen virker diskutabelt. I mulden over bebyggelsen fra ældre romertid nær Lunds-bæk er der fundet fibler fra yngre jernalder. Med de små felter kan de ikke sættes i nogen sammenhæng i øvrigt. Der er helt sikkert mere at hente her. Et andet sted, hvor der er noget at hente, er i stolpehullerne. Fra Tavhave fortæller Lene Heidemann Lutz om resultaterne af makrofossilanalyser af stolpehullerne fra et hus fra 2. årh. e.Kr. Her er der dyrket byg og hvede, ligesom sæddod-

der har stået på menuen. Dette leder frem til interessante overvejelser om gårdens organisation.

Et væsentligt resultat af motorvejsgravningerne fremlægges af Pernille Kruse. Projektet har for første gang givet mulighed for at udgrave et større antal bopladser fra Nydam-ofringernes tid. Gennem Osterrönfeld-husene knyttes disse bopladser til Anglerne, der tænkes at have stået bag våbenofringerne. Her tegnes en bred kulturhistorisk tolkning på baggrund af to store fundgrupper. Samtidig inddrages de vigende huse af Over Jerstal-typen i denne tolkning om ufred, ofringer og fremrykkende angler. Kronologien i dette argument ser dog ikke helt ud til at passe, for ifølge kortene (s. 140f) var Over Jerstal-folkene for længst fortrængt fra området, da Nydam-ofringerne sattes i gang. Det bliver klart gennem læsningen, at disse tolkninger over Over Jerstal og Osterrönfeld fylder en del for arkæologerne i Sønderjylland. Det kunne også bare passe.

Fra den senere del af jernalderen præsenterer Mads Jensen en germanertidsbebyggelse ved Vamdrup Mølle. Fund af trækul fra skovfyr sætter lokaliteten i forbindelse med udbredelsen af Farrisskoven. Desuden diskuteres Kongeåen og dens betydning for bebyggelse og samfærdsel i området. Eksempler på samfærdsel ses også på vikingetidsbebyggelsen ved Jellingshave. Her skriver Silke Eiseschmidt om sjældne fund af importeret Pingsdorf-keramik på noget, der ser ud til at være en normal landbebyggelse. Samme forfatter fortæller om de rige fund på Syvsig, der også tidligere har været udgravet. Her er det metodisk en væsentlig pointe, at hun anbefaler, at lokaliteter fra yngre jernalder og vikingetid bliver systematisk soldet og detektorafsøgt. Det er umuligt at vide, hvad der er 'centralt', før vi har en systematisk indsamling af fund på forskellige typer af lokaliteter. Gunvor Christiansen præsenterer endnu en vikingetidslokalitet ved Uldal, 5 km syd for Syvsig. Her har undersøgelserne afdækket tre gårdanlæg på striben. Her er der også detektorafsøgt, og selv om fundene er færre, tyder de også på en vis handelsaktivitet. Dette resultat understreger måske bare Eisensmidts pointe, og vi ved strengt taget ikke, hvad der skal til, for at vi kan betegne en plads som 'rig'.

Middelalder og renaissance er repræsenteret med et antal gårdsfund samt en smedje. Interessant nok gav smedjen tilsyneladende primært spor af fosforjern, mens slagterne antydede udvinding og rensning af jern snarere end smedning. Her er tydeligvis spørgsmål om funktion, som endnu ikke er besvarede, men måske var jernets kvali-

tet ikke så kritisk i daglig brug, og måske brugte man bare de råvarer, man havde til rådighed?

Et sidste kapitel af Merete Essenbæk præsenterer den formidling, der er foregået sammen med projekterne. Man har hovedsageligt valgt en »ikke-permanent dialogbaseret formidling«, hvilket betyder, at man har talt med de folk, der kom forbi eller var inviteret til arrangementer i forbindelse med udgravningerne. Det lyder som et fornuftigt valg, især da arbejdet med denne bog nu også har fået en mere permanent formidling.

Der er alt i alt tale om en vellykket og læseværdig bog. Den er flot og anskueligt illustreret, og sprogligt er den lagt an, så den vil kunne læses af mange. Dette er en bog, der ikke kun henvender sig til de snævre videnskabelige kredse, men mere til det brede publikum, der interesserer sig for forhistorien og arkæologiske fund. Samtidig fremlægger den de allernyeste resultater af Museum Sønderjyllands arkæologiske arbejde. Faktisk er resultaterne så nye, at de ofte ikke er færdigbearbejdede, men f.eks. afventer endelige naturvidenskabelige analyser. Det trækker dog ikke fra arbejdet i den form, man har valgt for bogen. Der er også gode ting at hente for fagfolk, foruden præsentation af spændende fund. Især den tætte sammenligning mellem gasudgravninger omkring 1980 hhv. 2010 er væsentlig, og det er godt at få sat konkrete resultater på konsekvensen af de seneste 10 års museumslov. Det er også væsentligt, at selvom tracégravningerne giver smalle felter, så er der flere lokaliteter, der har kunnet genbesøges, og dermed er der føjet endnu en lille bid til deres tolkning. De fremlagte fund fra gastracéet har en påfaldende koncentration på den del af strækningen, der ligger tættest på Museet i Haderslev, men det må være et tilfælde. Der er næppe tvivl om, at bogen har en social slagside i sit udvalg af lokaliteter, for arkæologer vil helst fremvise deres fineste fund, som også som regel er de mest fortællende. Skal man nævne en mangel, så er det den snævre kronologiske fordeling af fundene. Med kun et enkelt gravfund fra yngre stenalder og endnu et fra ældre bronzealder er det en lang periode på godt 9.500 år, som knapt er repræsenteret i bogen. Det er jernalderen, der fylder. Det antyder måske, at på trods af de overbevisende resultater fra disse udgravninger er der stadig en del at hente i den sønderjyske muld og arkæologiske søgemetoder, der kan udvikles og forfines.

Bo Ejstrud

Rasmussen, Carsten Porskrog: Det Sønderjyske Landbrugs Historie 1544-1830

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 106. Aabenraa, 2013, 621 s.

Sønderjylland, der i denne sammenhæng skal forstås som identisk med hertugdømmet Slesvig inden for grænserne før 1864, er nok den landsdel i Danmark (måske med undtagelse af Fyn), der har fået den mest grundige undersøgelse af landbrugets og kulturlandskabets historie. Med det foreliggende bind er der nu udkommet hele fire store bind om *Det Sønderjyske Landbrugs Historie*: bind 4: 1830-1993 af Hans Schultz Hansen, 1994, bind 1: *Sten- og bronzealder* af Per Ethelberg, Erik Jørgensen, Dirk Meier og David Robinson, 2000, og bind 2: *Jernalder, vikingetid og middelalder* af Per Ethelberg, Nis Hardt, Bjørn Poulsen og Anne Birgitte Sørensen, 2003.

At denne store indsats imødekom et stort behov, kan ses af den for sådanne faglige bøger højst usædvanlige begivenhed, nemlig at bind 2 og 4 blev udsolgt kort efter udgivelsen, og der måtte udgives nye oplag.

Carsten Porskrog Rasmussen er fra Djursland, født 1960. Han er historiker, uddannet ved Aarhus Universitet og fik i 2003 doktorgraden sammesteds ved forsvaret af disputatsen *Rentegods og Hovedgårdsdrift*, der meget indgående analyserer væsentlige aspekter af de sønderjyske godsers struktur og økonomi i perioden fra 1524 til 1770. Han var i mange år lektor i historie ved Århus Universitet, men blev pr. 1. september 2013 udnævnt til overinspektør for Museet på Sønderborg Slot.

Bogen er delt i fire kronologiske hoveddele og en enkelt tematisk afgrænset del: 1: Den gyldne nytid 1544-1625. 2. I katastrofernes tegn 1625-1700. 3. Moden mangfoldighed 1700-1770. 4. Bygninger og redskaber før 1800. 5. Reformtiden.

Ud over selve teksten er der en meget udførlig oversigt over »Forsknings- og kildesituationen« der også omfatter en systematisk fortegnelse over trykte og utrykte kilder og litteratur (s. 540-558). Noter med præcise og undertiden lidt omstændelige henvisninger til kilder og litteratur er samlet bag i bogen (s. 558-588). Heri er også indbefattet uddybning af forskellige detaljer, som forfatteren åbenbart ikke ville have med i selve teksten.

Som en værdifuld hjælp til læserne er værket forsynet med et godt

register over omtalte personer og steder. Stavemåden af de sidste er jo altid problematiske i grænselandet, men Carsten Porskrog har valgt dels at placere de enkelte steder inden for deres sogn og dels at bruge danske stednavne ned til Slien-Danevirke, men således at hvis den tyske stavemåde afviger stærkt fra den danske, da tillige at bringe den tyske form i parentes. Registeret rummer også henvisninger til særligt centrale emner, beskrevet i teksten.

Forfatteren fremhæver i indledningen, at han har valgt at koncentrere fremstillingen om to hovedemner: »Landbosamfundets sociale orden« der analyserer udviklingen i relationerne mellem godsejere, gårdmænd, husmænd og tjenestefolk m.v., og »Landbrugets indretning« der beskæftiger sig med dyrkningssystemerne og -metoderne, dyrehold, selvforsyning og markedsøkonomi. Meget fornuftigt holder Carsten Porskrog Rasmussen sig fra store emner som landbefolkningens kultur og mentalitet og det daglige arbejde i landbruget. Disse er bestemt vigtige og interessante, men ville have sprængt alle rammer.

Selve bogens titel: *Det Sønderjyske Landbrugs Historie* er naturligvis en illusion, hvilket forfatteren selv erkender i konklusionen. Der er og var meget store regionale forskelle i landbrugets forhold i de enkelte dele af Sønderjylland, først og fremmest fordi de basale naturgeografiske forhold mellem morænelandet mod øst, hedesletterne og bakkeøerne i midten (gesten) og marsken længst mod vest altid har givet landbruget vidt forskellige betingelser. Derfor fremhæver forfatteren i indledningen: »Metodisk bygger bogen på en vekselvirkning mellem makro-og mikroundersøgelser«.

Mikroundersøgelserne er bestemt så talrige, at generalisationerne kan blive meningsfulde. Der er dog nok nogle afsnit, hvor detaljerne kan komme til at skygge for helheden, men det er svært at afgøre i praksis.

Bogens første del: 1544-1625 beskriver en periode i Sønderjyllands historie, der er karakteriseret ved fred og fremgang både med hensyn til befolkningstallet og det dyrkede areal og dermed også produktionen. Befolkningstallet udviklede sig mere end antallet af gårde og det dyrkede areal, og det bevirkede, at der blev mangel på jord, hvilket igen resulterede i, at der opstod en ny underklasse: husmændene, under gårdmandsstanden.

Der er en udførlig beskrivelse af de mange nye diger og inddæmninger, som blev anlagt fra midten af 1500-tallet og de næste 100 år. Det er blot en skam, at forfatteren ikke har tegnet et klart kort, der

kunne give læseren en geografisk oversigt over de enkelte projekter. Den store stormflod i 1634 ødelagde desværre mange af de gjorte landvindinger, selv om der var tale om store anlæg finansieret af internationale konsortier. Bemærkelsesværdig er derfor Carsten Porskrog Rasmussens konklusion s. 25: »Man var ved at nå grænserne for, hvad der var økonomisk og fysisk muligt at inddige med tidens teknik.«

Befolkningstilvæksten betød også, at mange selvejergårde blev delt ved generationsskifte. I Sønderjylland gjaldt nemlig fortsat *Jyske Lovs* arvebestemmelser, hvorefter alle børnene skulle dele gården, men dog sådan at piger kun arvede det halve af drengene. Som i resten af Jylland valgte myndighederne imidlertid at administrere, som om den oprindelige gård stadigvæk eksisterede som en enhed, der betalte de offentlige skatter og afgifter. Disse blev i realiteten betalt kollektivt af beboerne. En lignende ordning blev ofte truffet med mange fæstegårde, men dog afhængig af ejerens tilladelse. Kortet s. 27 over landsbyen Rugbjerg (Øster Løgum sogn) fra 1820 er meget illustrativt m.h.t. bebyggelsens udvikling.

Gårddelingerne hørte efter pres fra myndighederne op o. 1620, ligesom befolkningstilvæksten aftog. Til gengæld kom der flere husmænd, som fik flere forskellige betegnelser og havde mange forskellige erhverv. For mange af husmændene og de mindre gårdmænd var kniplinger, hosestriking og andre tekstiler simpelthen en betingelse for at kunne overleve på de små brug ofte med dårlig jord og hårde skatter. Det nævnes på s. 274, at ikke mindre end 12.000 personer var beskæftiget med at fremstille kniplinger i den vestlige del af Nord-slesvig i 1780-erne.

Mens bønderne i 1700-tallet i den midterste og vestlige del af Slesvig (som forf. kalder »Amterne«, idet de enten hørte under kongen eller hertugen på Gottorp) var relativt frie, uanset om de var fæstere eller selvejere, eftersom de hverken var underkastet hoveri eller stavnsbånd, var situationen en helt anden i området i Østslesvig mellem Flensborg Fjord og Kieler Fjord.

Dette var storgodsernes område med vældige hovedgårdsmarker og relativt få bønder, der ydede et byrdefuldt hoveri, der i gennemsnit dagligt omfattede 4-5 personer samt heste og redskaber, og tilmed var de livegne. Det betød, at bønderne, i det omfang de ikke havde halvvoxne børn, var nødt til at hyre langt flere tjenestefolk end nødvendigt til gårdens egen drift. Forfatteren giver på s. 320ff. den bedste

skildring af, hvad livegenskabet betød i praksis, som anmelderen hidtil har set. Han fremhæver, at ud over de negative konsekvenser som historieskrivningen og datidens landbrugslitteratur med rette har knyttet til livegenskabet, så var der faktisk også positive aspekter, som at alle livegne var sikret arbejde eller en form for forsørgelse, og at stort set alle unge kunne gifte sig, før de blev 30, og få foden under eget bord. Men det kan ikke nægtes, at ingen måtte forlade godset uden ejerens tilladelse, og at ulovligt borttrømte kunne blive fanget og bragt tilbage til hårde straffe.

Det er interessant, at livegenskabet gradvist ophørte af sig selv i takt med landboreformerne, indtil det officielt blev ophævet ved lov i 1804.

I marsken (kapitel 15, s. 330 ff) var der derimod omfattende selvstyre, individuel råderet over jorden, således at den frit kunne sælges og købes.

Pladsen tillader her ikke at give et nærmere referat af de enkelte afsnit, men Carsten Porskrog Rasmussen skal roses for ikke alene at beskrive forholdene og udviklingen i de enkelte egne af Slesvig, men også at sammenligne dem med hinanden og med udviklingen i andre dele af Nordeuropa.

Forfatteren giver således en meget lærerig sammenligning mellem landboreformerne i kongeriget og hertugdømmet på s. 407f. Det var naturligvis ikke nødvendigt at foretage en udskiftning i marskområderne, for der havde der aldrig været noget dyrkningsfællesskab. Hoveriets afskaffelse var et af de basale og vanskeligste elementer i landboreformerne i kongeriget, men i Slesvig var det i hvert fald i amterne blevet afløst allerede i begyndelsen af 1600-tallet. Desuden skete mange af de andre reformer langt tidligere i hertugdømmet end i kongeriget.

Carsten Porskrog Rasmussen understreger (s. 450ff.), at der nok i forbindelse med landboreformerne skete meget store ændringer i kulturlandskabet, men der var ikke tale om nogen revolution. De gårdmænd, der i forvejen havde meget jord, blev ved med at have det, og vice versa, og husmændene fik i reglen blot en lille jordlod i udkanten af bymarken. Omvendt mener han ikke, at husmændene blev »udskiftningens tabere«, som ikke mindst dansk landbohistories nestor, Fridlev Skrubbeltrang, søgte at dokumentere. Dertil var myndighederne i Slesvig for venligt stemte over for husmændene.

Bogens konklusion er meget klar og velskrevet. Det fremhæves, at hvad angår ejendomsforholdene (»agrarforsætningen«), så gik der et helt afgørende skel ved randen mellem marsk og gest. Øst her-

for gennem Østslavien og videre gennem Danmark, Sydsverige og Østersøområdet var landbruget en blanding af individuelle og kollektive brugsformer, hvor ejendomsretten lå hos godsejerne, mens størstedelen af jorden blev drevet af bønderbrug, der var så store, at de kunne ernære en familie. Vest for denne linje lige fra Højer til Holland, var der individuel ejendoms- og brugsret til hver gård, som kunne deles ved arv eller handles.

Carsten Porskrog Rasmussen afslutter det konkluderende afsnit med at fremhæve, at han ikke, som Thorkild Kjærgaard (*Den danske revolution 1500-1800*, 1994, som ikke findes i litteraturlisten), kan finde tegn på udpining af jorden og økologisk ubalance. Han mener tilmed, at man i Slesvig i slutningen af perioden var i stand til at øge landbrugsproduktionen uden problemer takket være introduktionen af kløver og bedre jordbehandling.

Skovenes historie i perioden omtales slet ikke, selv om manglen på træ må have været følelig. Alene de store digebyggerier må have krævet enorme mængder af tømmer, jf. foto s. 19. Der er vel ingen tvivl om, at de mange levende hegn, der skulle plantes i forbindelsen med indretningen af koppelbrug og omkring løkker og udskiftede marker (foto s. 448), ved styning af grenene må have hjulpet på manglen på træ til opvarmning.

Den store bog afsluttes med en redegørelse for forsknings- og kilde-situationen. Kildemæssigt har forfatteren nok set misundeligt på kongeriget med de landsdækkende matrikler fra 1662, 1664, 1688 og 1844 med oplysninger om hver enkelt gård og hus og tilmed angivet i tønder hartkorn som en fast enhed, som man manglede i hertugdømmerne. Til gengæld har man i Slesvig en lang række detaljerede indberetninger fra amterne samt amtmand von Rosens store samlinger fra 1820-erne, mens oplysningerne fra godserne er mere sporadiske.

Anmelderens konklusion skal være, at der er tale om et stort og særdeles fortjenstfuldt arbejde med en yderst arbejdskrævende indsamling og bearbejdelse af kildematerialet og en god formidling af forskningsresultaterne.

For de af bogens læsere, der er lykkelige ejere af *Historische Atlas Schleswig-Holsteins*, er det jo ikke noget problem at følge Carsten Porskrog Rasmussen, når han hastigt bevæger sig rundt i hertugdømmets mange sogne og herreder, men for de ulykkelige er det virkelig vanskeligt at orientere sig.

Ligesom der på indersiden af bindet sidst i bogen er et glimrende

kort over Slesvigs landskabsformer, burde der selvfølgelig også have været et kort over hertugdømmets herreder og sogne evt. til at folde ud. Det fortjener en bog af en sådan faglig kvalitet.

Der er mange gode illustrationer i bogen i form af fotografier, grafer, tematiske kort (heraf mange nytegnede) og fotografier af samtidige udskiftningskort. Mens der kun er ros til de førstnævnte, så er de sidste mere problematiske. Et originalt udskiftningskort, der blev tegnet i målestokken 1:4.000 fylder meget, og selv om det er gengivet i farver, bliver det næsten ulæseligt, når det bliver nedsat til at kunne være inden for bogens klumme. I de tilfælde, hvor redaktionen bruger en hel side til et enkelt kort, som f.eks. kortet fra Klovtoft 1784 på s. 406, så får læseren en masse informationer, mens han på s. 441 ikke engang med lup kan aflæse kortets mange oplysninger om udskiftningen i Dyndved, og det er en skam. Der er desværre mange lignende eksempler.

Alle med interesse for landbrugshistorie har fået en virkelig god gave med Carsten Porskrog Rasmussens bog. Det er selvfølgelig helt urimeligt at klage over mangler i en bog på 600 sider, men det er nu en anmelders privilegium. Derfor vil jeg driste mig til at mene, at det havde været interessant med nogle flere oplysninger om retsforholdene i de forskellige dele af Slesvig, lige som et vigtigt emne som sundhed og sygdom kunne være med til at forklare den store befolknings-tilvækst i området fra midten af 1700-tallet.

Karl-Erik Frandsen

Shannon, Lene: Danfoss – fra hønsehus til hele verden

Forlaget Pressto, 2012, 408 s.

Danfoss' udvikling fra Mads Clausens grundlæggelse af en lille virksomhed hjemme på forældrenes gård i Elsmark i begyndelsen af 1930'erne til den nuværende globale storvirksomhed med omkring 20.000 ansatte er et stykke fascinerende industrihistorie, der har sat sit markante præg på det alsiske lokalsamfund, og som også har national betydning. Denne historie er fortalt tidligere, men Lene Shannon har valgt at fortælle den igen, hvor hun samtidig udfolder den ved at følge syv Danfoss-medarbejdere og deres familiers historie. Som journalist og forfatter formår Lene Shannon at gøre dette sprogligt fint suppleret med et væld af gode illustrative billeder, så læseren ikke kan undgå at få et levende indtryk af kulturen omkring den familieejede virksomhed, hvor familien Clausen naturligt er omdrejnings-

punktet, men hvor også den stærke sociale udvikling hos de ansatte på arbejdspladsen og i fritiden levendegøres gennem de syv familiehistorier. Danfoss satte rammerne for mange familiers liv ikke bare i én generation, men også for følgende generationer.

Lene Shannon vil med sin bog dække Danfoss' historie bredt i samspil med det omgivende samfund. Hun skriver selv, at alle bogens perspektiver ikke nødvendigvis vil interesse alle læsere. Derfor har hun valgt at opbygge bogen med forskellige typer kapitler. Samfundsudviklingen, der satte rammerne for Danfoss' udvikling, er beskrevet i kapitler sat med blå baggrund, hvortil kommer opslag med tidslinjer, der på kort form giver hovedbegivenheder i Danfoss' udvikling, ligesom der bagest i bogen er kapitler med en kort gennemgang af Sønderjyllands historie tilbage fra 1500-tallet. Det kan give bogen et kalejdoskopisk præg, men læseren er indledningsvis orienteret og kan indrette sin læsning derefter. Det kalejdoskopiske præger dog også i nogen grad hovedteksten, hvor der sine steder veksles flittigt mellem en fortælling om virksomheden, familien Clausen og hver af de syv udvalgte familier i nogle ikke ganske klart kronologisk afgrænsede kapitler.

De enkelte fortællinger er generelt præget af en betydelig loyalitet over for de behandlede aktører. De kommer til orde gennem interviews, hvilket giver indsigt i, at virksomhedens udvikling kunne opleves ganske forskelligt. Ikke mindst interessant er interviewene med tidligere tillids- og fællestillidsmand Henning Wendelboe, der giver indblik i, at også på Danfoss var der modsætninger mellem medarbejdere og ledelse, selv om den almindelige forståelse af virksomheden, der også tegnes i denne bog, er en virksomhed, der var gennemsyret af en betydelig patriarkalisme med tidlig indførelse af en række velfærdsgoder, som modsvarede af en arbejdsstyrke præget af betydelig loyalitet over for virksomheden. Mads og Bitten Clausen forstod fra begyndelsen betydningen af loyale medarbejdere.

Lene Shannons tekst er i sig selv et vidnesbyrd om den respekt, der lokalt er omkring Clausen-familien, og den store betydning familien og virksomheden har haft for moderniseringen af Nordals, herunder med udvikling af bl.a. store boligområder, infrastruktur, faciliteter for fritidsliv og senest med anlæggelse af oplevelsesparken Danfoss Universe for at styrke ikke mindst unges interesse for teknisk og naturvidenskabelig indsigt, der har været så afgørende for Danfoss' succes. Bogen kan med udbytte læses som udtryk for Danfoss' store aftryk i det sønderjyske. Det er virksomhedens og de lokales traditionelle

selvforståelse af udviklingen, der præsenteres. Det betyder imidlertid også, at læseren ikke finder en beretning eller analyse af Danfoss' udvikling, der bringer afgørende nyt. Men for de mange tusinder, der har levet af og med Danfoss, vil genkendelsens glæde uden tvivl være stor under læsningen – også uagtet der i fremtiden er plads for andre fortællinger, der kan supplere denne fremstilling præget af de udvalgte aktørers selvforståelse.

Per Boje

Sørensen, Erik Ingemann: 1864 – en guide i krigens fodspor
Gyldendal, 2013, 256 s.

Det er en grundlæggende god idé, der realiseres med denne bog: At udgive en turguide til den historieinteresserede turist, der på 150 års afstand ønsker at følge i soldaternes fodspor i krigen i 1864. Med bogen i handskerummet eller cykeltasken kan man besøge 2. Slesvigske Krigs slagmarker, mindestene, kirkegårde osv. På denne måde kan man opleve »krigens historie i 3D«, som Tom Buk-Swienty skriver i bogens forord.

Efter et par indledende kapitler følger forfatteren danske og tyske soldater kamphandling efter kamphandling fra de første forpostfægtninger syd og øst for Dannevirke i februar og indtil krigens sidste batalje, nemlig ved Lundby i Nordjylland i begyndelsen af juli 1864.

Bogen er anlagt som en decideret turguide med kørselsvejledninger og GPS-koordinater. Den er desuden rigt forsynet med både samtidigt (meget småt gengivet) billedmateriale og nye fotos fra de mange seværdigheder undervejs. Det gør det nemt at finde rundt, både i bogen og ude i marken. Den side af bogen virker i det hele taget gennemarbejdet og indbydende, og det ville være oplagt at omarbejde bogen til en smartphone-app.

Bogen er i forvejen lidt af en hybrid mellem tryksag og app: Den er forsynet med talrige QR-koder, der henviser til yderligere informationer. Koderne er trykt meget småt, så det kræver en rolig hånd at scanne dem med smartphone eller tablet. Afspilningen fungerer også udmærket, i hvert fald via mit trådløse netværk hjemme i stuen. Hvordan siderne afvikles ude på åben mark via en halvdårlig antenneforbindelse er til gengæld et åbent spørgsmål. Skal det tilmed ske til roaming-takster som turist syd for grænsen, så kan det blive en både langsommelig og dyr fornøjelse!

En QR-kode fungerer i princippet på nøjagtig samme måde som et

link på en hjemmeside. Derfor er det mindre heldigt, at de sider, der henvises til, alle er eksterne links. Det er altså ikke forfatterens eller forlagets egen hjemmeside, der indeholder det supplerende materiale, men derimod alle mulige forskellige institutioners og privatpersoners hjemmesider, videoer på youtube og andet. Disse sider har forfatteren i sagens natur ingen kontrol med. De kan meget hurtigt og uden varsel blive nedlagt eller ændret. Så sidder man med en bog fuld af døde links, og i modsætning til på en hjemmeside kan man ikke vedligeholde linkene i en trykt bog. Idéen er sådan set god nok. Den er bare ikke gennemtænkt. Der er også i hvert fald ét forkert link. Når man scanner den QR-kode, der burde linke til C.C. Møllers »9. maj-march til den danske Nordsøeskadre«, så toner nemlig den preussiske »Der Alsenströmer« ud af telefonen!

Til gengæld er der meget få trykfejl.

Med sans for den dramatiske detalje og den gode historie kommer vi i korte kapitler hele vejen rundt om de forskellige slag og bataljer. Det fungerer udmærket. Forfatteren skriver frisk fra leveren i et udpræget talesprog, mens han fælder raske og til tider temmelig anakronistiske domme, navnlig over datidens politikere. Det får uvilkårligt denne anmelder til at tænke på det danske udenrigsministeriums leder 1858-1899, Peter Vedel, om hvem det fortælles, at han engang i 1880'erne påhørte en stærk kritik af den danske udenrigspolitik i årene op til 1864. På et tidspunkt afbrød Peter Vedel kritikerens talestrøm med spørgsmålet: »Hvad synes De da, vi skulle have gjort?« Og så tav kritikeren!

Man kunne godt have ønsket sig, at også forfatteren havde skruet lidt ned for bagklogskaben og den letkøbte fordømmelse. Det meget kortfattede indledende kapitel for krigens baggrund er bogens klart svageste. Den er nærmest en karikatur og tilmed smækfuld af fejl. Hvis f.eks. Danmark virkelig – således som forfatteren hævder – i 1850'erne havde indført dansk regerings-, rets-, skole- og kirkesprog i Holsten og Lauenborg, så ville indbyggerne i disse rent tysktalende egne med rette have haft grund til klage! Men de såkaldte sprogreskripter (som der må være tale om) indførte altså kun dansk skole og kirkesprog i 49 mellemslesvigske sogne, hvoraf de fleste var eller i hvert fald indtil for nylig havde været overvejende dansksprogede (sønderjysk).

Stillet over for den opgave at forklare årsagerne til 1864, vælger forfatteren da at resignere og i stedet indtage det temmelig banale standpunkt, nemlig at krigen var politikernes skyld, og at de pligt-opfyldende menige danske, preussiske og østrigske soldater betalte prisen, eftersom det var dem, der blev dræbt eller såret.

Når det er sagt, så har bogen i øvrigt tilstrækkeligt med kvaliteter til, at den får en fast plads i handskerummet i denne anmelders bil.

René Rasmussen

Werther, Steffen: SS-Vision und Grenzland-Realität. Vom Umgang dänischer und »volksdeutscher« Nationalsozialisten in Sønderjylland mit der »großgermanischen« Ideologie der SS

Acta Universitatis Stockholmiensis, 2012, 371 s.

»[...] Es zeigte sich, dass die auf Rassentheorien beruhende SS-Ideologie bzw. deren praktische Umsetzung sich als ungeeignet erwies, den Grenzkampf zwischen angeblich »blutsverwandten Völkern« zu überwinden: Der nationalistische Teufel konnte nicht mit dem germanischen Beelzebub ausgetrieben werden [...].«

Sådan lyder en central passage (s. 319) i konklusionen i Steffens Werthers dissertation *SS-Vision und Grenzland-Realität. Vom Umgang dänischer und »volksdeutscher Nationalsozialisten in Sønderjylland mit der »großgermanischen« Ideologie der SS*. Afhandlingens sigte er, som titlen antyder, at undersøge, hvordan de to nazistiske partier i Sønderjylland, nemlig det folketyske NSDAP-N (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nordschleswig) og det danske naziparti DNSAP (Danmarks National-socialistiske Arbejderparti), reagerede over for SS' storgermanske ideologi.

At få flyttet grænsen tilbage til Kongeåen og Nordslesvig genindlemmet i Det tyske Rige var fra 1920 til maj 1945 det tyske mindretals altoverskyggende politiske mål. Derfor var mindretallet begejstret for Hitler-Tysklands generelle grænserevisionspolitik i 30'erne, og nazismen holdt hurtigt sit indtog i det tyske mindretal – ganske som det skete i andre tyske »folkegrupper«, der var opstået som følge af det, man yndede at kalde for »Versailles-Diktatet«. Fra 1938 var mindretallet i Nordslesvig »gleichgeschaltet« efter rigstysk mønster, og NSDAP-N under føreren Jens Møller (dyrlæge i Gråsten) var enerådende.

Den tyske indmarch i Danmark den 9. april 1940 blev modtaget med begejstring af mindretallet. Nu regnede man med, at man ville komme »heim ins Reich«. Men som den eneste tyske Versailles-grænse blev den dansk-tyske grænse aldrig revideret.

Nordslesvig var også hjemstavn for den danske nazifører Frits Clausen (som var læge i Bovrup). Han var en stærkt dansk-national sønderjyde, der i 1920 havde kæmpet for, at også Sydslesvig skulle

indlemmes i Danmark. Både Møller og Clausen ønskede altså en grænseflytning – Møller i nordlig retning og Clausen i sydlig retning, nemlig til Ejderen. Begge var store beundrere af Hitler, men nationalitets- og grænsespørgsmålet skilte dem ad. Det var så at sige hagekors mod hagekors. Nordslesvig var Clausens hovedbastion med en tilslutning på ca. fem % – hvilket var mere end dobbelt så meget som på landsplan. Samlet set var tilslutningen til nazismen i Nordslesvig på godt 20%, idet det tyske mindretals parti kunne mønstre ca. 16% af stemmerne, svarende til deres andel af befolkningen i landsdelen. I Danmark som sådan nåede tilslutningen til nazismen aldrig over to %.

Det er allerede kendt i den danske forskning, at der var et decideret modsætningsforhold mellem NSDAP-N og DNSAP på grund af grænse- og nationalitetsspørgsmålet, og at det danske naziparti med Clausen i spidsen ikke ville ofre det dansk-nationale på det storgermanske alter. På samme vis var Jens Møller og NSDAP-N højest uvillige til at ofre den stærke identifikation med den tyske hjemstavn til fordel for Det storgermanske Rige. Som Werther påpeger, ligner deres reaktion den, andre kollaborationspartier i »germanske« lande udviste.

Werthers fortjeneste er imidlertid, at han detaljeret og med stor konsekvens analyserer såvel DNSAP's som NSDAP-N's opfattelse og omgang med de centrale (i princippet jo modstridende) nazistiske begreber »völkisch« og »Rasse«, og hvordan de to partier operationaliserede deres opfattelse, både i forhold til Tyskland/SS og i forhold til (mod) hinanden. Som det også er påvist i den danske forskning, reagerede de to nationalistisk-völkisch orienterede kollaborationspartier principielt ens, når de blev stillet overfor SS' supranationale fordringer: Man strittede imod, så længe det lod sig gøre, hvorefter man af rent taktiske grunde på skrømt annammede SS-ideologien. Ganske ofte pukkede begge partier over for SS på, at netop *de* havde forstået den »germanske« tanke, i modsætning til det andet (nationalistiske) parti. Ikke mindst i den tyske folkegruppe agiterede man ganske fermt for, at det »völkische« var det »nordiske«s og det »germanske«s forudsætning.

Afhandlingens analyse gennemføres på grundlag af meget kendt og en del ukendt kildemateriale, af dansk såvel som tysk proveniens. Men der er langt hen ad vejen tale om en nylæsning af materialet. Werther navigerer sikkert rundt i det nazistiske begrebslige univers og identificerer lige så sikkert de forskellige positioner i det tysk-nazistiske magthierarki – også i forholdet til det besatte Danmark. De interne danske forhold demonstrerer den dansk-læsende forfatter også et solidt kendskab til.

Det er Werthers hensigt med afhandlingen at sætte fokus på de ideologiske faktorerets betydning for den tyske politik over for Danmark og over for de to kollaborationspartier NSDAP-N og DNSAP. Om det forhold, at den dansk-tyske grænse, som den eneste tyske Versailles-grænse, aldrig blev revideret, anfører Werther således:

»[...] Für diese deutsche Entscheidung gab es zwar gewichtige politische und militärische Gründe, die im Mittelpunkt dieser Abhandlung stehende ideologischen Dimension darf jedoch in diesem Zusammenhang nicht unterschätzt werden. Die Grenze zu Dänemark stellte aus rassenkundlicher Perspektive die einzige »germanische Versailles-Grenze« dar, d.h. im Gegensatz zu Polen, Elsass-Lothringen oder der Tschechoslowakei, wo die nationalsozialistische Propaganda vom »Fremdherrschaft« sprach, waren die Volksdeutschen hier von einem »stammesgleichen Brudervolk« umgeben [...]. In den Augen des »germanischen« Flügels der SS bildete die deutsch-dänische Grenze, bzw. die Region Nordschleswig keine Trennlinie, sondern eine Kontaktfläche. Sie war also nicht »Volkstumsgrenze«, geschweige denn »völkische Kampfzone«, sondern Brücke zum Norden und nahm als solche eine Sonderrolle im »germanischen Raum« ein« (s. 19-20).

I den danske forskning har man hidtil stort set peget på realpolitiske årsager til, at den dansk-tyske grænse aldrig blev revideret. Som regel har man henvist til, at det tyske mindretal i Nordslesvig var så lille, at spørgsmålet stort set ikke optog Hitler. Denne anmelder har meget entydigt kædet den manglende revision af grænsen sammen med, at Danmark den 9. april 1940 (under protest ganske vist) accepterede den tyske besættelse mod, at Tyskland til gengæld garanterede »Kongeriget Danmarks politiske uafhængighed og territoriale integritet«, som det hedder i den tyske note af 9. april 1940. Danmark havde lige fra den 9. april 1940 til den 5. maj 1945 en særstatus i det tysk-besatte Europa, som efter denne anmelders opfattelse kan føres tilbage til »overenskomsten« den 9. april 1940. Norge og Holland, som racemæssigt blev indrangeret som Danmark, tog ikke mod tilsvarende tyske tilbud om en »fredsbesættelse«. De valgte i modsætning til Danmark (af flere grunde) krigen – og fik derfor helt andre besættelsespolitiske vilkår end Danmark, så realpolitiske faktorer og hensyn spillede ubetvivleligt en afgørende rolle i det nazistiske Tysklands politik. Om den dansk-tyske grænse under alle omstændigheder – på grund af raceideologiske faktorer – ville være forblevet uberørt, selv om den danske regering ikke havde accepteret det tyske

ultimatum den 9. april 1940, sådan som Werther synes at antyde, forbliver ubesvaret. Men Werthers dissertation vil uanset hvad udgøre en inspiration i den fremtidige forskning i emnet.

Henrik Skov Kristensen

Witt, Jann Markus: Seefahrtsgeschichte Schleswig-Holsteins in der Neuzeit

Boyens Buchverlag, Heide, 2012, 348 s.

Hertugdømmet Slesvig udmærkede sig langt op i nyere tid som en landsdel, hvor søfarten betød mere end i store dele af det øvrige danske monarki. I Holsten var Altona et dynamisk søfartscentrum, og i dag kan hverken Kiels havn eller Nord-Ostsee-Kanal lades uomtalt, når man vil beskrive nutidens søfart i Nordeuropa. Det er derfor berettiget, at der nu er udgivet en almen søfartshistorie for Slesvig og Holsten fra 1500-årene til dag. Forfatteren er kendt som søfartshistoriker og er ansat ved det tyske marineforbunds minde- og informationscentrum i Laboe ved Kiel. Bogen tilstræber på én gang at give det store og sammenfattende overblik over emnet og samtidig at belyse søfartens udvikling i de enkelte byer. Sønderjylland/Nordslesvig er medtaget frem til sidst i 1800-årene, derefter er synsfeltet afgrænset til nutidens Slesvig-Holsten med Lübeck.

Læseren følger søfartens konjunkturer og udviklingslinjer fra gode år sidst i 1500-årene, gennem de senere krige i 1600-årene og ind i det følgende århundredes blomstring under det neutrale Dannebrog. Efter 1700-årenes Middelhavs-, Vestindien- og Grønlandsfart fulgte omstilling til fart på Sydamerika, Australien og det fjerne østen, sejl blev afløst af damp og til sidst af diesel.

Der fortælles om de voldsomme tilbageslag for tysk søfart umiddelbart efter de to verdenskrige, indtil bogen slutter med nutidens containerskibe, som har revolutioneret praksis i havnene og indsnævret antallet af byer, som for alvor kan kaldes havnebyer.

Gennem hele forløbet præsenteres søfartens specielle historie på baggrund af den almindelige historie, og der er givet plads til både søkrigs-marinehistorie og søfartens socialhistorie. Særligt indskudte »temaafsnit« tager sig af specialemner (f.eks. berømte skibe, søfolk, søslag eller søfartsbegreber, værfter, søfartsinstitutioner m.v.). Bogen er rigt illustreret med fint gengivne og velvalgte billeder (et enkelt er kommet med to gange, s. 76 og 89! og billedteksten gentager nogle steder hovedteksten).

Fremstillingen er let tilgængelig med populær karakter. Men målet kunne være nået endnu bedre. Grafiske figurer er fravalgt til at illustrere konjunkturer og forskelle mellem de forskellige søfartscentre, og der er kun ganske få tabeller. Derved fremstår billedet af søfartens konjunkturer og geografiske fordeling og forskelle mindre klart end ønskeligt. Nytegnede geografiske kort er der slet ingen af, så læseren må selv tænke sig til skibenes sejlruiter over den ganske klode. Særlig uheldig er mangelen på registre af enhver art. Uden person-, sted- og sagregistre er bogen svær at benytte som opslagsværk, og dette er nu engang en naturlig anvendelse for et arbejde af denne art. Kildehenvisninger til de få tabeller er kun givet i to tilfælde, og der savnes som mindstekrav kildehenvisninger til de enkelte afsnit – de ville have øget brugsværdien.

Anmelderen har undret sig over detaljer. Dan Andersens omfattende undersøgelser over dansk sejlads i Middelhavet (2000) er ikke benyttet, og det er en skam, for de ville have gjort fremstillingen af den vigtige Middelhavs fart meget mere indholdsrig.

Aabenraa-søfarten er medtaget til langt op i 1800-årene; kun mærkeligt at Løjt-søfolkene ikke omtales, ligesom navnet Michael Jebsen blot er nævnt i en billedtekst uden kommentar samtidig med, at Aabenraa siges at have mestret overgangen fra sejl til damp. Netop fastholden ved sejlskibene var ellers det karakteristiske for de gamle Aabenraa-redere.

På side 61 kan man for en gangs skyld finde en tabel, nemlig vedrørende kaptajner og styrmænd fra øen Før i 1795 (rettelig 1798). Men den er uklart opdelt, behæftet med trykfejl og i modstrid med sin kilde. På side 257 udmærker en anden af de få tabeller sig ved talangivelser, som harmonerer dårligt med de tilsvarende tekstafsnit.

Blandt bogens mange fine skibsportrætter er gengivet flere skibe fra den Brodersenske samling på Flensborghus i Flensborg – men de er svære at finde i billedlisten sidst i bogen, hvor flere sidetal synes at være forskubbet.

I et så altomfattende værk vil der altid indsnige sig mangler og skævheder. I de store linjer opleves bogens billede dog som retvisende, og det er prisværdigt, at historien er ført helt op til i dag.

Lars N. Henningsen

Forfatterliste

- Morten Andersen, adjunkt, ph.d., Dalbyvej 101, 6000 Kolding, tlf. 75 52 51 93, e-mail: mars@kabelmail.dk
- Per Boje, professor dr. phil., Institut for Historie, Syddansk Universitet, tlf. 65 50 21 39, e-mail: boje@sdu.dk
- Else-Marie Boyhus, mag.art., freelance historiker med speciale i madens og kokekunstens historie, tidligere leder af Lolland-Falsters Stiftsmuseum og Frilandsmuseet i Maribo, e-mail: emboyhus@123dk.dk
- Jens Bruun, pastoremeritus, forfatter, Nørreskovparken 3A, 6200 Aabenraa, tlf. 75 28 88 71, e-mail: jens.w.bruun@mail.dk
- Thomas Clausen, ph.d.-stipendiat, cand.mag., Københavns Universitet, Sølvgade 2, 3. tv., 1307 København K, tlf. 28 97 85 64 (privat), e-mail: thclausen@hum.ku.dk (arbejde), thoclau@sol.dk (privat).
- Andreas P. Cornett, lic.scient.pol., professor i regional økonomi og udvikling, Syddansk Universitet, Alsion 2, 6400 Sønderborg, tlf. 65 50 12 11, e-mail: cornett@sam.sdu.dk
- Bo Ejstrup, museumsleder, ph.d., Museet på Sønderkov, Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup, tlf.: 75 38 38 66, e-mail: be@sonderskov.dk
- Karl-Erik Frandsen, lektor emeritus, dr.phil., Københavns Universitet. SAXO-instituttet. 2300 København S, tlf. 29 42 46 81, e-mail: frandsen@hum.ku.dk
- Peter Fransen, seniorforsker, ph.d., Landsarkivet for Fyn, Jernbanegade 36A 5000 Odense C, tlf.: 65 48 03 25, e-mail: pf@sa.dk
- Hans Schultz Hansen, arkiv- og forskningsleder, dr.phil., Landsarkivet for Sønderjylland. Telefon 6548 0302. E-mail: hsh@sa.dk
- Lars N. Henningsen, tidl. arkiv- og forskningschef, dr.phil., Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 76 17, e-mail: larsnhenningsen@gmail.com
- Anja Hoffmann, civilingeniør i arkitektur og design, arkitekt og planlægger i Aabenraa Kommune, Skelbækvej 2, 6200 Aabenraa, tlf. 27 11 55 72, e-mail: Anjahoffmann72@gmail.com
- Birgit Jenvold, museumsinspektør, mag.art., De Danske Kongers Kronologiske Samling på Amalienborg, Christian 8.s Palæ, Amalienborg, 1257 København K, tlf.: 33 12 21 86, e-mail: bj@dkks.dk
- Knud J.V. Jespersen, dr.phil., professor emeritus i historie ved Syddansk Universitet. Kongelig Ordenshistoriograf siden 1995. Tlf. (privat) 64 76 16 46, e-mail: kvj@kongehuset.dk eller kvj@sdu.dk
- Mikkel Leth Jespersen, museumsinspektør, ph.d., Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Aabenraa, H.P. Hanssens Gade 33, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 26 45, e-mail: mije@museum-sonderjylland.dk
- Henrik Skov Kristensen, overinspektør, ph.d., Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74 67 65 57 (Frøslevlejren), e-mail: henrik.skov.kristensen@natmus.dk
- Kirsten Lylloff, cand.mag. et med., ph.d., Dronningens Tværgade 50, st.th., 1302 København K, tlf. 20 15 75 19, e-mail: k.lylloff@webspeed.dk

Anton Marckmann, pens. overlæge, dr.med., Vesterbakken 45, Høruphav, 6470 Sydals, tlf. 74 41 53 32, e-mail: anmarck@privat.dk

Mogens Rostgaard Nissen, arkiv- og forskningsleder, ph.d., Arkiv- og Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Norderstrasse 59, D-24939 Flensburg (Postboks 528, 6330 Padborg), tlf. 0049 461 86 97 190, e-mail: mnrn@dcbib.dk

Claus Pørksen, statsaut. revisor, selvstændig skatterådgiver, Kystvej 25, 6300 Gråsten, tlf. 23 62 11 09, e-mail: claus@poerksen-consulting.dk

René Rasmussen, museumsinspektør, cand.mag., Nygade 36, 6270 Tønder, tlf. 73 72 00 06, e-mail: renerasmussen@bbsyd.dk

Jens Skrumsager Skau, seniorrådgiver, cand.agro., tidligere MF, Ludvig Hansensvej 13, 5800 Nyborg, tlf. 25 30 43 46, e-mail: jenssskau@hotmail.com

H.E. Sørensen, forfatter, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 17 04, e-mail: melbyhus@mail.tele.dk

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner 2012

Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe

Temaer fra det tyske mindretals historie under nationalsocialismen og i efterkrigstiden stod sidste år gentagne gange i centrum for mit arbejde, efter at bogen »Straffelejren« af Henrik Skov Kristensen havde medført en intensiv diskussion inden for det tyske mindretal. Dertil hørte bl.a. arkiv- og forskningsafdelingens deltagelse ved ændringen af navnet »Ehrenhain« på Knivsbjerg til »Gedenkstätte«.

Historien om modstandsmanden Jens Jessen, som stammede fra det tyske mindretal, og Kreditanstalt Vogelgesang samt et overblik over det tyske mindretals historie 1933-1945 var temaer for flere foredrag på tysk og dansk.

Også foredragsrækken »Schleswigsche Gespräche – deutsch-dänische Begegnungen« begyndte i vinterhalvåret 2012/13 med et tema til »opgøret med fortiden« (Vergangenheitsbewältigung): Torben Meyers foredrag trak over 50 tilhørere, der diskuterede engageret.

Ligeledes tilrettelagde forskningsafdelingen Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswigs seminar om temaet »Fårhus ud fra en nutidig synsvinkel«.

Megen arbejdstid gik med den redaktionelle færdiggørelse af bogen *Grenzen 811-2011*, hvor forskningsafdelingen på vegne af BDN deltog som medudgiver. Ligeledes var forskningsafdelingen medforanstalter af foredragsarrangementet »Herrscherinnen des Norden – zwischen Macht und Schicksal« og bliver medudgiver af den tosprogede publikation af foredragene.

Af større tilvækster til det tyske mindretals arkiv kan nævnes materiale fra den nordslesvigske musikforening. Et personaleskift i ledelsen af musikforeningen har ført til, at foreningens reoler er blevet gennemgået, og meget materiale er blevet bragt til arkivet. Derved dukker der også ting op, der ikke hører hjemme i en nordslesvigske sammenhæng og arkivmæssigt bedre kan opbevares andre steder, f.eks. et album fra den 4. nordtyske musikfest i Rostock i 1843, der antagelig vil blive tilbudt samlingen af musikallier ved Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek i Kiel, da det passer bedre ind der.

Arkivet er således ikke en institution, som samler materiale for enhver pris, men er en markør og sporskifter, der leder arkivstykker derhen, hvor de med størst udsagnskraft passer ind i en større sammenhæng.

Frank Lubowitz

Danevirke Museum

På Danevirke Museum kan vi se tilbage på et godt og velbesøgt år 2012 med 18.000 besøgende.

Nyheden om udgravningerne af »Porten til Norden« i Danevirkes hovedvold lige over for museet tiltrækker mange besøgende. De udgravede mur-

ender er for tiden pakket ind, mens mulighederne for at vise porten i en eventuel museal præsentation bliver undersøgt. Under alle omstændigheder fortsætter udgravningerne, som det arkæologiske landskontor har planlagt.

Mindretalsudstillingen *Dansk i Sydslesvig* er kommet plads og dermed et længe næret ønske om en museal udstilling, der viser og fortæller historien om danskheden og det danske arbejde i Sydslesvig.

Folketingets Sydslesvigudvalg har givet en rundhåndet bevilling til en digital formidling af udstillingen, der foregår i samarbejde med specialister og studerende fra Aarhus Universitet, ligesom der er blevet inddraget brugere – f.eks. elever fra A.P. Møller Skolen.

En lørdag i juni holdt Den Slesvigske Vognsamlings Venner åbent hus i Haderslev med overdragelse af en kanonlavet med forstilling, system Fibiger 1834, til Danevirke. I løbet af de sidste tre år har de frivillige på vognsamlingen arbejdet med at færdiggøre kanonvognen efter gamle planer. Danevirke fik overdraget kanonen, og herefter kørtes den med firspand á la Daumont, dvs. med ryttere i stedet for kusk, og ledsaget af sortkrudtskytter i uniformer fra 1864 gennem Haderslev. Kanonen ankom den 14. september på Danevirke, hvor den skal gøre tjeneste på den gamle danske skanse 14 i den arkæologiske park.

I juli var der rigtigt liv og glade dage på Danevirke. Ud over de mange interesserede besøgende boede og arbejdede en gruppe unge på 16-24 år fra »Internationaler Jugendgemeinschaftsdienst – IJGD« på museet. De 16 unge var fra 8 forskellige lande spændende fra Østasien over Sydeuropa til Nordvesteuropa.

De oplevede på udflugter i området og til Danmark, hvordan hverdagen former sig her, og de fik en masse at vide om mindesmærker og mindesmærkepleje lokalt, bl.a. bestræbelserne på at få Danevirke og Hedeby anerkendt som Unesco-verdenskulturarv.

I august fik museet besøg af det internationale borgforskerforum Chateau Gaillard. Det blev stiftet i 1960 af europæiske borgforskere, historikere og arkæologer, der mødtes i Les Andelys tæt ved ruinerne af Richard Løvehjertes borg fra 1200, Chateau Gaillard, i Normandiet.

I 2012-konferencen, der fandt sted i Aabenraa, deltog 80 eksperter fra 17 nationer, der så på en række fæstningsværker på begge sider af grænsen, bl.a. Gottorp, Hedeby og Danevirke.

Danmarks ambassadør i Berlin, Per Poulsen Hansen, kiggede forbi, da han i januar besøgte Sydslesvig. Ambassadøren takkede for en interessant rundvisning på Danevirke og i mindretalsudstillingen, der ifølge ambassadøren udmærker sig ved overskuelighed, bredde og koncentration.

Danevirke og museet er naboer til den militære lufthavn Jagel, hvor Aufklärungsgeschwader 51 »Immelmann« er stationeret. Ligesom mange andre militære enheder, danske såvel som tyske, er også de at finde på Danevirke til bl.a. kurser i militærhistorie.

I midten af juli kom den danske vikingeflådes flagskib, Havhingsten, fra Glendalough til Slesvig for at deltage i et stort skibsstævne i Hedeby. Sydslesvigsk Forening var vært ved rundvisning på Danevirke for de ca. 60 besætningsmedlemmer.

Og når arkæologi- og danskstuderende fra München og Amsterdams universiteter er på ekskursion til Danmark, er det en selvfølge, at der gøres stop ved Hedeby og ved Danevirke.

I de sidste år har Aarhus Universitet – Moesgård afholdt deres uddannelsesgravning i Fysing på nordsiden af Slien. Her udgraves der tomter af langhuse, en bemærkelsesværdig hal, grubehuse og indhegninger. Med et spændende fundmateriale, der viser, at bebyggelsen har været vigtig i den tidlige vikingetid, godt beskyttet bag det massive spærreværk ved Rævsholm med Østervolden mod øst og Hedeby og Danevirkes Hovedvold mod vest. Disse arkæologistuderende besøger selvfølgelig også Hedeby og Danevirke.

Personalet fra ledelsessekretariatet for Region Syddanmark i Vejle lagde også turen forbi sammen med museumsinspektør Inge Adriansen.

Der udgives jævnligt artikler om Danevirke i en række danske og tyske fagtidsskrifter. Men det er sjældent, at volden når længere ud. En undtagelse var en artikel i det franske fagtidsskrift *La A + Archéologie* med titlen »Le Frontière viking«, vikingernes fæstningsværk, med henvisning til SSFs Danevirke Museum.

Nis Hardt

Deutsches Museum Nordschleswig

Det første år for min virksomhed havde været en stadig læreproces, så mange sager var velkendte allerede i 2012, hvilket dog ikke betød, at det var blevet til rutine. Netop samarbejdet med de frivillige i Sønderborg har udviklet sig videre, så man nu kan tale om et indøvet team. Dette team har igen i 2012 påtaget sig en mængde opgaver. Således glæder det os altid, når vi kan give studerende, forskere eller repræsentanter for det skrivende lav et dybere indblik i Nordslesvigs historie og kan understøtte dem i deres forehavender. Således kunne vi bidrage en smule til, at der i august 2012 udkom en bog om den nordslesvigske modstandsmand Jens Peter Jessen, udgivet af Søren Flott under titlen *Danskeren, der ville dræbe Hitler*.

Også på andre områder kunne vi yde støtte. Således bliver der den 22. marts 2013 åbnet en permanent udstilling om Fårhuslejren i Frøslevlejrens Museum. Denne udstilling bliver udstyret med nogle udstillingsgenstande fra vort museum. Det samme gælder en udstilling, der netop nu er under opbygning på Sønderborg Slot. Titelen på udstillingen er *Sønderjylland under tysk styre 1864-1920*. Der vil man bl.a. kunne se et af våbenskjoldene fra Bismarcktårnet.

Fra Sønderborg Slot udgik også initiativet til fagkonferencen *Mindretalenes Selvpræsentation* sidst på året. Det centrale punkt for konferencen var mindretalsmuseernes organisationsstruktur. Skal den statslige side hellere overtage fremstillingen af mindretalshistorien, eller er det rigtigt og vigtigt, at et mindretal selv tager hånd om sin historiske fremstilling? Set ud fra de fleste mindretals ringe finansielle muligheder ville en statslig organisation sikkert være en fordel. For ikke at tabe selvstændigheden ville en mellemøsning være en rimelig vej for mange mindretal.

I tilslutning til konferencen gennemførte vi projektet »Jugend im Museum«. Målet for projektet var at give eleverne fra efterskolen i Tinglev nærmere

kendskab til den nordslesvigske historie. Til dette formål var der først en introduktionstur til Fårhus, Dybbøl og så til Deutsches Museum. Som opgave skulle eleverne filme nogle historiske steder i deres nuværende udseende i Nordslesvig og i grænselandet. Disse filmoptagelser blev så klippet sammen med historisk filmmateriale. Ved årsmødet for foreningen bag Deutsche Museen bliver der mulighed for at se filmene. Senere kan man også rekvirere dem i museet.

Besøgstallet for 2012 er faldet en smule. Hvad det skyldes, er svært at analysere. Men det er glædeligt med den store bredde af besøgende. Som et eksempel vil jeg nævne besøget af tyskstudierende fra universitetet i Bristol. En konsekvens af besøgstallet er, at der må gøres en yderligere og forstærket reklameindsats, begyndende med medlemmerne af mindretallet og så videre ud til den danske og slesvig-holstenske flertalsbefolkning.

Tilvæksten af udstillingsgenstande er efter min mening uforandret god. Således kunne vi i 2012 få endnu nogle fine genstande, bl.a. et reklameskilt fra bryggeriet Petersen. Men også debatten omkring Fårhus indbragte nogle dertil hørende genstande.

Sammenfattende kan man gøre en positiv status. Der er dog mange små og store ufuldendte arbejdsopgaver, der i betydelig grad hænger sammen med den til rådighed stående tid hos de frivillige og de ansatte. Trods det har jeg tillid til, at det også i 2013 vil gå fremad med udviklingen af museet.

Hauke Grella

Deutsches Schulmuseum Nordschleswig

Året 2012 stod i Deutsches Schulmuseum i de personelle ændringers tegn. Således blev Imgo Doege på generalforsamlingen for Trägerverein der deutschen Museen Nordschleswigs afløst som frivillig leder af skolemuseet af Hauke Grella. Sidstnævnte forener dermed ledelsen af begge de tyske museer i Nordslesvig i én person. Ved siden af nybesættelsen i ledelsen kunne skolemuseet også glæde sig over yderligere frivillige medarbejdere.

Ingen af de frivillige medarbejdere, men en udstillingsgenstand fra museet, vil i 2013 nå frem til de tyske filmlærreder. Til filmatiseringen af romanen *Der Geschmack von Apfeln* blev den gamle skoletavle, der hænger i museets klasseværelse, udlånt til Bavaria Filmgesellschaft. Tavlen stammer fra slutningen af det 19. århundrede og hang tidligere på Sct. Severinskolen i Haderslev. Senere stod den i kælderen hos Barbara og Carsten Meyer, før den blev givet som gave til det tyske skolemuseum. Filmen vil antagelig kunne ses i de tyske biografier i efteråret 2013.

Ud over vores »filmstar« kunne skolemuseet i 2012 byde mange nye genstande velkommen. En særlig tak går her til det tyske gymnasium for Nordslesvig, som har overladt os mange genstande fra fysikfaget. Nogle af disse genstande vil med tiden blive integreret i den faste udstilling og dermed kunne ses i skolemuseets åbningstider.

Efter at det sidste år blev besluttet at udvide skolemuseets åbningstider, står dets døre nu åbne for besøgende hver tirsdag kl. 15-18, hver torsdag kl. 9-12 og den første lørdag i hver måned. Ligeledes blev det besluttet, at museet skulle være åbent hele året – i årene forud havde der været lukket i juli. Ved

Også formanden for BDN, Hinrich Jürgensen (th.), deltog ved afskedsreceptionen for den mangeårige leder af det tyske skolemuseum, Immo Doege. Foto: H.P. Bluhme.

de ændrede åbningstider håber vi på endnu flere besøgende og vil understøtte dette med målrettede reklameforanstaltninger.

Hauke Grella

Frøslevlejrens Museum

Museet havde i 2012 47.500 gæster. Det er en mindre tilbagegang på ca. 500 gæster i forhold til 2011. Tilbagegangen kan tilskrives et omfattende arbejde på motorvejen, som nærmest afskar Frøslevlejren fra omverdenen i juli og august måned, altså i museets højsæson.

Til gengæld har museet i 2012 udført 245 omvisninger/foredrag for større grupper, fortrinsvis skoler. Det betegner en smuk fremgang i forhold til 2011, hvor 211 grupper gjorde brug af denne tjenesteydelse.

Museet fortsatte i 2012 arbejdet med at forny den permanente udstilling om Frøslevlejren 1944-1945. Dette arbejde, som finansieres via en donation fra Frihedsmuseets Venners Fond, forventes færdigt med udgangen af 2013.

Arbejdet med etablering af en permanent udstilling om Fårhuslejren 1945-1949, hvor lejren var internerings- og straffelejre under retsopgøret, fortsatte også i 2012. Den 1. september kunne museet, ikke mindst på grund af et omfattende scanningsarbejde af fuldmægtig Ole Thomasen, sende hele udstillingen i elektronisk form til grafikerne og Nationalmuseets Center for Formid-

ling. Herefter var opgaven primært af grafisk, formgivningsmæssig og konserveringsmæssig karakter. Udstillingen forventes åbnet i marts 2013.

Frihedsmuseets Venners Fond har også i forbindelse med Fårhus-udstillingen været en hoveddonator.

Overinspektør Henrik Skov Kristensens bog fra august 2011, *Straffelejren. Fårhus, landssvigerne og retsopgøret*, medførte også i 2012 megen omtale og offentlig debat, ikke mindst i det tyske mindretal i Sønderjylland. Et 3. oplag af bogen udkom i januar 2012, og Henrik Skov Kristensen holdt i 2012 51 eksterne foredrag og forelæsninger, de fleste netop om *Straffelejren*.

Museet tager dette som udtryk for, at der også vil være stor interesse for den kommende Fårhus-udstilling, som *Straffelejren* var et forstudie til.

Foredragene/forelæsningerne har fundet sted i såvel folkelige som videnskabelige sammenhænge. Således f.eks. på University of Cambridge, hvor Henrik Skov Kristensen deltog i et internationalt symposium med titlen *Forgotten War and Occupation Heritage: Shedding light on the Darkness*. De folkelige foredrag om *Straffelejren* har været velbesøgte, ikke mindst dem i Sønderjylland. Der var f.eks. 290 tilhørere til et arrangement i Tønder.

Henrik Skov Kristensen genudgav i 2012 et større værk om de vestallieredes luftangreb i Danmark under 2. Verdenskrig, som han publicerede i 1988 sammen med to kolleger. Genudgivelsen under titlen *Bomber over Danmark. Vestallierede luftangreb under 2. Verdenskrig* er nybearbejdet, redigeret og videnskabeligt opdateret af Henrik Skov Kristensen. [Se anmeldelsen s. 262. Red.]

Henrik Skov Kristensen fik endvidere publiceret to kronikker i *Jyllands-Posten*, to boganmeldelser, en i *Jyllands-Posten* og en i *Information*, samt en længere artikel, »Træk af Fårhuslejrens historie 1945-1949« i *Fængselshistorisk Selskabs Årbog 2011* (s. 6-90).

I Bent Blüdnikow, Kasper Elbjørn og Henrik Gade Jensen (red.): *Opgøret om vor samtids historie* bragtes to kronikker af Henrik Skov Kristensen, som begge daterer sig til en kronikrække i *Jyllands-Posten* i 2010 om den danske samarbejds politik under Besættelsen. Endelig fik Henrik Skov Kristensen publiceret et bidrag, »Deportationen aus Dänemark« (s. 31-46) til et temanummer med titlen *Skandinavien im Zweiten Weltkrieg und die Rettungsaktion Weisse Busse*, udgivet af KZ-Gedenkstätte Neuengamme.

Til samme publikation bidrog museumsinspektør Dennis Larsen med en artikel »Dänische SS-Freiwillige im KZ Neuengamme und seinen Aussenlagern« (s. 118-142).

Dennis Larsen bidrog endvidere med en artikel om den danske (mindretalstyske) KZ-vagt Gustav Alfred Jepsen til Inge Adriansen og Mikkel Leth Jespersen (red.): *Skurke og helte i Sønderjyllands historie* (s. 280-293).

Dennis Larsen har endelig fortsat sit forskningsprojekt om danske SS-folks virksomhed i Bobruisk i Hviderusland. Projektet, som skal munde ud i en bog, udføres i samarbejde med lektor Therkel Stræde fra Syddansk Universitet.

Som Henrik Skov Kristensen holdt også Dennis Larsen i 2012 en række eksterne foredrag/forelæsninger i folkelige og videnskabelige sammenhænge.

Henrik Skov Kristensen fungerede endvidere i 2012 som beskikket censor i

faget historie ved de danske universiteter samt som fagfællebedømmer (peer reviewer) af videnskabelige artikler.

Henrik Skov Kristensen

Museum Sønderjylland

Omsætningen i museet var knap så høj i 2012 (ca. 90 mio. kr.) som i 2011 (ca. 99 mio. kr.). Det skyldes især, at de meget store arkæologiske undersøgelser, der prægede de sidste par år, blev afsluttet, og de fleste af arkæologerne kunne gå i gang med at få skrevet beretningerne for de virkelig mange undersøgelser, museet har lavet i de senere år. Fra både private og offentlige fonde, via det arkæologiske arbejde og entreindtægter og salg i butikkerne »tjener« museet næsten lige så meget som hele statstilskuddet og godt 12 millioner kr. mere end tilskuddene fra de fire sønderjyske kommuner. En meget stor del af disse midler anvendes til lønninger og er således helt essentielle for, at museet kan opretholde et højt aktivitetsniveau. Besøgstallet i 2012 viste en pæn fremgang, nemlig 257.050 gæster mod 242.164 gæster i 2011.

Naturhistorie og Palæontologi v. Mette Elstrup Steeman

Ved årets første særudstilling, *Dyrene fra Siriuspasset*, blev tiden skruet ca. 520 millioner år tilbage. Det drejer sig om de ældste kendte fossiler af dyr, som mest minder om fantasidyr blandet med meget basale, men velkendte dyregrupper. Dyrene levede dengang i et tropisk til subtropisk hav, men på grund af kontinenternes drift findes fossilerne i dag langt mod nord, i Sirius Passet på Grønland. Udstillingen blev åbnet af ph.d.-studerende Emma Hammarlund, som var med på ekspeditionen til Sirius Passet i 2011. Særudstillingen var også omdrejningspunktet for de aktiviteter vi holdt i vinterferien og efterårsferien.

Umiddelbart før sommerferien indviedes den nye udsigts- og formidlingspavillon helt tæt på kanten af Gram Lergrav. Her kan besøgende søge læ og skygge og samtidig følge med i aktiviteterne i Lergraven. Der er også mulighed for at læse om leret og lergravens historie, om fossilerne fundet i leret og om naturen i området.

Årets mest bemærkelsesværdige fund fra lergraven var skallen af en blæksprutte. Der er ikke tidligere fundet sikre beviser for tilstedeværelsen af denne dyregruppe i lergraven, selv om den næsten må have været der. Her er nemlig fundet næbhvaler, og nulevende næbhvalers føde består primært af netop blæksprutter.

Sønderjyllands arkæologi v. Lennart S. Madsen

Museum Sønderjyllands arkæologiske afdeling kunne i 2012 fejre sin 125 års fødselsdag. Museet blev stiftet i 1887 som *Museum des Kreises Hadersleben*. I 1920 skiftede det navn til *Haderslev Amts Museum* og i 1970 til *Haderslev Museum*. Det var navnet frem til 31. december 2005, hvor museet indgik som den arkæologiske afdeling af Museum Sønderjylland under det knap så mundrette navn *Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev*.

Festlighederne i anledning af jubilæet kom naturligvis til at fylde en del og vil blive omtalt nedenfor. Men der blev naturligvis også arbejdet med den

almindelige arkæologiske virksomhed. Det foregik dog på et noget nedsat blus i forhold til tidligere år. Hvor 2011 på grund af udgravningerne på naturgastraceet blev et af de travleste år museet har haft, så var der anderledes stille på udgravningsfronten i 2012. Det betød til gengæld, at der blev bedre tid til at få udarbejdet mange af de beretninger, der ikke havde været tid til i de foregående travle år.

I 2012 udførte afdelingen 55 (2011: 45) prøvegravninger og 26 (2011: 59) udgravninger. Disse tal dækker over undersøgelser, der havde en varighed fra en enkelt dag til flere måneder. Til tallet skal som sædvanlig lægges omtrent 20 egenfinansierede prøvegravninger, typisk staldbygninger og lignende på under 5000 m², der normalt har en varighed af en dag. Disse prøvegravninger betales af museets egen kasse. Sammenligner man med tidligere år, så er tallet for de egentlige arkæologiske undersøgelser sunket gevaldigt. Der blev, på trods af at antallet af prøvegravninger snarere steg, simpelthen ikke gennemført ligeså mange byggemodninger mv. i 2012, som der gjorde i 2011. Krisen er stadig mærkbar.

Afdelingen udfører de arkæologiske undersøgelser i henhold til museumslovens kapitel 8 i de fire sønderjyske kommuner, samt – på vegne af Museet på Koldinghus – i Kolding Kommune. For at kunne udføre de mange prøvegravninger og egentlige udgravninger var der som tidligere år et stort antal ansatte i den arkæologiske afdeling. Men det dalende antal arkæologiske undersøgelser betød, at afdelingen var nødsaget til at tage afsked med en række dygtige medarbejdere.

Udgravninger/indsamling: Årets udgravninger har som sædvanlig givet en lang række spændende resultater, også selv om antallet var markant færre end året før. Men her følger traditionen tro en kort gennemgang af nogle af årets vigtigste resultater, nogenlunde fordelt på tidsperioder.

Stenalder: I 2012 blev det kun til ganske få stenalderfund. Et af de væsentligste er nok den lille bebyggelse på fire huse, der dukkede op i forbindelse med gravningen af et af Årets Fund 2012, Møsvrå Høje nord for Kolding. I forbindelse hermed blev der fundet et af de i Syd- og Sønderjylland meget sjældne klokkebægre fra perioden omkring 2500 f.Kr.

Bronzealderen fylder atter mindst i fundgennemgangen. Kun et område med en række såkaldte rammehuse fra yngre bronzealder ved Vollerup vest for Bolderslev gør sig her bemærkede.

Men en af de ti udgravninger fra 2012 (de fleste foregik dog i 2010 og 2011), der kom med på Kulturstyrelsens liste over de ti mest interessante udgravninger i 2012, tog udgangspunkt i fire overpløjede gravhøje fra ældre bronzealder (1800-1000 f.Kr.), der lå i vejen for en grusindvinding ved Møsvrå nord for Kolding. Det var dog ikke gravhøjene, der var meget nedslidte, der var det bemærkelsesværdige, men derimod 55 urnegrave fra førromersk jernalder (ca. 500-1 f. Kr.). I denne periode har man rundt om gravhøjene fra bronzealderen nedsat urner, som til dels blev markeret med små gravhøje og ringgrøfter. I alt 12 af urnerne var dækket af små gravhøje. Det er første gang, man finder en tuegravplads på den fede østjyske moræneler. I bunden af den ene urne var et soltegn. Det viser, at man stadig på denne tid dyrkede solen, ligesom man gjorde det i bronzealderen.

Jernalderen og specielt perioderne førromersk jernalder, ældre og yngre romersk jernalder, samt ældre germansk jernalder (dvs. perioden fra 500 f.Kr. til 500 e.Kr.), er de perioder, hvorfra de fleste fund stammer – også i 2012.

Ældst er en bebyggelse fra den ældste del af førromersk jernalder, benævnt Langholtgård III, beliggende i den store Synergipark, som Kolding Kommune er i gang med byggemodningen af. Inden for udgravningsfeltet fandtes 11 bygninger med mange gruber og et fundførende kulturlag. Landsbyen må være forgænger til bebyggelsen Langholtgård I. Her få hundrede meter væk undersøgtes en stor landsby, der i tid strækker sig fra yngre førromersk jernalder til ind i ældre romersk jernalder. Der undersøgtes 69 hustomter, der forsøgsvis kan udskilles i godt 30 gårdsanlæg. Hertil brønde, vådområder og gruber, samt tre urnebegravelser.

Ved Katrinelund nær Sønderborg blev der udgravet et område, der skulle rumme et nyt søbassin. Her undersøgtes en bebyggelse med flere huse fra sen førromersk jernalder, samt to brønde, et stort antal gruber og et kulturlag. Gruber og kulturlag indeholdt store mængder keramik samt brændte og ubrændte dyreknogler, hvilket er en stor sjældenhed fra denne periode.

På naturgastracéet dukkede der også i den sydligste del enkelte bopladser op, selv om de ikke lå lige så tæt, som længere mod nord på tracéet. Vest for Bolderslev fandtes der dog nogle stykker.

Ved Aggerhus i samme område blev der udgravet fire rentliggende gårdsanlæg med hovedhuse, der typologisk kan dateres til 100-350 e.Kr. Lidt derfra, ved Aggerhus Syd, undersøgtes en samtidig landsby med otte bygninger og tre hegnsforløb. Og endelig blev der tæt derved, lokaliteten Bremerhus Nord, udgravet dele af en bebyggelse fra yngre romersk jernalder med tilhørende hegn og anlæg. Som noget helt særligt blev der i et velbevaret hus fundet rester af glas fra glasproduktion.

På lokaliteten Kærgård ved Gammeleng nord for Højer er der tidligere undersøgt omfattende dele af en landsby, der er samtidig med Trælbanken, og som må markere Anglernes nordligste udpost på vestkysten. Der blev ved udgravningen 2012 undersøgt yderligere 14 treskibede langhuse med hegnsgrøfter og anlæg fra denne landsby.

Ved Rhedersborg nær Rødekro afsluttedes en længere udgravningskampagne påbegyndt i 2011. Den samlede udgravning viser, at der på stedet lå en omfattende landsby fra 2. og 3. århundrede e.Kr. med et stort antal huse og gårde. De har til dels levet af at udvinde jern, idet der undersøgtes 65 jernudvindingsovne, flere trækulsmiler og en bygning til ristning af jern. Specielt interessant var fundet af en romersk sølv mønt fra 2. århundrede e.Kr.

Jernalderens yngste fund i 2012 blev dele af en landsby ved Agerskov med 8 bygninger fra en landsby dateret til yngre romersk/ældre germansk jernalder.

I 2012 var der et par meget interessante fund fra middelalderen. Ved Nybøl udgravedes en smukt bevaret enkeltgård fra den tidlige middelalder. Hovedhuset i gården var med udskud, vindfang, vognport og helt ekseptionelt spor efter en bilæggeov. I samarbejde med Sønderborg Kommune planlægges det at rekonstruere husets grundplan som en slags indkørsel til det nye parcelhuskvarter.

Ikke langt herfra fandtes igen dele af det middelalderlige Dybbøl. På matr. 1885 undersøgtes et helt middelalderligt gårdsanlæg i to faser. Til hver fase hørte flere bygninger, til den ældste bl.a. et stort udskudshus. Faserne kan dateres til hhv. 12- og 1300-tallet.

Mange af de arkæologiske undersøgelser, der blev foretaget på naturgas-tracéet i 2012, nåede at blive nævnt i afdelingens jubilæumsbog – *Med graveske gennem Sønderjylland* – der omtales nedenfor.

Fredede fortidsminder: I august 2007 underskrev afdelingen en aftale med Kulturstyrelsen om på styrelsens vegne at varetage tilsynet med de fredede fortidsminder i de fire sønderjyske kommuner samt i Kolding og Fredericia Kommuner. Afdelingen skal samtidig på Kulturstyrelsens vegne foretage genbesigtigelser af fredede fortidsminder i forbindelse med sagsbehandling, og desuden er afdelingen indblandet i styrelsens sagsbehandling af overtrædelser af bestemmelserne om beskyttede diger. I de kommuner, afdelingen dækker, findes der i alt 2.191 fredede fortidsminder. Heraf er 1.115 i privateje, 659 ejes af staten og resten er krigergrave.

I 2012 blev tilsynet afsluttet således, at samtlige 2.191 fredede fortidsminder var blevet besigtiget i perioden 2007-2012. Kulturstyrelsen ønskede at indgå en ny kontrakt for de følgende fem år med de samme ti museer, der havde gennemført tilsynet i de foregående fem. I løbet af efteråret 2012 blev der ført forhandlinger, der blev afsluttet med en ny kontrakt omkring juletid. Museum Sønderjylland fører således også tilsyn med de fredede fortidsminder i de fire sønderjyske kommuner samt Kolding og Fredericia Kommuner i perioden 2013-2017.

Registrering: Afdelingen fortsatte i 2012 ufortrødent med at indtaste data i både REGIN, det statslige program til registrering af museumsgenstande på nettet, og MUD, museernes eget program til registrering af data fra arkæologiske udgravninger.

I løbet af året blev der for alvor sat gang i beskrivelsen af de mange genstande, der er blevet udgravet under de seneste års mange udgravninger bl.a. på motorvej og naturgas-tracé. Genstandene skal beskrives, og disse beskrivelser skal uploades til den nationale database, Museernes Samlinger, således at de bliver tilgængelige for alle – både forskere og almindeligt interesserede.

I slutningen af 2012 tog museet fat på at få styr på og indlede den digitale registrering af den store oldsagssamling, der befandt sig på Sønderborg Slot og stammede tilbage til Rabens mange år som leder i Sønderborg. I 2012 afsluttedes desuden registreringen af Aabenraa Museums tilsvarende oldsagssamling. Det har taget adskillige år at gennemgå den omfattende samling, der desværre er blevet mindre oplysende af, at en af de to protokoller over genstandene er gået tabt.

Forskning: Igennem året var der et par projekter, der fandt sin afslutning. Igennem flere årtier er der blevet indsamlet træprøver fra Olgerdiget. omtrent 100 prøver af stammer fra forskellige steder på det næsten 15 km lange forsvarsværk. Tidligere har de ikke kunnet dateres absolut via årringsdatering, idet den absolutte kurve i Danmark ikke var nået så langt tilbage i tid, at årringene i Olgerdigets palisadetømmer kunne indpasses. Men i 2012 lykkedes det i et samarbejde mellem museet, Nationalmuseets Dendrokronologiske

Laboratorium og det dendrokronologiske laboratorium på Skalk at få alt tømmeret indpasset. Under ledelse af Kjeld Christiansen fra Skalk blev langt de fleste prøver dateret. Stor var overraskelsen, da det viste sig, at Olgerdiget ikke skal dateres til engang i 200-tallet, men at det ældste dige er rejst i året 31 e.Kr. Her kan man virkelig tale om, at historien skal skrives om, for det enorme forsvarsværk var nu pludselig et par århundreder ældre end hidtil antaget og er altså opstået i en hel anden historisk kontekst end hidtil troet.

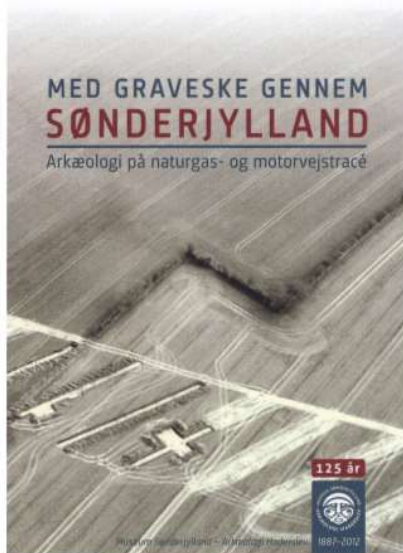
I 2011 begyndte vi at forberede en publicering af de fosfatanalyser, som afdelingen har fået udført igennem årene. Museet er et af de museer også internationalt, der har gjort mest brug af metoden, så vi ser det som en forpligtigelse at delagtiggøre vore kolleger i resultater og erfaringer. I 2012 blev dette arbejde fortsat, men en ansøgning om midler til publicering af resultaterne samt afholdelse af en international conference blev kun delvist imødekommet. Vi har dog endnu ikke opgivet at skaffe midler til en publicering.

Formidling: I 2012 var det som nævnt 125 år siden, *Museum des Kreises Hadersleben* blev oprettet som det arkæologiske museum for det nordlige Sønderjylland. Museets hovedfokus har igennem alle årene været studiet af oldtid og middelalder i Sønderjylland, og fra midten af 1950'erne har museet haft ansvaret for stort set alle arkæologiske udgravninger i hele den del af Sønderjylland, der blev dansk i 1920. I dag er museet, nu under navnet *Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev*, et af landets største arkæologiske museer med et ansvarsområde, der dækker godt 10 % af Danmarks areal.

Jubilæet blev fejret på forskellig vis: Der blev oprettet en særlig hjemmeside – www.oldtidsglimt.dk – med tilhørende smartphone-app, hvor der hver uge igennem året blev præsenteret en særlig interessant arkæologisk udgravning i Sønderjylland fra museets 125 år lange virke. Omtrent halvdelen af disse udgravninger blev også præsenteret ved et foredrag af en af museets arkæologer ude på selve det sted, hvor udgravningen havde fundet sted. Arbejdet blev da også belønnet med mange »hits« på hjemmesiden og forholdsvis mange besøgende til foredragene. Der dukkede alt fra 7 til over 100 personer op. Hjemmesiden er i øvrigt fortsat i 2013, således at der lægges nye historier op, nu dog med et en betydeligt langsommere kadence end i jubilæumsåret!

Ved en festlighed den 21. september kunne vi åbne en helt ny vikingeudstilling. Åbningen fandt sted på den dag, hvor Kredsrådet i Haderslev Kreds i 1887 endeligt vedtog at oprette et museum i Haderslev. Hovedattraktionen i udstillingen er den fornemme mankestol fra Elstrup, et fornemt alsisk vikingefund, der blev gjort allerede før 1832. Mankestolen fandtes i den berømte Flensborgsamling, der efter 1864 havnede i Kiel og senere på Gottorp Slot. Som en gave i anledning af jubilæet blev den uddeponeret fra vores kollegamuseum, og – må vi indrømme – vores storebror i studiet af Sønderjyllands fortid, Gottorp Slot i Sydslesvig, til permanent udstilling. Det var chefen for dette museum, Dr. Claus von Carnap-Bornheim, der holdt tale i anledning af åbningen.

Og endelig udkom en jubilæumsbog med titlen *Med graveske gennem Sønderjylland*. Vi havde valgt at publicere en række helt nye og spændende resultater fra undersøgelser foretaget af museet i perioden 2007 til 2011 på henholdsvis

I anledning af 125-års jubilæet i 2012 udgav museet i Haderslev, der er et af landets største arkæologiske museer, en bog med titlen *Med graveske gennem Sønderjylland*, hvor resultaterne af museets undersøgelser i 2007-2011 på hhv. den nye motorvej mellem Kliplev og Sønderborg og det nye naturgastracé mellem Egtved og Ellund blev publiceret. Bogen anmeldes i årbogen side 264. Foto: Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev.

den nye motorvej mellem Kliplev og Sønderborg og det nye naturgastracé mellem Egtved og Ellund. Begrundelsen for dette valg er følgende: For det første drejede det sig om to af de største anlægsarbejder, museet har været involveret i igennem de 125 år, hvilket betyder, at stort set alle perioder og anlægstyper er repræsenteret. For det andet var det muligt gennem disse gravninger at vise to fine arkæologiske snit igennem vort ansvarsområde – fra nord til syd og fra øst til vest. Bogen udkom ved juletid og afsluttede et hektisk jubilæumsår.

Men en traditionel gennemgang af museets historie i de 125 år skulle nu ikke mangle. Den blev publiceret i årets udgave af tidsskriftet *Langs Fjord og Dam* og vil også i løbet af 2013 blive til at få som et selvstændigt hefte.

Sønderjyllands Historie v. Peter Dragsbo

Sønderborg Slot

I starten af året kunne Inge Adriansen udgive en sammenfatning af mange års arbejde med sønderjysk madkultur i form af den flotte kulturhistoriske kogebog *Smagen af Sønderjylland*. Siden gennemførte Inge Adriansen sammen med Lorenz P. Christensen en gennemgang af kirkerne på Als og Sundeved som forberedelse af årbogen for slot og samfund, *Kirkerne på Als og Sundeved*, der ud over beskrivelserne af de enkelte kirker, ledsaget af en flot billedside skabt af fotografierne Roberto Fortuna og Kim Holm, fik væsentlige bidrag om kalkmalerier, inventar og arkitektur af medarbejdere ved Nationalmuseet. På den måde var bogen også det første konkrete resultat af den samarbejdsaftale, som er indgået mellem Museum Sønderjylland og Nationalmuseet.

2012 var også året, hvor det store samarbejdsprojekt hen over grænsen, *Mindretalsliv/ Minderheitenleben*, kunne præsentere resultatet af samtidsdokumentation og indsamling siden 2009 i bøgerne *På sporet af mindretalslivet/Auf den Spuren des Minderheitenlebens* med en DVD med 25 klip fra livet i grænselandet, redigeret af Hjalmar Jess. Før påske deltog Peter Dragsbo i en konference om mindretalsmuseer i Dresden, og det resulterede i, at projektet afholdt et seminar om museer for etniske og nationale mindretal på Sønderborg Slot. Gennem seminarerne er der dannet et grundlag for, at museet deltager i et europæisk netværk om og af mindretalsmuseer, som forhåbentlig kan udbygges i de kommende år.

Som nævnt ovenfor var 2012 også året, hvor Sønderborg Slot gennemførte et meget stort projekt med at holde mandtal over de *faldne nordslesvigere fra Første Verdenskrig*. Anledningen var, at der skulle rejses et nyt mindesmærke over de faldne på »den sønderjyske kirkegård« i Braine i Nordfrankrig. Selv om der var oplysninger om en lang række faldne soldater i museets arkiver, var der ingen samlet oversigt, da det eneste andet overordnede mindesmærke for faldne i Første Verdenskrig ved Marselisborg i Århus i sin tid kun medtog de formodede dansksindede sønderjyder. I 2011 begyndte museet derfor ved Louise Klinge systematisk at gennemgå de sønderjyske mindesmærker for faldne. Herefter forelå et kæmpe arbejde med at verificere navnene, få yderligere oplysninger (hvilket skete med stor hjælp fra de lokalhistoriske arkiver) samt finde yderligere navne, så ingen blev glemt. Det blev med utrættelig akkuratess udført af Hanne Cordes. Resultatet blev, at der fra det nuværende Sønderjylland (Nordslesvig) var faldet over 6.000. Men når man fratrækker de soldater, som ikke var hjemmehørende i Sønderjylland, men kun udstationeret her i et tidsrum, bliver antallet af faldne sønderjyder 5.333. Listen blev afleveret til arkitekten for mindesmærket, Jørgen Overby i Gram, og derefter lagt på museets hjemmeside.

Bogen *Skurke og helte i Sønderjyllands historie*, redigeret af Inge Adriansen og Mikkel Leth Jespersen, Kulturhistorie Aabenraa, blev udgivet den 26. oktober på Augustenborg Slot, der jo bl.a. var fødested for en af bogens skurke, Prins Frederik af Nør. Flere af Museum Sønderjyllands medarbejdere har bidraget til bogen, ud over de to redaktører også Lennart Madsen, Inger Lauridsen og René Rasmussen. Bogen vakte stor interesse, og 1. oplag blev udsolgt før jul.

Slottets nye museumsinspektør, René Rasmussen, satte fra starten sit præg på afdelingens publikationsliste med en lang række artikler på grundlag af sit mangeårige arbejde med Sønderjyllands nyere historie, bl.a. tre bidrag til den ovennævnte antologi *Skurke og helte i Sønderjyllands historie*. Desuden har Peter Dragsbo fortsat sit arbejde med grænselandets arkitekturhistorie, bl.a. med bidrag til en registrering og beskrivelse af kulturmiljøet i Danfoss og Danfoss-byen, som blev gennemført i et samarbejde mellem Sønderborg Kommunes planafdeling, Cathrinesminde Teglværk og Slottet med støtte fra Kulturstyrelsen.

Endelig fortsatte museets første ph.d.-studerende, Nina Jebsen, sit arbejde med en sammenlignende undersøgelse af de europæiske folkeafstemningssområder efter Første Verdenskrig. Nina Jebsen leverede materiale og tekster til en del af *genforeningsudstillingen* med prøver på valgplakater og propagan-

da fra de andre europæiske afstemningsområder samtidig med, at museets kunne udgive hendes skrift om temaet, *Vær tro/Bleibe treu* som ledsagebøger til udstillingen.

Formidling: I marts kunne Slottet åbne døren for den anden af de tre nye faste udstillinger, støttet af A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal, *Folkeafstemninger og genforening 1920*. Udstillingen var, som den forrige udstilling om Første Verdenskrig, resultatet af mange års forskning i afstemnings- og genforeningsprocessen og ikke mindst med brug af Slottets meget store samling af afstemningsplakater.

Et væsentligt træk i udstillingen var også forsøget på at vise temaet fra begge sider. Dels er danske og tyske plakater sammenstillet i dialog på væggen, dels er der i gengivelse af kort, karikaturer mv. vist, at der var flere holdninger til afstemningens indhold og den nye grænses retfærdighed. Og endelig viser Slottet i midterpavillonen med genstande fra tiden, bl.a. scoop som sammenstillingen af Christian X.s uniform med den hvide kjole, som blev båret af den lille Johanne, som kongen tog op på hesten, da han red over den gamle grænse ved Christiansfeld. Historien var ikke bare tryk og slagord; den bestod også af levende mennesker.

2012 var også året, hvor der blev taget initiativ til, at museet udviklede planerne for en storstilet formidling af Første Verdenskrig i landskabet – en sammenbinding af udstillingen på Slottet med de mange spor og minder fra Zeppelinbasen ved Tønder over det tyske befæstningsanlæg, »Sikringsstilling Nord«, tværs over Nordslesvig til krigsfangelejre og mindesmærker over hele landsdelen. Projektet, der var finansieret af midler fra bl.a. Region Syddanmark og P.J. Schmidts Fond, blev med stor entusiasme udført af historiker og Første Verdenskrig-ekspert Bo Nørregård og PR- og turismeeekspert Lisbet Hartz, der af Tønder Kommune fik stillet arbejdsplads til rådighed i »Digegrevens Hus«. Resultatet, der både bestod i en beskrivelse af alle historiske spor og elementer og i en anbefaling om bevaring og restaurering, ny basisudstilling i Zeppelinbasens bevarede flyhangar samt formidling på stederne via apps mm., blev trykt i en fornem form, skabt af Lene Brunsgård, og kunne præsenteres for bestyrelsen og de fire kommuner i begyndelsen af 2013. Vi håber alle på fortsat momentum – Sønderjylland står her med en »stor fortælling«, en fortælling om europæisk historie, der er unik i Danmark.

Gennem året har både Slottet, Dybbøl Mølle og Historiecenteret deltaget med stort arbejde i forberedelsen af 150-året for 1864-krigen i 2014. For det første blev der allerede i efteråret 2011 på initiativ af museets formand taget initiativ til nedsættelse af et sønderjysk udvalg, der skulle koordinere indsatsen mellem de historiske foreninger og institutioner, mindretal og kommuner mv. om programmet for 2014. Desuden gjordes de første forberedelser til højtideligholdelsen af 18. april 2014 med bl.a. sikring af kongehusets og Statsministeriets deltagelse samt første skitser til et program. I efteråret 2012 overtog Region Syddanmark denne opgave og står nu for videreudviklingen af dagen i samarbejde med regeringen, så der sikres både deltagelse fra højeste niveau fra Tyskland og Østrig og et fornemt program for dagen med kulturelle og folkelige begivenheder.

Indsamling og erhvervelser: I kølvandet på udstillingen og projektet om Første

Verdenskrig deltog Sønderborg Slot på Danmarks vegne som ankerpunkt for et europæisk indsamlingsprojekt, *Europeana*. Projektet, som har været gennemført tidligere i Europa, består i, at »almindelige« mennesker på bestemte dage kan komme med deres beretninger, ting, billeder og breve om et bestemt stykke europæisk historie. De afleverede ting bliver så registreret på stedet samtidig med, at de fremmødte bliver interviewet af fagfolk. Herefter bliver alt lagt på en fælleseuropæisk hjemmeside.

Som forberedelse til udstillingen om Sønderjylland under tysk styre 1864-1920 er der blevet foretaget en omfattende eftersøgning, både i Museum Sønderjyllands samlinger og gennem samlere i grænselandet. En af de mere spektakulære ankomster var flytningen af den store statue af kejser Wilhelm 1. fra haven ved Arkæologi Haderslev til Sønderborg Slot. Statuen var oprindeligt blevet rejst på Haderslev Torv i 1890, to år efter kejserens død, men var i 1919 før Genforeningen blevet nedtaget og gemt i en kælder. Statuen af kejseren, der er en af de få bevarede, blev i 1960'erne opstillet ved Haderslev Museum, men skal nu være samlingsfigur i den nye udstilling.

Som årets clou lykkedes det i november for Sønderborg Slot at erhverve et hidtil ukendt *portræt af Kong Christian 2.*, udført af Lucas Cranach den Ældre – en af Tysklands berømte renæssancekunstnere. I forvejen kendtes to lignende portrætter, som ejes af museer i Leipzig og Nürnberg. Nu kom det tredje frem i den internationale kunsthandel, og det lykkedes at købe værket ved hjælp af generøs støtte fra Ny Carlsbergfondet, Augustinus Fonden og A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal. Ønsket fra de store fonde om at sikre portrættet for Sønderborg Slot hang naturligvis sammen med Slottets mangeårige undersøgelser og formidling af Christian 2. og hans fangenskab på Sønderborg Slot. Men samtidig er portrættet i sig selv et unikt vidnesbyrd om en historisk situation i Europa. Det er nemlig udført af Cranach, antageligt i 1523-24, mens kongen boede i Wittenberg for at lytte til Martin Luthers ord.

Bygningskultur og bevaring: En af opgaverne for museets *Kontor for Bygningskultur* har været forberedelsen af et stort projekt med registrering og publicering af *bevaringsværdige bygninger på Løjt Land*. I 2012 har Peter Dragsbo skrevet sit bidrag til publikationen om bygningskulturen på Løjt set i slesvigsk sammenhæng, og i 2013 skal Kim Furdal, ISL-Lokalhistorie, derefter bidrage med både sognets og de enkelte ejendommers historie – mens Flemming Sørensen hen over året gennemfører den omfattende registrering »i marken« på grundlag af de kommunale bygningsregistre. Projektet blev præsenteret ved et velbesøgt møde i Løjt Forsamlingshus den 26. september.

ISL-Lokalhistorie

En central del af afdelingens formidling er redigeringen af *Sønderjysk Månedsskrift*, Danmarks eneste historiske månedsskrift, der i 2012 udkom otte gange med 45 artikler og 35 boganmeldelser fordelt på 332 sider. Som altid spændte bladet tidsmæssigt og emnemæssigt vidt fra artikler om fundet af Ryd Kloster til retsopgøret og fra mølleri i hertugdømmet Slesvig til sønderjyske stednavne.

Den 28. april åbnede afdelingen på kulturcentret Agoraen på Høje Kolstrup

Det var noget af et scoop, da det lykkedes Sønderborg Slot – ved generøs støtte fra en række fonde – at sikre sig Lucas Cranach den Ældres portræt af kong Christian 2. I anledning af erhvervelsen udgav museet en lille bog om maleriet, som beskriver baggrunden for billedets tilblivelse og sætter det ind i en større sammenhæng. Bogen anmeldes i årbogen side 253. Foto: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

i Aabenraa udstillingen »Den skræddersyede bydel« om Høje Kolstrups historie i forbindelse med færdiggørelsen af en bydelsfornyelse af »ghettoen«. Høje Kolstrup er planlagt af så markante danske arkitekter som Peter Bredsdorff og Arne Gaardmand som en New Town med trafikseparering. Udstillingen viste dermed over for beboerne og andre, at selv en bydel anlagt i første halvdel af 1970'erne rummer en væsentlig fortælling.

Indsamling: Afdelingen har i 2012 modtaget 42 afleveringer. Blandt disse kan nævnes en større aflevering af scrapbøger fra Aksel Vestergaard om Aabenraas byudvikling i hans tid som stadsarkitekt. Scrapbøgerne vil uden tvivl være en stor hjælp for de, som arbejder med Aabenraas nyere byudvikling. En stor del af indsamlings- og registreringsarbejdet har været centreret omkring registrering og tilgængeliggørelse af afdelingens billeder på Cumulusdatabasen, som nu har fået navnet Sønderjyske billeder. I 2012 blev databasen tilgængeliggjort på museet hjemmeside. På nuværende tidspunkt er der indlagt godt 65.000 billeder på databasen.

Historiecenter Dybbøl Banke

For Historiecenteret var en af de gode nyheder, at besøgstallet i 2012 nåede op på 53.348 – en fremgang i forhold til det gode år 2011 på næsten 6 %. Især har der været fremgang på skolebesøg i foråret og besøg af familier i august-september, og efterårsferien blev den bedste siden 1993.

En af de andre meget glædelige ting var, at møllerboligen ved Dybbøl Mølle blev færdigrestaureret og kunne tages i brug af personalet på Dybbøl Banke i oktober-november. Hermed har medarbejderne fået ordentlige arbejdsforhold med en formidabel udsigt, der virker både inspirerende og motiverende. Samtidig har Dybbøl Banke fået et flot bibliotek og møderum, hvor Historiecenteret bl.a. har overtaget en del bøger fra Forsvarets Biblioteker. De nye lokaler danner også en langt bedre ramme om de frivillige, f.eks. i nørklelauget, og det samme gælder de løbende seminarer for fortælleguiderne. Til indretningen har Danske Bank og Sydbank givet en del flot inventar.

I 2012 blev der indgået aftale med Klaus Birch, B-Film, om fremstilling af en ny film om 1864, der dels skal fungere som dokumentarfilm til TV2, dels som ny introduktionsfilm, hvor introduktionsrummet samtidig nyindrettes. Sammen med udstillingen *Mennesker i 1864*, der får fast plads i »Dannebrogs-salen« fra 2015, lykkes det dermed at få færdiggjort en første nyindretning af centerbygningen siden indvielsen 1992.

Mht. »Kampen om Als« er arrangementet i rivende udvikling. Bl.a. er der i årets løb blevet fremstillet 56 kopier af uniformer, fremstillet af en indisk skrædder i Thailand, og desuden er fremstillet 20 danske infanteriuniformer, købt af Sønderborg Kaserne og Sønderborg Erhvervs- og Turistcenter. I 2012 fandt kampen sted 23.-24. juni, og der deltog næsten 70 historieentusiaster som *re-enactors*; det krævede en meget stor indsats fra »den lille hær« på Dybbøl Banke. En nyhed var også, at der blev gennemført en parade med en dansk hestetrukken kanon gennem Sønderborgs gader, startende på Sønderborg Slot, hvor Slesvigske Musikkorps spillede. Desuden har Dybbøls nørklelaug været involveret, og grafiker Kurt Hansen og skribent Claus Højbjerg har bidraget til en ny hjemmeside www.kampenomals.dk.

Dybbøl Mølle

På mange måder står Dybbøl Mølle og præsenterer sig smukt: Møllens restaurering er færdig med den sidste kalkning i 2012 – og møllerboligen blev færdigrestaureret, takket være en meget flot donation fra A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal og Sønderborg

Kommune. Det er derfor for mange svært at forstå, at der fortsat samles ind via Grænseforeningen til Dybbøl Møllens vedligehold – men det skyldes simpelthen, at der er brug for en økonomisk buffer, så den løbende istandsættelse er sikret. Af møllens drift kan kun afses en 100-150.000 kr. om året, og det er for lidt, når storme og slagregn begynder at tære på det nationale monument.

DSI Dybbøl Mølle sagde i 2009 ja til at overtage det historiske Bøffelkøbbelhus i Nybøl med den enestående soldatergrav i forhaven. Siden overtagelsen har der været ydet en stor indsats, hjulpet af lokale fonde, for at bringe huset på fode. I 2012 brugte Historiecenterets personale næsten et halvt årsværk på renovering af huset efter de hidtidige ejeres fraflytning. Desværre måtte den nye lejer fraflytte i slutningen af året pga. skimmelsvamp.

Sønderjyllands Kunsthåndværk og Kunstindustri v. Elsemarie Dam-Jensen Kulturhistorie Tønder

Udstillinger: Frem til 9. april 2012 vistes særudstillingen *Bore, Pi og Hüüw. Hovedtøjs- og dragttradition fra Vadehavsøerne*. Fra 9. juni 2012 vistes særudstillingen *Liv og sjæl i gamle huse – Bygningskultur i Vestslesvig*. Ideen med udstillingen var at sætte fokus på bygningskultur i den nuværende Tønder Kommune, især den ældre del af bygningskulturen.

Anden formidling: Forår 2012: Foredragsrække på fire foredrag med temaet »Træk af sønderjysk landbrugs historie fra middelalderen til i dag«. Efterår 2012: Foredragsrække på tre foredrag med temaet »Bygningskultur i Vestslesvig«. Seminar d. 8. september 2012: »Liv og sjæl i gamle huse ... Seminar om bygningskultur i Vestslesvig«.

Herudover arrangeredes en lang række andre formidlingsarrangementer: Månedlige kulturhistoriske strikkecaféer, mølledag, stoledag og formidlingsarrangement om 1700-tallet for 5. kl. skoleelever fra Tønders skoler i samarbejde med Kristkirken.

I samarbejde med Kunstmuseet i Tønder, begge museers venneforeninger og de samvirkende danske museumsvenneforeninger afholdtes en kulturpolitisk konference med *Sproget* som tema.

Både Anne Marie Overgaard og Elsemarie Dam-Jensen har i forbindelse med formidlingssamarbejdet i Vadehavsregionen udarbejdet en række netbaserede artikler om kulturhistorien i Vadehavet.

Forskningsresultater: Seniorforsker Inger Lauridsen fortsatte i 2012 sit forskningsprojekt med titlen »Den tønderske kniplingsindustri 1600-1864, dens internationale baggrund, økonomiske betydning, nationalt og regionalt samt den sociale historie vedrørende kniplerskernes liv og arbejdsvilkår og disses forholds indvirkning på Hertugdømmet Slesvig og især på Tønderegnen«. Projektet finansieres af Carlsbergfondet.

Elsemarie Dam-Jensen deltog sammen med Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg i et forskningsprojekt finansieret af Kulturstyrelsen vedr. forbindelserne mellem Holland og det danske vadehavsområde i 16-1700-tallet. Her er der foreløbig leveret en rapport til Kulturstyrelsen.

Desuden foretog Henrik J. Møller en etnologisk kortlægning af arbejdsgangene på Danish Crown-slagteriet i Tønder, som står foran lukning.

Drøhses Hus

Udstillingsvirksomhed: Fra 30. marts 2012 tre nye særudstillinger: *Fra storhed til forfald – Om kniplingsindustrien i Sønderjylland fra 1600-tallet til 1800-tallet.* Udstillingen fortæller historien om kniplingsindustrien fra begyndelsen i 1600-tallet over glansperioden i 1700-tallet til tilbagegangen i 1800-tallet. Udstillingen fokuserer også på de personer, som var knyttet til industrien – kniplingshandlerne, kniplingskræmmerne og kniplerskerne. *Bord dæk dig!* Udstillingen viser, hvordan knipling har været og stadig ofte bliver brugt som pynt på bordtekstiler. *Døbt i Tønderknipling – dåbskjoler med Tønderknipling.* Udstillingen blev skabt i relation til den royale barnedåb i Møgeltønder foråret 2012. Udstillingen rummede blandt andet dåbskjoler fra kongehuset og fra en lang række private i Tønder og omegn.

Desuden blev en del af museets kniplinger frem til 31. januar 2012 vist på en udstilling om Tønderkniplingerne og kniplingshandelens historie på State Pushkin Museum i Moskva. Udstillingen blev realiseret gennem en donation fra Toosbuy's Fond. Samarbejdet omkring udstillingen er foregået mellem Den danske Ambassade i Moskva, Pushkin Museet, Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Tønder og Dagmarskolen i Moskva, en danskstøttet knipleskole for russiske piger. Udstillingen fortsatte i foråret 2012 på Pavlovsk-museet ved Sankt Petersborg.

Større begivenheder: I juni 2012 blev den nye kniplingshave bag Drøhses Hus, tegnet af havearkitekt Niels Junggreen Have, indviet. Projektet er finansieret af midler fra Ny Carlsbergfondet og med tilskud fra Fa. Petersen Tegl.

Højer Mølle

Udstillingsvirksomhed: *Det daglige brød – brød og bagning gennem 2000 år* er en ny fast udstilling i afdelingen og optakten til et større fokus på brødbagningens historie i afdelingen i Højer Mølle.

Større begivenheder: I forhold til mølleriet har det længe været et ønske at få Højer Mølle til at male mel igen. Det lykkedes i 2012, og ved den årlige fejring af Dansk Møllehedag (hvert år 3. søndag i juni) oplevede 450-500 gæster lyden og duften, da møllen malede mel for første gang i næsten 40 år.

Skærbæk

Udstillingsvirksomhed: Særudstillingen *Store drømme og jord under neglene – planer og realiseringen af en dæmning til Rømø* om etableringen af Rømødæmningen 1948 fortsatte, og der er i denne sammenhæng gennemført yderligere interviews. Desuden har museet, ved en stor indsats af Finn Clemmensen i Skærbæk, fået bygget en model af sommerhusområdet Lakolk anno 1900.

Forskningsresultater: Anne Marie Overgaard har til *Sønderjyske Årbøger* 2012 skrevet artiklen »Byggeriet af Rømødæmningen. Et spørgsmål om landvinding, beskæftigelse og national handling«.

Ehlers Lertøjssamling

Foredragsrækker o.l. formidlingstiltag: På Ehlers Lertøjssamling havde man i 2012 flere formidlingstiltag i samarbejde med lokale musikere og teaterfolk. I juni var der Holberg-forestillinger og i løbet af efteråret var der flere koncerter.

Også samarbejdet med keramikere blev fortsat, så publikum foruden den store samling af lertøj også kunne se »levende« lertøjsproduktion.

Sønderjyllands erhvervshistorie v. Stefanie Robl Matzen

Kulturhistorie Aabenraa

Faglige resultater: På Kulturhistorie Aabenraa var året præget af fejringen af museets 125-års jubilæum. Mikkel Leth Jespersen og Stefanie Robl Matzen indsamlede ca. 30 maritime historier fra hele Sønderjylland, som blev præsenteret i særudstillingen *Sønderjyder fortæller søfartshistorier*. Mikkel Leth Jespersen påbegyndte sit forskningsprojekt »Et globaliseret lokalsamfund. Ude og hjemme med Aabenraa-søfarten under 1800-tallets kolonialisme« i marts 2012. Projektet finansieres af Forskningsrådet. Hans vikar, Petur Petersen Dall, og Stefanie Robl Matzen undersøgte for udstillingen *SOS – skibsforlis i Sønderjyllands historie* flere skibsforlis med deltagelse af sønderjyske skibe og/eller besætningsmedlemmer/passagerer fra Sønderjylland, som vistes i anledning af 100-året for Titanics forlis. Derudover var der bl.a. fokus på museets kinesiske samling, kvindernes rolle i søfarten og den sønderjyske søfarts internationale karakter.

På Jacob Michelsens Gård afsluttede Stephanie Holløse Würtz Erlenbach sit projekt »Tak for dine kære Breve. En analyse af et ægtepars brevkorrespondance under Første Verdenskrig. Ella og Jacobs breve«, som blev afleveret som speciale på Aalborg Universitet. Derudover blev bogen *De glemte kager. En kulturhistorisk bagebog fra Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Aabenraa*, som beskæftiger sig med regionens traditioner omkring »det sønderjyske kaffebrød«, genoptrykt og oversat til tysk.

Cathrinesminde Teglværksmuseum stod helt i Danfoss-tegn, som blev behandlet både i museets årsskrift, årets særudstilling og det egnsspil, som opføres hvert 2. år. Udstillingen blev skabt i samarbejde med Danfoss Historisk Arkiv og Danfossmuseum.

På landbrugsmuseet *Oldemorstoft* afsluttede Mie Ellekilde projektet »Landbrugsmuseet i det 21. århundrede. Med smartphone og vandrestøvler«, og der vistes en række mindre særudstillinger.

På *Slesvigske Vognsamling* gik året, ud over en række praktiske opgaver og forskellige formidlingstiltag, med forberedelserne til særudstillingen *Oldtidsvogne*, som vistes i 2013.

Ud over de i publikationslisten nævnte bøger og artikler skrev søjlens museumsinspektører en række mindre artikler.

Sønderjysk Kunst v. Katrine Kampe

Kendetegnet for det museumsfaglige fokus i 2012 var nye erhvervelser til samlingen. Med den store donation fra Fonden til Franciska Clausens Samlinger indledtes et stort arbejde med at nyregistrere de ca. 2.000 arbejder, som kunstneren efterlod sig. Det lykkedes os også at erhverve en række centrale værker af kunstneren Dyke Johannsen, Leif Kath og Astrid Kruse Jensen ved hjælp af eksterne midler. Samtidig fik vi også erhvervet flere værker fra 1800-tallet, så arbejdet med at styrke samlingen med sønderjyske kunstnere gav et imponerende resultat i 2012.

Udstillinger: Astrid Kruse Jensen – Disappearing into the past. En soloudstilling med den sønderjyske billedkunstner, der arbejder med fotografi og installationer. Temaet i denne udstilling handlede om erindringsglimt fra en barndom i Aabenraa. Udstillingen blev ledsaget af et katalog om de omhandlende værker med dansk og tysk tekst af Astrid la Cour. *Franciska Clausens laboratorium.* Maleren Franciska Clausen blev født i 1899 og døde i 1986. Hun levede det meste af sit liv i Aabenraa og efterlod sig en stor samling af malerier, tegninger, gouacher og skitser, som blev overdraget til Fonden for Franciska Clausens Samlinger. I efteråret 2011 besluttede Fonden, at samlingen skulle deponeeres på Kunstmuseet Brundlund Slot, og dermed er den kommet tilbage til byen, hvor de fleste værker er skabt. Udstillingen *Franciska Clausens laboratorium* er den anden i en række, hvor der sættes fokus på kunstneren. *Nina Maria Kleivan – Observatøren.* Her var der tale om et udstillingssamarbejde med Kunsthall Brænderigården i Viborg. For den dansk-norske billedkunstner Nina Maria Kleivan (f. 1960) udgør det personlige råstoftet i hendes kunstneriske skaben. Med udgangspunkt i sit eget liv og historie skaber hun således foruroligende fortællinger om fællesmenneskelig smerte og om den til tider svære balancegang mellem godt og ondt. De dystre og eksistentielle tematikker leveres dog ofte med et humoristisk og overraskende twist, som opstår i sammensætningen af højest umage par eller størrelser. Udstillingen blev ledsaget af et katalog med tekst af Karen Olsen. *Helle Frøsig – Spilmesterens aften.* Helle Frøsig har i de sidste 15 år arbejdet med installatoriske udstillingsprojekter, der på en spændende og nyskabende måde har indkredset temaer som form og formløshed, tid og eksistens. Vores liv med tingene i tiden. Hun inddrager forenklede former, der tilsyneladende er genkendelige fra vores hverdag, men som alligevel har en anden størrelse, er sat sammen på en ny måde eller på anden vis tilfører det genkendelige ny betydning. Med udgangspunkt i Hermann Hesses roman, *Glasperlespillet*, fra 1943 skabte kunstneren seks installationer til rummene på slottet. Museet ønskede med udstillingen *Spilmesterens Aften* at knytte en kunstudstilling til den dansk-tyske litteraturfestival, Litteratur i Aabenraa. Kataloget indeholder en artikel af lektor, dr.phil. Anne Ring Petersen, Københavns Universitet, om installationskunst med baggrund i Helle Frøsig's værker: »Verdner af noget som ikke er ting, men som kunne ligne – om Helle Frøsig og installationskunsten«. Dertil kommer en artikel af Helle Frøsig: »Glasperlespillet og Spilmesterens Aften«, hvor hun skriver om Hermann Hesses roman og de 6 valgte rum: Spejlene, Glashuset, Rummet med pergamentvifter, Lunden og buret med de mange sølvfade, Perlebord og Spil.

Publikationer: Astrid Kruse Jensen – Disappearing into the past. Tekst af mag.art. Astrid la Cour. *Helle Frøsig, Spilmesterens aften – seks installationer til romanen Glasperlespillet af forfatteren Hermann Hesse.* Tekster af kunstneren Helle Frøsig og mag.art Anne Ring Petersen. »Fragmenter fra en iscenesat verden – om kunstneren Ole Bjørn Petersens billeder« ved Katrine Kampe i Ole Bjørn Petersen: *Fra det stille liv*, Haderslev Kunstforening.

Nordisk Kunst og Design v. Ove Mogensen

Kunstmuseet i Tønder har til opgave at belyse væsentlige strømninger og aspekter af Nordisk Kunst og Design i det 20. og 21. århundrede. I 2012 har

museet kunnet supplere sin kunstsamling med et meget vigtigt maleri af den tyske maler og billedhugger Georg Baselitz. Det drejer sig om maleriet *Carlo Maggio* fra 2002. Maleriet er en gave fra Ny Carlsbergfondet og supplerer de to øvrige malerier, museet ejer af samme kunstner. Maleren Emil Nolde er en af hovedpersonerne blandt de kunstnere, der forbindes med Nordtyskland og Norden. Baselitz er en af de vigtigste nutidige tyske ekspressionister, der kan ses som arvtager af Noldes kunst. Sammen med værker af Nolde og Markus Lüpertz tegner disse Baselitz-malerier nu et godt indblik i den tyske ekspressionisme, som den har udfoldet sig siden Nolde.

Igennem de seneste fire år har kunstmuseet i samarbejde med Tønder by- og handelsstandsforenings skulpturudvalg arbejdet for etableringen af en skulpturpark i Amtmandens have og området øst for kunstmuseet ved Bachmanns mølle. I 2012 lykkedes det at få den store monumentale granitskulptur *Kongen og Dronningen* fra 2008 til Tønder. Ny Carlsbergfondet skærkede skulpturen til skulpturparken ved museet. Alle skulpturer, der indgår i skulpturparken, tilhører kunstmuseet. *Kongen og Dronningen* er udført af den svenske billedhugger Claes Hake og hører til en af hans vigtigste skulpturer. Med sit abstrakte formsprog og kolossale størrelse rejser den sig i landskabet med en styrke, der vidner om potentialer fra både fortid og nutid.

I forbindelse med kunstmuseets store udstillingsarrangement *Tapio Wirkkala – billedhugger* erhvervede museet et fornemt sølvsmedearbejde af den berømte finske designer. En ganske lille skål, der rummer essensen af Wirkkalias naturlige tilgang til skulpturel form- og designgivning.

Udstillinger: Tommi Toija: Skulpturer. Tommi Toija (f. 1974) præsenteredes med denne udstilling for første gang på et dansk kunstmuseum. Han var i flere år assistent for Finlands mest betydelige billedhugger Kain Tapper, af hvem Kunstmuseet i Tønder ejer flere hovedværker. Tommi Toija har en fremtrædende plads i finsk samtidskunst og er bl.a. repræsenteret på KIASMA, Museum of Contemporary Art i Helsinki. *Sigurdur Gudmundsson: Situationer.* Den islandske billedkunstner Sigurdur Gudmundsson er født i 1942 i Reykjavik. Hans kunstneriske produktion spænder vidt fra malerier, tegninger, skulpturer, happenings til digte og romaner. Det er dog ikke mindst hans fotografiske værker, der har bragt ham berømmelse. *Hans Ole Madsen: Pinhole-fotos.* Pinhole, også kaldet camera obscura, er kendt siden Aristoteles (384-332 f.Kr), op igennem middelalderen som markedsgøgl, til videnskabelige iagttagelser af solen i renaissance og udviklingen af det egentlige fotografiapparat i 1800-tallet, men forsvandt herefter i den store glemmebog. I moderne tid fik kameraet en genfødsel i 1970'erne ved den amerikanske fotograf Eric Renner, der genoptog kameraet som et fotografisk kunstnerisk alternativ til maleriet. Pinholeteknikken gør motiverne slørede og fortættede, næsten som et romantisk maleri. Hans Ole Madsen (f. 1955) har i en årrække arbejdet i reklamebranchen som fotograf. Efter 20 år valgte han i 2003 at genstarte atelier i eget navn med fokus på kultur og kunst. *Tapio Wirkkala: Billedhugger.* For første gang nogensinde vistes den internationalt berømte finske designer og billedhugger Tapio Wirkkala (1915-1985) på en særudstilling i Danmark. Tapio Wirkkala var en af Nordens mest fremragende formgivere i det 20. århundrede. Gennem en omfattende og helt unik produktion af designobjek-

ter og skulpturer opnåede han både at blive en ledende figur inden for moderne finsk design og en foregangsmand inden for den abstrakte skulptur i efterkrigstidens Finland.

Historisk set havde Finland det hårdt på dette tidspunkt. Men kreativiteten blomstrede, og talentet Tapio Wirkkala foldede sig ud og fik frembragt nogle af sine mest ikoniske objekter såsom glasvasen *Kantarel* fra 1946 og træfadet *Blad* fra 1951, der samme år blev kåret som årets smukkeste objekt af det amerikanske magasin *House Beautiful*.

1951 var et fantastisk år for Tapio Wirkkala og finsk design generelt. Sammen med den danske møbedesigner Hans J. Wegner vandt han også Lunningprisen og i sin egenskab af udstillende designer, kurator og arkitekt for det finske rum på design-triennalen i Milano, er han hovedkraften bag den internationale bevågenhed og de mange medaljer, de finske designere opnåede det år. Tapio Wirkkala nåede at arbejde for så fremtrædende virksomheder som Iittala i Finland, Rosenthal i Tyskland og Venini i Italien, og udstillingens ene del viste et bredt udsnit af hans mange designobjekter frembragt i metal, porcelæn, glas og træ. *The Föhr Reef: et hækket koralrev*. Kunstmuseet i Tønder og Kulturhistorie Tønder præsenterede et storslået hækket koralrev, der opstod i perioden januar til juni 2012 på Museum Kunst der Westküste på øen Føer. Koralrevet var resultatet af et kollektivt samarbejde mellem godt 200 hækleinteresserede mænd og kvinder i alderen 7-84 år nord og syd for den dansk/tyske grænse. Især husmoderforeningen på Føer og strikkecaféen, der er tilknyttet museet i Tønder, var med til at hækle koralerne. KONTRAPUNKT: RICHARD MORTENSEN & CARL MAGNUS. I dansk billedkunst hen over midten af det 20. århundrede er Richard Mortensen (1910-1993) og Asger Jorn (1914-1973) de mest fremtrædende. De repræsenterer hver sin fløj i datidens stilistiske strømninger, henholdsvis *De Konkrete* og *De Spontane*. Richard Mortensens arbejde med konkret maleri fra 1948 til 1985 danner baggrund for denne udstillings tema. Mortensen er bosat i Frankrig fra 1948 frem til 1964, og i denne periode er han ikke alene nationalt men internationalt set den betydeligste skikkelse i konkret maleri. Men perioden er også overgangen mellem dansk modernisme og postmodernisme. Da Mortensen i 1964 vender tilbage til Danmark er han og andre kunstnere udgået fra modernismen udsat for stærkt modspil. Unge fremadstormere vil have kunsten ind i hverdagen og agerer med performance og happening. Situationisterne er en del af protestbevægelsen med Jens Jørgen Thorsen og Jørgen Nash som hovedaktører. En anden aktør er svenske Carl Magnus (f. 1943). Efter sin deltagelse i protestbevægelserne udvikler Carl Magnus, som de fleste andre i protestbevægelserne, en stærk personlig udtryksform, og han bliver en væsentlig bidragsyder til den skandinaviske postmodernisme, som udstillingens værker fra 1985 til 2012 viser. Udstillingen pegede ikke alene på de to kunstneres særpræg, deres fælles områder og modsætninger, men tillige på, hvad minimal brug af linje og farve kan gøre med stor effekt for oplevelse af rum.

Udgivelser: Blond, Anne: Hans, stolen og verden – en børnebog om Hans J Wegner. Blond, Anne (red.): Tapio Wirkkala. Billedhugger. Jul, Ole: Kontrapunkt. Om

malerne Richard Mortensen og Carl Magnus. Jul, Ole: »Jørgen Hansens Veksølund«, i *Veksølundssamlingen. Skitser til monumentalskulpturer*, 2012

Orla Madsen

Institut for Grænseregionsforskning

Institut for Grænseregionsforskning er et tværfagligt institut under Det Samfundsvidenskabelige Fakultet ved Syddansk Universitet. Institutet har sine rødder i den enestående historie, som findes i den dansk-tyske grænseregion. Institutet lægger stor vægt på sammenlignende studier af regioner generelt og af grænseregioner, primært i Europa. Det er engageret i brede forskningssamarbejdsnetværk internationalt og deltager i flere større, nationale og internationale forskningsprojekter. Samtidig har instituttet et tæt samarbejde med det lokale erhvervsliv og områdets kulturinstitutioner.

Institutet har en særlig forpligtigelse til at udføre forskning, som omhandler det tyske mindretal i Sønderjylland. Dette fremgår også af den konstante parathed til at tilvejebringe forskningsbaseret information om disse emner ud til en bred vifte af opdragsgivere.

Institut for Grænseregionsforskning (IFG) arbejdsfelt spænder fra erhvervsøkonomiske studier, europæiske studier, over regionaløkonomi og -udvikling og til mindretal, livsvilkår og historie i grænseområder. Institutets forskning og undervisning dækker disse fagområder. Institutet er aktivt i forskningskommunikation på alle niveauer. Også i 2012 blev der arrangeret årlige internationale konferencer og kollokvier, seminarer, debatmøder og andre åbne arrangementer, der alle var velbesøgte.

Institutet er nok et af Syddansk Universitets mest internationale institutter. Mere end 70 % af de over 1.000 studenter, der er indskrevet på Institutet kommer fra udlandet, og omkring 50 nationer har således deres daglige gang på Institutet.

Institutet udgiver det populærvidenskabelige tidsskrift *PLUK*, der i kort form præsenterer resultater fra den forskning, der foregår i Sønderjylland, eller som drejer sig om sønderjyske emner. Tidsskriftet udkommer tre gange om året og er gratis. Abonnement kan tegnes ved henvendelse til Institutet, tlf.: 6550 1752. *PLUK* kan også downloades fra www.sdu.dk/ifg.

I foråret 2012 blev Institut for Grænseregionsforskning tildelt Syddansk Universitets prestigefyldte H.C. Andersen Professorat (HCA), der løber over tre år. Professoratet gik til den internationalt højestimerede professor i regionaløkonomi Charlie Karlson fra Jönköping Universitet.

Ved udløbet af bestyrelsens fireårsperiode ønskede formanden, prorektor Bjarne Graabeck Sørensen, og det ordinære medlem, generalkonsul Henrik Becker Christensen, ikke genvalg. De blev begge takket for deres store indsats for Institutet. Universitetet udpegede dekan Jesper Strandkov til ny formand og Regionsrådet ved formand Carl Holst udpegede Hinrich Jürgensen, formand for det tyske mindretal (BDN). Næstformanden, museumsdirektør Orla Madsen, forbliver næstformand for den ny fireårsperiode.

Kim Furdal, museumsinspektør ved Museum Sønderjylland ISL-Lokalhistorie, indleverede i 2012 sin ph.d.-afhandling til Institut for Grænseregions-

forskning og havde sit forsvar af afhandlingen den 12. december: »Kampen om Lokalhistorien«.

Elisabeth Vestergaard

Landsarkivet for Sønderjylland

Modtagelse og ordning af arkivalier

Landsarkivet modtog 398 hylde-meter statslige arkivalier, hovedsagelig fra de tidligere retter i Aabenraa, Gråsten og Sønderborg, det ligeledes nedlagte Sønderjyllands Statsamt og det tidligere politimesterembede i Sønderborg. Dertil kom to meter kommunale arkiver og 14 meter fra private, heriblandt færdig-ordnede personarkiver fra fhv. trafikminister J.K. Hansen og fhv. landsarkivar Hans Worsøe. Desuden fortsatte afleveringen af redaktør Bjørn Svenssons arkiv. Det kneb også i 2012 med at finde ressourcer til at ordne de private arkiver. Til gengæld afsluttede vor tidligere medarbejder Claus Jørn Lildholdt og hans hustru Karen Harder Lildholdt som frivillig arbejdskraft ordningen, pakningen og registreringen af det 85 hylde-meter store og kaotisk ordnede arkiv fra Liefergemeinschaft, der blev oprettet i 1940 for at skaffe tysksindede erhvervsdrivende ordrer fra værnemagten. Derved kom også en del arkivalier fra Deutsche Berufsgruppen Nordschleswig og C.G. Schumanns skibsværft i Sønderborg for en dag.

Afslutning af DIP-projektet

Den 19. december, få dage før fristen udløb, afsluttede Landsarkivet sin del af Statens Arkivers store DIP-projekt, hvor DIP står for DAISY-indtastning i Provens, dvs. indtastning af alle arkivalier i arkivernes fælles arkivdatabase. Dermed er alle bind og pakker i Landsarkivet pakket i moderne arkivæsker, skiltet med en stregkode og registreret i databasen, som er tilgængelig for alle brugere via Statens Arkivers hjemmeside. Projektet har været i gang siden 2003 og omfattet samtlige 20 hyldekilometer i arkivet. I de ti år har i alt 62 personer medvirket. Afslutningen af det store projekt er en milepæl i Landsarkivets historie.

Læsesalen

Læsesalen havde i 2012 2.515 besøgende, en mindre stigning (2011: 2.379). Antallet af ekspederede arkivenheder steg ligeledes til 5.604 (2011: 5.328). En tyverisag på Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland medførte skærpede regler for benyttelse af læsesalen. Fremover skal denne hele tiden være bemanded med en vagt, hvorfor denne ikke længere kan hente reserverede arkivalier og ekspedere arkivalier fra nærmagasinet, men må tilkalde en kollega. Det er heller ikke længere muligt at benytte selvstændige forskerrum. Antallet af ansøgninger om adgang til ikke-almindeligt tilgængeligt materiale voksede, navnlig i kølvandet på Henrik Skov Kristensens bog *Straffelejren* og en fjernsynsudsendelse om »bonderøven« Frank Erichsens slægt med en sekvens her fra arkivet om hans oldefars deltagelse i 1. Verdenskrig. Arkivet modtog gruppebesøg bl.a. fra Stadtarchiv Kiel, historiestudiet ved Aarhus Universitet og Deutsches Gymnasium Nordschleswig.

Forskning og formidling

Landsarkivet gennemførte i 2012 på ny adskillige introduktionskurser, DAISY-kurser og slægtshistoriske kurser. Sidstnævnte handlede om flytninger og faderskabssager. I foredragsrækken »Arkivalier fortæller Sønderjyllands historie« berettede Mikkel Leth Jespersen om Diamant-Petersen og hans rejser til Sydafrika i 1870'erne, mens Hans Schultz Hansen fortalte om H.P. Hanssens ugeberetninger om grænespørgsmålet fra efteråret 1918. Det skete i tilknytning til arkivets udstilling om H.P. Hanssen, der åbnede på dennes 150-årsdag den 21. februar. Samme dag holdt arkivlederen foredrag om H.P. Hanssens historiske betydning ved markeringen af 150-årsdagen på Folkehjem. Dette foredrag blev trykt i *Sønderjysk Månedsskrift* og *Grenzfriedenshefte*. Arkivlederen udgav desuden artiklen »H.P. Hanssen i Folketinget 1924-26« i *Sønderjyske Årbøger* 2012. Med tilsvarende nær sammenhæng mellem forskning og formidling udgav seniorforsker Leif Hansen Nielsen artiklen »Tyske flygtninge i Aabenraa 1945-47« i *Historier fra Bybakken* og fortalte om tyske flygtninge i Sønderjylland 1945-1947; dette foredrag samlede godt 100 deltagere. Endelig holdt afdelingsleder Henrik Lundtofte foredrag om besættelsestidens opinionskamp ved åbningen af udstillingen *Bundet på mund og hånd – censuren under besættelsen*, som kom hertil fra Rigsarkivet og blev forsynet med eksemplarer fra vore egne arkiver. Lundtofte præsenterede også sin arbejdsplads, Historisk Samling fra Besættelsestiden i Esbjerg, som et led i serien »Samlinger i Sønderjylland«. Det andet foredrag i denne serie handlede om Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, som afdelingsleder Lars N. Henningsen fortalte om. I forbindelse med brugermødet gav Nanna Floor Clausen fra Dansk Data Arkiv en introduktion til Dansk Demografisk Database.

Hans Schultz Hansen fik endvidere publiceret to artikler, »Frederik af Nør – prins og landsforræder« og »Cornelius Petersen – frisisk pioner og slesvigsk selvstyregitator« i Historisk Samfund for Sønderjyllands antologi *Skurke og helte i Sønderjyllands historie*.

Samarbejde

Den 22. juni underskrev Landsarkivet og Museum Sønderjylland en samarbejdsaftale bl.a. om husningen af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie på Haderslevvej 45, fremme af forskningen i den sønderjyske søfarts historie og formidling af 1. Verdenskrigs historie. Sidstnævnte resulterede i, at Landsarkivet medvirkede ved etablering og vejledning af en gruppe af frivillige, som indtastede data for faldne i 1. Verdenskrig i en database, der blev tilgængelig på Museum Sønderjyllands hjemmeside. Afslutningen blev markeret den 9. november på Sønderborg Slot med taler bl.a. af rigsarkivar Asbjørn Høllum og arkivar Mai-Brit Lauritsen. De indsamlede data er også blevet anvendt på mindetavlerne for alle faldne sønderjyder til krigs kirkegården i Braine i Frankrig.

Også med Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig er der indledt et samarbejde, foreløbig om landsarkivets bibliotek, som i de kommende år skal omregistreres og gøres lettere tilgængeligt for offentligheden.

Hans Schultz Hansen

Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

29. juni 2012 blev et markant skillepunkt i Studieafdelingens historie. Afdelingens leder siden 1989, Lars N. Henningsen, havde besluttet at gå på efterløn, og det blev markeret med en stor og meget velfortjent afskedsfest. Omkring 130 samarbejdspartnere og kolleger fra Syd- og Nordslesvig var mødt frem og tog i mange hjertelige taler afsked med Lars. Gennem årene har Lars ydet en meget stor indsats, og det er i væsentlig grad ham, der har opbygget det omfattende og unikke arkiv. Ydermere har han gennem årene skrevet og redigeret flere hundrede bøger og artikler. Noget han forhåbentlig vil fortsætte med lang tid endnu.

Fra 1. august 2012 har Mogens Rostgaard Nissen taget over som leder af Studieafdelingen og Arkivet. Han er historiker og kommer fra en stilling som lektor i regionalhistorie ved Syddansk Universitet. Som ny leder af institutionen er det en stor hjælp for ham at have sekretær Erika Jentzen som afdelingens faste omdrejningspunkt med hendes meget store og vigtige viden om Arkivet og om afdelingens aktiviteter de seneste 10-15 år.

Publikationer og forskning

Inden sin pensionering nåede Lars N. Henningsen at udgive bogen *I venskab og tillid. Istedløvens tilbagevenden til Flensburg i 2011/In Freundschaft und Vertrauen. Die Rückkehr des Istedt-Löwen nach Flensburg 2011*. Med til bogen hører en nyproduceret film om restaureringen af Istedløven og om transporten i 2011 til Den Gamle Kirkegård i Flensburg. Bogens fokus er således de politiske og praktiske problemer i forbindelse med flytningen af løven. Bogen er udgivet sammen med Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, og den er skrevet i fællesskab med lederen af Stadtarchiv Flensburg, Dr. Broder Schwensen. Det er første gang, at Studieafdelingen har udgivet en bog sammen med Stadtarchiv, og den er således et udtryk for det gode samarbejde, der er mellem de to institutioner. Et samarbejde, der vil blive fortsat fremover.

Tidligere på året udgav René Rasmussen *Dansk i Sydslesvig 1920-1945 – Slesvigske børns ferierejse 1919*, der er to dvd-film, baseret på arkivets samling af historiske film. I den ene film fortælles historien om det danske mindretal 1920-1945 ud fra samtidige film, mens den anden film fortæller historien om de første sydslesvigske ferie børns rejse fra Flensburg til Danmark i 1919.

I efteråret udgav afdelingen sin første e-bog. Bogen *Karikaturtegninger og Danmarkshistorie 1880-1945* er skrevet sammen med studerende ved Syddansk Universitet, og den er udgivet i samarbejde med lektor Lars Johnsen. Bogen kan downloades gratis fra vores hjemmeside, star.dcbib.dk. I bogen har vi skrevet historie ud fra karikaturtegninger fra den nævnte periode og samtidig opnået nyttig erfaring med at udvikle e-bøger.

Ph.d.-studerende Karsten Merrald Sørensen har fortsat sit arbejde med »Kirkebrug i Slesvig 1600-1815«, men projektet er blevet forlænget med nogle måneder, fordi Karsten fra den 1. august 2012 er tiltrådt som leder af Lokalhistorisk Arkiv i Fredericia.

Samlingerne

I løbet af 2012 har der igen været en stor tilvækst til arkivet. Vi har modtaget

40 enkeltafleveringer, der samlet udgør knap 23 løbende meter. Desuden har vi modtaget ca. 5.000 billeder samt film og lydcd'er. I løbet af 2012 er der blevet scannet og registreret ca. 2.200 billeder, ligesom alle vore arkivfortegnelser er blevet registreret i Arkibas. Desuden har vi fortsat arbejdet med at digitalisere vore historiske film.

Vi har på arkivet knap 1.500 hyllemeter arkivalier, med en meget stor andel af personarkiver med blandt andet breve, dagbøger og erindringer, hvorved vi adskiller os fra ellers sammenlignelige danske arkiver. Dertil kommer over 100.000 historiske fotografier samt en række digitaliserede film fra Flensborg og det øvrige Sydslesvig. Samlet har arkivet et unikt materiale om og fra det danske mindretal i Sydslesvig.

Formidling

I løbet af 2012 har især Lars N. Henningsen holdt talrige foredrag i Sydslesvig og over hele Danmark, ligesom Mogens Rostgaard Nissen i løbet af efteråret har holdt flere foredrag i forskellige sammenhænge i Danmark. I forbindelse med præsentationen af bogen om Istedløven blev der 24. juli afholdt et arrangement sammen med Dr. Broder Schwensen og Stadtarchiv. Den 7. september blev der afholdt et nyt arrangement sammen med Stadtarchiv om Flensborgdigteren Heinrich Harries i anledning af, at det i 2012 var 250 år siden, digteren blev født.

I løbet af december er der desuden skrevet ti kronikker til Flensborg Avis, baseret på artikler fra e-bogen om karikaturtegninger, ligesom der blev afholdt en karikaturudstilling på biblioteket. Vi vil i årene fremover afholde 1-2 årlige udstillinger på biblioteket, baseret på materiale fra Arkivet, ligesom vi fremover vil afholde 1-2 årlige foredragsdage på Dansk Centralbibliotek.

Mogens Rostgaard Nissen

Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 2012

Historisk Samfund for Sønderjylland

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 20. april 2013 årsmøde på Hærens Sergentskole i Sønderborg. 60 medlemmer deltog i årsmødet. Formanden for Sønderborg kreds, Christian Bo Bojesen, valgtes på generalforsamlingen til dirigent. Han konstaterede, at årsmødet var indvarslet i henhold til foreningens vedtægter og gav ordet til formanden, Hans Schultz Hansen, der aflagde følgende beretning:

H.P. Hanssens 150-årsdag 21. februar 2012

Den første begivenhed i Historisk Samfund i 2012 var markeringen af 150-året for H.P. Hanssens fødsel. Arrangementet foregik selvfølgelig på Folkehjem om eftermiddagen og aftenen den 21. februar og samlede 218 deltagere. Arkiv- og forskningsleder Hans Schultz Hansen holdt indledningsforedraget om H.P. Hanssens historiske betydning. Hovedvægten lå på H.P. Hanssens indsats som organisator af den danske bevægelse fra 1880'erne, hans rolle i rejsningen af det slesvigske spørgsmål og hans fastholden ved en grænse trukket i overensstemmelse med folkenes selvbestemmelsesret 1918-20 og endelig hans betydning for den danske modoffensiv mod grænseflytningskrav og nazisme 1933 og følgende år. Museumsinspektør René Rasmussen uddybede H.P. Hanssens virke for demokratiseringen af den danske bevægelse, mens militærhistorikeren Michael H. Clemmensen fortalte om H.P. Hanssens arbejde for den danske efterretningstjeneste. Sognepræst Jørgen Hanssen fortalte om sin oldefar som familiemenneske, og museumsinspektør Inge Adriansen rundede af med et foredrag om H.P. Hanssen og monumenterne. Arrangementet blev afviklet i et fortrinligt samarbejde med Folkehjem, Sprogforeningen og H.P. Hanssens Mindefond. Sidstnævnte ydede endvidere et tilskud til udgivelsen af et særnummer af Sønderjysk Månedsskrift med H.P. Hanssen som tema. I tale og på tryk har vi således bidraget til, at vor første formands historiske betydning for den sønderjyske landsdel ikke går i glemmebogen.

Årsmødet 2012

Vort årsmøde i 2012 fandt sted i historiske rammer på Harmonien i Haderslev den 21. april med ca. 70 deltagere. På generalforsamlingen blev museums-

inspektør Mikkel Leth Jespersen indvalgt i styrelsen, mens fhv. regionsdirektør Jørn Andersen blev nyvalgt som revisor. Lars N. Henningsen holdt foredrag om temaet *Koskvinteren 1813/14 – da Norge blev erobret i Sønderjylland*. Efter årsmødet viste Karl Erik Olesen rundt i Haderslev Katedralskoles gamle bygning i Gåskærgade.

Adel i Slesvig

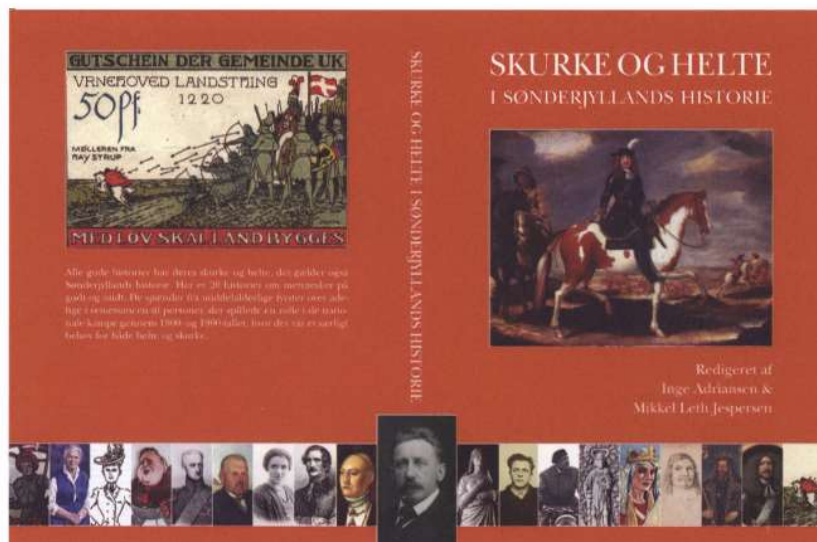
Foredragsrækken i 2012 havde slesvigsk adelshistorie som tema. Med udgangspunkt i udvalgte adelsslægter skildredes adelen i dens forskellige tidsrum og typer. Overinspektør Lennart S. Madsen lagde ud i foråret med et foredrag om den gamle slesvigske adel repræsenteret ved slægten Sture. Det skete på Østerholm Voldsted og i Notmark kirke. Universitetslektor emeritus Esben Albrechtsen fulgte op med at berette om den holstenske adelsindvandring og slægten Limbæk på Tørning Voldsted. Museumsinspektør Mikkel Leth Jespersen tog det slesvig-holstenske ridderskab og slægten Rantzau under behandling på Trøjborg og i Visby kirke, mens universitetslektor Carsten Porskrog Rasmussen beskæftigede sig med enevældens nyadel eksemplificeret med slægten Schack. Dette foredrag fandt sted på Gram Slot og i Gram kirke. Efter sommerferien tog Carsten Porskrog Rasmussen tråden op på ny med et foredrag om ridderskabet og slægten Ahlefeldt, denne gang på Landsarkivet, mens fhv. afdelingsleder Lars N. Henningsen fortalte om ridderskabet i det 18. århundrede med udgangspunkt i slægten Reventlow. Det skete på Sønderborg Slot. Hans Schultz Hansen rundede rækken af med at fortælle om den sene enevældes embedsadel på Museum Sønderjylland – Arkæologi i Haderslev, her med slægten von Krogh som eksempel. Deltagerantallet svingede mellem 36 og 65 og var dermed ikke helt på højde med de mest velbesøgte af vore foredragsrækker, men dog udtryk for en pæn interesse. Initiativtagerne overvejer en bog om slesvigsk adel med udgangspunkt i foredragene.

Udflugt til Schaumburg-Lippe

Foredragsrækken om den slesvigske adel inkluderede også de kulturhistoriske aftenvandring for 2012. Flerdagesudflugten gik til Schaumburg-Lippe i dagene 1.-3. juni og var med enkelte ændringer en reprise af turen i 2011. Carsten Porskrog Rasmussen og Lars N. Henningsen var guide for de 45 deltagere, som oplevede vigtige scener for de schaumburgske grevers historie gennem 900 år. Nyt i år var besøget i den adelige frøkenstiftelse Fischbeck og i stifts- og gravkirken i Obernkirchen. Museet sammesteds gav deltagerne et fint indtryk af historien om den berømte Bremer-eller Obernkirchen-sandsten, som gennem århundreder har været benyttet til utallige prestigebyggerier i Danmark og mange andre lande.

Skurke og helte i Sønderjyllands historie

Skurke og helte i Sønderjyllands historie var titlen på efterårets bogudgivelse. Skurke og helte er begreber, som nu om dage er helt forladiget af massemedierne. Det blev der rettet op på med denne bog, der rummer skildringer af 20 personligheder fra den sønderjyske historie, som af samtiden eller eftertiden har fået prædikater som skurke eller helte. Den ene af bogens redaktører,

Skurke og Helte i Sønderjyllands historie blev *Historisk Samfunds eneste bog i 2012*. 1. oplag blev revet væk inden jul, og et nyt oplag måtte trykkes. Bogen fik meget rosende omtale i pressen. I en anmeldelse i *Jydske Vestkysten* konkluderede Poul-Erik Thomsen således: »Samlet set viser den, at forfatterne er danmarksmestre i danmarkshistorie«.

museumsinspektør Inge Adriansen, indledte rækken af fængslende fortællinger med den omtvistede heltinde Thyra Danebod. Ekstern lektor Stefan Pajung bidrog med artiklerne »Knud Lavard – helgen eller helt?« og »Hertug Abel – Abel af navn, Kain af gavn«. Lennart Madsen tog sig kærligt af Gerhard 3. af Rendsborg som greve, hertug og rigsforstander, mens universitetslektor Anders Bøgh behandlede Margrethe 1. og Sønderjylland. Bogens anden redaktør, Mikkel Leth Jespersen, sluttede middelalderdelen af med en artikel om »Nis Henriksen – helt og herredsfoged«. Fra nyere tid blev tre personer beskrevet: Dronning Dorothea ved fhv. museumsinspektør Vivi Jensen, den gottorpske kansler Kielmann von Kielmanseck ved Mikkel Leth Jespersen og grev Hans Schack som fædrelandets frelser og kosmopolitisk karrieresoldat ved Carsten Porskrog Rasmussen. 1800-tallet er repræsenteret ved to uheldige generaler, prins Frederik af Nør og de Meza, som henholdsvis Hans Schultz Hansen og Inge Adriansen i samarbejde med museumsinspektør Jens Ole Christensen tog sig af. 1900-tallet har åbenbart været rigt befolket med skurke og helte – hele ni er genstand for artikler i bogen. Redaktør og kollaborator Margrethe von Wildenradt-Krabbe behandlede kritisk af René Rasmussen, mens »piggen fra Kamtrup« Karen Poulsen fik sit virke som flugthjælper under 1. Verdenskrig beskrevet af arkivar Louise Klinge. Forsker Inger Lauridsen skrev om Hansigne Lorenzen som kulturbevarer og nidkær kniplingskræmmer. Museumsinspektør Axel Johnsen viste, hvorledes H.P. Hansen var den

store skurk i Dannevirke-mændenes øjne. Blandt disse var selvstyrelederen Cornelius Petersen, hvis meget sammensatte skæbne blev analyseret af Hans Schultz Hansen. En anden Dannevirke-mand, Frits Clausen, endte som dansk nazifører. Ham tog Inge Adriansen og René Rasmussen sig af. I en helt entydig skurkerolle fremstår SS-manden og KZ-fangevogteren Gustav Alfred Jepsen, som museumsinspektør Dennis Larsen undersøgte, mens Johanne Hansen som modstandskvinde befandt sig i den helt modsatte lejr og beskrives af Inge Adriansen. René Rasmussen rundede bogen af med et portræt af Søren Telling, som i sandhed også var en dobbelttydig skikkelse.

Skurke og helte i Sønderjyllands historie blev præsenteret på Augustenborg Slot den 26. oktober. Bogen fik meget rosende omtale i pressen. I en anmeldelse i JyskeVestkysten konkluderede Poul-Erik Thomsen således: »Samlet set viser den, at forfatterne er danmarksmestre i danmarkshistorie«.

En række medier holdt konkurrencer for læsere og lyttere, hvor præmien var et eksemplar af bogen. Også i Rummelpotten fik vi en hel side til en »skurke- og helte-konkurrence«, hvor præmien var bøger. Første oplag på 1.200 stk. var revet væk inden jul. Derfor bestiltes et nyt oplag på 800 stk., som kom i handelen i januar. Heraf er nu ca. 670 tilbage. Udgivelsen var støttet af Dansk Kultursamfund af 1910, Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond, Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II og Vicepolitimester Per Thaulows og hustru Eva Agnete Thaulow, født Kihlstrøm's Fond.

Skurke og helte blev årets eneste nye bog. Den bidrog som sådan markant til årets store bog salg, men der var også et stort salg af *Sønderjylland A-Å*, som udkom i efteråret 2011, og *Sønderjyllands historie I-II* fra 2008-09. Også en del ældre skrifter blev solgt takket være prisnedsættelser og salg af billige bøger i pakker om skolehistorie og slægtsforskning.

Sønderjyske Årbøger

Sønderjyske Årbøger 2012 bestod sædvanen tro af meget forskellige artikler, som i tid strakte sig fra begyndelsen af 1800-tallet til slutningen af 1900-tallet. Frederik 6. holdt på den forkerte hest under Napoleonskrigene, og det fik fatale konsekvenser. I slutningen af 1813 blev Holsten og det meste af Slesvig besat af fjendtlige tropper, herunder 2.000 Don-kosakker, og selvom Frederik 6. vandt et slag den 10. december 1813 ved Sehested, endte det med, at han den 15. januar 1814 måtte afstå Norge til Sverige. Herom berettede Lars N. Henningsen i artiklen »Kosakvinteren« 1813-1814 – den halv hjertede krig. Sygdom og dens behandling var helt op til slutningen af 1800-tallet et privat anliggende, som borgerne i vid udstrækning skulle klare selv. Det gav basis for mange alternative behandlere. En af dem var teglværksejer og officer Hans Schlaikier i Egersund, som Johannes Brix fortalte om. For H.P. Hanssen blev tiden i dansk partipolitik efter Genforeningen kort. Han blev folketingskandidat for Venstre i 1923 og valgt ind i 1924, men allerede i 1926 forlod han efter eget ønske tinget ved folketingsvalget. Hans Schultz Hansen skrev om hans motiver bag opstilling og mandatnedlæggelse samt de sager, han beskæftigede sig med i Folketinget. Kitt Abrahamsen undersøgte baggrunden for *Tysk-sindede arbejderes afvisning af nazismen i 1933* med særligt henblik på arbejderbevægelsen i Sønderborg. Efter otte år stod *Byggeriet af Rømdæmningen* færdigt

i 1948. Anne Marie Overgaard gav i årbogen et bud på, hvordan landvindingsinteresser, arbejdsløshed og ønsket om national handling banede vejen for byggeriet. Det danske nazistparti, DNSAP, og det tyske mindretals nazistparti, NSDAP-N, havde forskellige politiske mål, hvilket bragte partierne i et indbyrdes konkurrenceforhold under Besættelsen. Søren Dall beskrev den politiske betydning, som denne *Nationalkamp i nazismens skygge* fik i magtkampen mellem den danske stat og den tyske besættelsesmagt. I nu afdøde skoleinspektør *Folmer Christiansens erindringer fra Højer* fik årbogens læsere et godt indtryk af den betydning, som han havde for Højer helt frem til sin død i 2011. Ud over gerningen som lærer og skoleinspektør gennem et halvt århundrede var han meget aktiv i mange andre sammenhænge. Han var ubetinget dansk, men det danske var for ham lig med åbenhed og respekt for andre, og derfor havde han et nært forhold til sine tysksindede naboer.

Redaktionen af *Sønderjyske Årbøger* bestod i 2012 af Morten Andersen, Mikkel Leth Jespersen, Hans-Ole Mørk, Mogens Rostgaard Nissen og Anne Marie Overgaard.

Sønderjysk Månedsskrift

Vort andet tidsskrift, *Sønderjysk Månedsskrift* markerede som nævnt H.P. Hanssens 150 års fødselsdag med et temahefte, der i syv artikler belyste snart sagt alle sider af H.P. Hanssens liv, levned og betydning – fra familiemennesket Hans Peter, portrætteret af oldebarnet Jørgen Hanssen, til stjerneagenten »Z«, beskrevet af Michael H. Clemmesen. Månedsskriftet udkom otte gange med i alt 332 sider, der med artikler, bog anmeldelser og grænselandskronikker bragte læserne viden om gammelt og nyt i landsdelen. Resultaterne af den nyere forskning blev bl.a. formidlet af Mie Ellekilde, der i artiklen »Der er så farligt ude på landet« beskrev arbejdsulykkernes karakter og holdningerne til risici på landet i gamle dage. Den store mængde af bøger med relation til Sønderjyllands historie, der til stadighed udkommer, resulterede i 35 anmeldelser, der forhåbentlig tjente som vejledning for bladets læsere. Månedsskriftet har i 2012 modtaget støtte fra: Alving Fonden, Dansk Kultursamfund af 1910, H.P. Hanssens Mindefond, Kulturfokus, Kulturministeriet og Traugott Møllers Fond.

Arbejdet i kredsene

Arbejdet i Historisk Samfunds fem kredse var i 2012 overalt i en god gænge. De mange aktiviteter fremgår af kredsformændenes beretninger på kredsens generalforsamlinger. Nord for grænsen blev der traditionen tro afholdt fællesmøder med de lokalhistoriske arkiver og foreninger. Alle kredse kombinerede en foredragsaften med generalforsamling – efterhånden mest i nævnte rækkefølge. Karakteristisk for kredsene er, at de kommer ud i det historiske landskab. Haderslev kreds fulgte i arkæologernes fodspor på jagt efter neandertalere i Sønderjylland og Over Jerstal kredsens bopladser og besøgte desuden Haderslev Domkirke, Klosterkirkegården og Hospitalskirken. Aabenraa kreds var på Skovbølgård og i Varnæs kirke, mens Sønderborg kreds fortsatte rækken af industribesøg hos Telebilling. Kredsens kommende søfartshistoriske satsning indledtes med besøg i Nydam Mose og hos Nydam Bådelaug. Tøn-

der kreds tog på en tredagestur i vikingernes Jylland med besøg i Ribe, Jelling, Århus, Fyrkat, Lindholm Høje og Aggersborg. Sydslesvig kreds satsede på samarbejdet med skolerne og havde foredragsarrangementer om Lorenz Frölich, Fårhuslejren og folkedragter i Sydslesvig. Den 24. oktober holdt kredsbestyrelserne et fælles møde på Landsarkivet i Aabenraa, hvor der til gensidig inspiration blev aflagt beretning om arbejdet og truffet beslutning om at genoptage *Historisk Søndag* i 2013.

Andre aktiviteter

Historisk Samfund fortsatte i 2012 det gode samarbejde med Idrætshøjskolen i Sønderborg. Denne gang gjaldt det et ugekursus om den Første Verdenskrig, som afvikledes fra den 30. januar til den 5. februar med ca. 60 deltagere. Som ved de tidligere kurser om Sønderjyllands historie var de et meget købedygtigt publikum, der aftog bøger for ca. 7.000 kr. Vores forening indgik også i planlægningen og ved foredragsholdere til et seminar i Flensborg i anledning af 600-året for dronning Margrethe den førstes død på Flensborg Fjord i 1412. Det handlede om dronning Margrethe og otte andre herskerinder i Nordtyskland og Danmark og afvikledes den 26.-27. oktober. Det vil resultere i en publikation.

PR-arbejde og sekretariat

2012 har stort set budt på de sædvanlige PR-tiltag: Udgivelse og distribution af en hvervebrochure samt presseomtaler i forbindelse med arrangementer og udgivelse af bøger. PR-udvalget med Finn Bach i spidsen stod ligeledes for besøg hos boghandlere fra grænsen i syd til Kolding i nord, og der blev afsat mange hundrede bøger i kommission, navnlig *Skurke og helte*. Sammen med Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev havde Historisk Samfund et annoncetillæg til Skalk april 2012. Det gav både nye medlemmer og salg af bøger, så udgiften næsten blev tjent hjem.

I anden halvdel af 2012 lykkedes det endelig at gå i luften med en ny, moderniseret hjemmeside, hvor man kan følge med i foreningens tilbud – møder, foredrag og bogudgivelser. Der er også podcasts (lyd- og videofiler) om bl.a. artikler i Sønderjysk Månedsskrift og Sønderjyske Årbøger. Via hjemmesiden kan der også bestilles bøger. Hjemmesiden er et centralt omdrejningspunkt for aktuel og faktuel kommunikation om foreningens virksomhed – til både medlemmer og andre interesserede. Hjemmesiden er udviklet af Casper Schack, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, i nært samarbejde med vort internetudvalg, der har Kristian Bøgebjerg Arentsen, Mogens Asmund, Kim Furdal og René Rasmussen som medlemmer. Dorthe Vilhelmsen fra vort sekretariat har overtaget rollen som webmaster efter Leif Hansen Nielsen.

Samtidig videreføres informationen til vore medlemmer via indstik i Sønderjysk Månedsskrift.

Historisk Samfund har i en årrække haft del i den sønderjyske stand på bogmessen i København, men fra 2012 indgår vi i stedet i en fælles sønderjysk bogcafé, der turnerer mellem landsdelens museer. Ved bogcaféen den 10. november på Sønderborg Slot solgte vi bøger for ca. 9000 kr.

Sidst på året blev der fremstillet en brochure »Skaf et nyt medlem«, der kom ud sammen med Sønderjysk Månedsskrift i februar 2013. »Dusøren« for at skaffe et nyt medlem er 200 kr. øremærket køb af foreningens bøger. I slutningen af marts 2013 er det foreløbige resultat ti nye medlemmer. Det illustrerer, at der skal gøres meget for at trække nye medlemmer. Dette så meget mere som foreningens medlemstal beklageligvis er gået tilbage med 60 og nu er 2.414.

I efteråret 2012 og starten af 2013 er der brugt mange ressourcer på at planlægge og markedsføre »Sønderjysk eftermiddag« på Dalum Landbrugs-skole på Fyn, der blev afviklet søndag den 17. marts 2013 og vil blive nærmere omtalt i årsberetningen for 2013. Her som ved PR-arbejdet i det hele taget har Finn Bach ydet en stor indsats.

Vort sekretariat har også i 2012 leveret et stort og solidt arbejde. Bogførin-gen blev lagt i nye rammer i samarbejde med vores nye kasserer Mogens Asmund og regnskabskonsulent Jette Wiese Madsen. En større oprydning i bogkælderens blev påbegyndt og dannede optakt til en nyindretning af vort sekretariat, så det bl.a. kommer til at fungere bedre som butik for de mange, som vælger at spare portoen og i stedet køber vore bøger her.

Oprydningen i kælderens havde Hans-Ole Mørk som hovedkraft. Både i direkte og overført betydning tager han et stort slæb i vores forening, og det var derfor også en glæde for Historisk Samfund, at Hans-Ole Mørk lige efter nytår modtog H.V. Clausens og Johan Ottosens Legat til Danskhedens Fremme i Sønderjylland.

Sekretariatet fik som hidtil god støtte fra Institut for sønderjysk Lokal-historie under Museum Sønderjylland. Der skal ved denne lejlighed lyde en stor tak for denne assistance og for et godt samarbejde i øvrigt med Museum Sønderjylland, der i 2012 bl.a. også omfattede redigering af månedsskriftet, udgivelsen af bogen om skurke og helte og foredragsrækken om adelen.

Blik ind i fremtiden

2013 vil byde på ikke færre end tre bogudgivelser. Carsten Porskrog Rasmus-sens afsluttende bind om tiden 1544-1830 af firebindsværket *Det sønderjyske landbrugs historie* befinder sig i trykfasen og vil udkomme i forsommeren. Det samme gælder Morten Andersens bog *De mange muligheders land* om Søn-derjyllands Erhvervsråd og egnsudviklingen 1945-1975. Leif Hansen Nielsens bog *Tyske flygtninge i Nordslesvig 1945-48* vil udkomme til efteråret. Land-brugsværkets afslutning markeres ved en foredragsrække om sønderjysk landbrug og udflugter. Vores bog fra 2012 om skurke og helte i den sønderjy-ske historie danner grundlag for et ugekursus på Idrætshøjskolen til septem-ber. Programmet for 2013 er således fyldt ud. 2014 vil i stor udstrækning være præget af 150-året for 1864 og 100-året for 1914. Foreningen indgår allerede i planlægningen af flere arrangementer i disse anledninger, og så har vores årbog tillige 125-årsjubilæum. Der bliver nok at se til!

Beretningen blev enstemmigt godkendt af forsamlingen. Dernæst fremlagde foreningens kasserer, Mogens Asmund, regnskabet, der fremviste et overskud på 269.460 kr. I regnskabet indgår tilmed beløb på 30.000 kr. til modernisering

af sekretariatet og på 10.000 kr. til indkøb af IT-programmel, som blev besluttet og udgiftsført i 2012, men først kommer til betaling i 2013. Kassererens beretning blev ligeledes enstemmigt godkendt. Kontingentet for 2014 fastsattes uændret til 295 kr. for enhedsmedlemskab både med Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift, mens kontingent for medlemskab med årbogen alene fastsattes til 195 kr. og abonnementsprisen for månedsskriftet til 245 kr. Inge Adriansen, Kim Furdal, Henrik Skov Kristensen og Carsten Porskrog Rasmussen blev genvalgt til styrelsen. Som revisor genvalgtes Olaf Krag, Revisionscentret, og fhv. regionsdirektør Jørn Andersen. Under eventuelt omtalte formanden *Historisk Søndag* i Gråsten den 12. maj. Efter generalforsamling og kaffebord lyttede forsamlingen med stor interesse til Christian Bo Bojesens foredrag *Skibsartilleriskolen i Sønderborg*. Som afslutning fremviste seniorsergent Leif Larsen kasernen.

Hans Schultz Hansen

Aabenraa kreds

Det var Historisk Samfunds Aabenraa kreds, der var hovedarrangør af afstemningsfesten på Folkehjem den 10. februar. Formanden for Historisk Samfund, Hans Schultz Hansen, holdt foredrag om perioden efter Genforeningen for 188 deltagere.

Generalforsamlingen blev afholdt den 11. april på Landsarkivet, hvor Andreas Asmussen fra Felsted holdt foredrag om Grøngrøfts historie. Der var nyvalg til bestyrelsen af Kaj E. Møller, der afløste Andreas Asmussen som kasserer. Genvalg til Ellen Jensen fra Hovslund.

Kredsen havde først i september en aftentur til Skovbølgård og Varnæs Kirke og sluttede i Bovrup hos den lokalhistoriske forening der.

Det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger i kredsen fandt sted i Løjt Kirkeby, og undertegnede indledte med at vise rundt i Løjt Kirke. Vi sluttede aftenen i Løjt konfirmandhus. Der var 34 deltagere i arrangementet.

Erling L. Madsen

Haderslev kreds

2012 startede i Haderslev kreds egentlig med et forsinket arrangement med de lokalhistoriske arkiver i Moltrup arkivet. Ud over den almindelige snak om arkivarbejde var det også et godt møde med en meget spændende beretning om resultatet af Bestseller udgravningerne.

Samlingen i år på arkivområdet er gået til det nye gigantarkiv i Haderslev – Historisk Arkiv – som ud over det tidligere Haderslev Byhistoriske Arkiv med Stadsarkiv nu også indeholder kommunale arkivaler for hele Sønderjylland. I fremtiden vil også Vejen Kommunes arkivalier blive samlet der. Et imponerende arkiv med mange kilometer arkivalier.

Derudover har Haderslev kreds benyttet sig af, at Museum Sønderjylland Arkæologi Haderslev har fejret jubilæum med en lang række arrangementer – et hver måned. I tilknytning til disse arrangementer eller koblet på disse har det været muligt at fortælle små historier.

Haderslev kreds havde også et spændende arrangement ved Starup Kirke,

hvor der blev fortalt om resultatet af de nye udgravninger og den deraf følgende ændring af historien omkring kirken.

For at følge op på det, der i øvrigt sker i Historisk Samfund, kom Nis-Edwin List-Petersen på besøg. Med udgangspunkt i en artikel skrevet af ham selv i Sønderjysk Månedsskrift fortalte han om retsopgøret med særlig indgang til hans egen familie.

Karl Erik Olesen

Sønderborg kreds

Den 21. januar. Vi lagde ud med arrangement i Mariekirken i Sønderborg, hvor pastor Peter Grønlykke fortalte om kirken, men ikke mindst om Per Kirkebys glasmosaikker. 100 fremmødte.

Vi havde planlagt et arrangement på JF i forbindelse med industriprojektet, men 2 gange var der problemer med JF, så det måtte aflyses.

Den 17. april generalforsamling på Sønderborghus. Frede Ihle og Margrethe Iversen blev genvalgt. Hans Jørgen Clausen fra Alsingergildet holdt foredrag om Alsingergildets virke og om Martin N. Hansens betydning for det alske. 20 deltagere.

Den 10. maj besøg i Nydam mose og på værftet. 150 deltagere.

Den 4. september i Egen kirke, hvor pastor Kitty Hovgaard Jensen viste rundt. 40 deltagere.

Den 6. november møde med de lokalhistoriske foreninger i Svenstrup.

Den 7. november arrangement på Telebiling i Sønderborg som afslutning på vores industriprojekt, som har løbet over 2 år. 18 deltagere.

Christian Bo Bojesen

Tønder kreds

Årets generalforsamling blev holdt den 12 april i kulturhuset på Ribevej med ca. 30 deltagere. Der var ingen ændringer i bestyrelsen.

Efter kaffen havde vi arkæolog og museumsinspektør Morten Søvsøe fra Ribe til at fortælle om de nyeste udgravninger ved domkirken i Ribe. Det var optakten til vores 3 dages-tur rundt til steder i Jylland, hvor vikingerne havde gjort sig særlig bemærket.

Vikingeturen startede den 1. juni i Tønder. Første ophold var vikingemuseet i Ribe, og derefter kørte vi til Århus, hvor museet under Nordea og domkirken blev besøgt. Vi overnattede på Hotel Søparken i Åbybro. Den næste dag besøgte vi Fyrkat og Lindholm Høje, hvor vi blev underholdt om vikingernes færd rundt i Europa. Hjemturen gik over Aggersborg, Vestervig kirke og domkirken i Viborg.

Vores møde med de lokalhistoriske foreninger foregik på Rømø den 3. september. 35 deltagere mødtes ved Kajes (Carl Petersens) hus, som Rømø lokalhistoriske Forening har fået som gave. Deltagerne blev delt i to hold, der skiftedes til at se Kommandørgården og udstillingen i Kajes hus. Efter kaffen på Cafe Dax næsten ude ved havet på Lakolk fortalte de forskellige foreninger om det, de havde lavet det sidste år. Der er meget gang i bøger, hæfter, ture og foredrag i de lokalhistoriske foreninger.

Finn Clemmensen

Sydslesvig kreds

Foreningsåret startede med generalforsamlingen den 17. april 2012 i festsalen på Duborg Skolen. Formanden Chr. Skov meddelte ved den lejlighed, at han af helbredsmæssige grunde måtte bede om en afløser på formandsposten.

På det første bestyrelsesmøde den 22. maj 2012 blev posterne fordelt på denne måde: Formand: Kirsten la Cour, Skovlund, næstformand: Kristian Bøgebjerg Arentsen, Flensborg, kasserer: Anders Schaltz Andersen, Hatsted, protokolfører: Jørgen Kühl, Slesvig, og bisidder: Christian Skov, Flensborg.

17. april 2012, arrangerede kredsens foredrag på Duborg Skolen, Flensborg ved seniorforsker, forfatter, ph.d. Lotte Thrane om »Lorenz Frölich og hans tid – især årene i Flensborg«.

13. september 2012, var der foredrag i Bürgerhaus, Harreslev ved overinspektør, museumsleder, ph.d. Henrik Skov Kristensen om »Straffelejren« i samarbejde med arbejdsgruppen »Harrisleer Bahnhof« og SOF.

31. oktober 2012 Flensborg, foredrag og udstilling på Dansk Centralbibliotek, ved Karin Becker/Foreningen for danske folkedragter om »Folkedragter og Sydslesvig«.

Bestyrelsen har i det forløbne år også beskæftiget sig med at gøre foreningen og dens arrangementer bedre kendt i regionen. Kontakten til medlemmerne og andre interesserede skal opprioriteres bl.a. ved brug af mailadresser og hjemmesiden, der nu fremstår i en nyere og mere brugervenlig form.

Vi vil dog stadig benytte SSF's medlemsblad KONTAKT og Flensborg Avis til indbydelser og orientering om arbejdet. Derfor er vi fortsat glade for det gode samarbejde med SSF og avisens journalister, ligesom samarbejdet med Dansk Centralbibliotek, Sydslesvigsk Oplysningsforbund, Folkeuniversitetet, »Arbeitsgruppe Harrisleer Bahnhof«, Den Slesvigske Samling«, IQSH og Skoleforeningen/CfU har betydning for foreningens virke.

Kirsten la Cour

Oversigt over årsskrifter og periodica 2012/2013

Udgivet af de lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver 2012/2013

Augustenborg

Årsskrift 2013

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg og Omegn. 2013. 40 sider. Indhold: Poul Krog: »Forord« – Poul Krog: »Da 'Enigheden' besøgte Augustenborg II« – Poul Krog: »Louise Augustas Livjægerkorps« – Birte Thuesen: »Musiker Frederik Petersen« – Poul Krog: »Duellen i slotsparken« – Poul Krog: »Indkvartering under Treårskrigen« – Poul Krog: »Blommeskobbel Skov« – Birte Thuesen: »Lys til juletræet i 1918« – Poul Krog: »Louise Mathiesen, Fynshav« – Jens Raben: »Fra fødsel til dåb« – Hans Lind: »Hertugerne i Primkenau« – Birte Thuesen: »Prinsesse Feodora« – Poul Krog: »Augustenborgs gamle Haandbrandsprøjte«.

Ekspedition: Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg og Omegn, Slotsallé 10, 6440 Augustenborg, tlf.: 74 47 18 08, e-mail: aug.larkiv@pc.dk

Bevtoft og Tirslund

Årsskrift 2013. Årsskrift aktuelt fra arkivet

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Bevtoft og omegn. 2013. 26. årgang. 32 sider. Indhold: »Børge's Tirslund minder« – »Viggo Bay's dagbog« – »Mine forældre: Sofie og Gunnar Bertelsen. Fortsættelse fra 2012« – Marie Thomsen: »Barndom i Strandelhjørn. Træk af Marie Thomsen« – H. Møller: »Sang ved aftenskole afslutning i Strandelhjørn. Årgang 1945« – »Til minde om Jørgen« – »Aftenturen torsdag d. 5. juli 2012« – Jørgen Nissen: »Årets gang i arkivet 2012«.

Ekspedition: Lokalhistorisk Arkiv for Bevtoft og omegn, Bevtoft Skole, Krygersvej 45, 6541 Bevtoft.

Bov

Historisk årbog for Bov og Holbøl sogne

Udgivet af Historisk Forening for Bov og Holbøl Sogne. Årgang 35. 2012. 72 sider. Indhold: »Forord« – Anne Grete Schlaikjer-Petersen: »Frøslev dengang i halvtredserne« – Jens Jacob Levring Madsen: »En usædvanlig dansk kvinde« – Torben Ølholm: »En mindsten for en magtens kvinde« – Aage Emil Hansen: »Skudt i tjenesten« – Mie Ellekilde: »Der er så farligt derude på landet« – John Levin og Hanne Iversen: »Lidt fra det forgangne år i foreningen« – Daniel Otzen: »Barndom og ungdom ude på Frøslev Mark« – Torben Ølholm: »Årets Hus« – Lorens Hansen: »Et forsamlingshus der bare lever så godt« – H.H. Bang: »Mindeord« – Torben Ølholm: »Sognepræsten og den gamle general«.

Ekspedition: Padborg Boghandel, Bov Bibliotek, Museum Sønderjylland – Oldemorstof, Holbøl Brugs og Hærvejens Købmand.

Bredebro

Æ Hjuulspor

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv, Bredebro. 10. årgang. 2012. 76 sider. Indhold: »Forord« – »Glimt fra 2011-2012« – »Glimt fra for 25 år siden i 1987« – Lauge Jepsen: »Livet i Brede Sogn og ved Vestfronten. Under Første Verdenskrig« – Nete og Kisser: »Gustav Halberg – Erindring om vores far« – Henrik Jørn Henriksen: »Angrebet på Bredebro den 9. april 1940« – Karen Møller Grothe: »Lærer Holger Andersen – min farmors bror« – Yrsa Lønne: »Enkeltbillet til Amerika« – Sine Brodersen: »Bager Brodersen i Brede« – Niels Chr. Thomsen: »Årets hus 2012« – »ECCO – 50 år i Bredebro – et industrieventyr« – »Årets guldkonfirmander« – »Årets udflugt« – »Bogliste« – »Lokalhistorisk Arkiv« – »Bestyrelse«.

Ekspedition: Sparekassen i Bredebro og visse andre forretninger i lokalområdet. Kan også bestilles på tlf.: 74 71 13 06.

Broager

Broagerland XVII

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Broagerland. 2012. 111 sider. Indhold: Carl Jürgen Bock: »Forord« – »Fra bestyrelsen« – Birgit S. Christensen: »Kunstmaler Albertsen« – Gregers Høilund-Carlson: »Dyrlæger på Broagerland« –

Tøge Zachariassen: »Broager Mejeri« – Carl Jürgen Bock: »Schellgaarde, Freiliebene, Skeldegaard« – Frede Simonsen: »Heinrich Horn 1881-1971« – Arne Pico: »Dreng og ung i Broager i 1940'erne og 50'erne« – Helga og Frede Simonsen: »Broue Tidende fra personligt til hvermandseje« – Jørn Lehmann Petersen: »Legatboligen Vestergade 28« – Birgit S. Christensen: »Rasmus Matzen i Amerika« – Frede Simonsen: »Rendbjerg Slot« – Karin Flugt Jonasson: »Set og sket i 2010/2011«.

Ekspedition: Carl Jürgen Bock, Skeldekobbøl 20, 6310 Broager, tlf.: 74 44 14 58, e-mail: bock@bbsyd.dk

Egen

Årsskrift 2012

Udgivet af Egen Sogns Lokalhistoriske Forening, 2012. 48 sider. Indhold: Peter Petersen: »Forord« – Kitty Hovgaard Jensen: »Tiende – fordums kirkeskat« – »Reklamer fra 1921« – »Gamle erhverv i Egen Sogn« – »Byvandring i Guderup i gamle dage« – Jørgen Petersen: »Landbruget i 50'erne« – W. Deichgräber: »Kinne do ham?« – »Bestyrelsen«.

Ekspedition: Peter Petersen, Møllevej 6, 6430 Nordborg, tlf.: 74 45 82 36.

Ensted

Årsskrift 2012

Udgivet af Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening, 2012. 64 sider. Indhold: »Forord« – Erling Knudsen: »Stubæk Frivillige Brandværn – 2. del« – »Billeder« – »Det skete i 1912 i Ensted sogn« – »Billeder« – »Det skete i 1962« – »Guldkonfirmation 2012« – »Årsberetning 2011-12« – »Foreningens bestyrelse – åbningstider«.

Ekspedition: Niels Høj Rossen, Sdr. Hostrup Bygade 64, Sdr. Hostrup, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 61 33 57, e-mail: biniro@mail.dk

Felsted

Historisk Årbog for Felsted Sogn

Udgivet af Historisk Forening for Felsted Sogn. Nr. 30. 2012. 104 sider. Indhold: Andreas Asmussen: »Forord« – Jens Christian Hansen: »Ung i 1960ernes Felsted« – Hans Jørgen Nissen: »Otto Nissen – frisør i Felsted« – Ellen Jensen: »Datidens SMS'er – sendt pr. postkort« – Andreas Asmussen: »Glimt af fattigfolk og deres livsvilkår i sognet – fra 1700-tallet til 1850« – Sven Zachariassen: »Boi og Christa Greisen og deres lastbiler i Tumbøl« – Heine (Heinrich) Petersen: »Min omflakkende skoletid!« – Ellen Jensen: »Gamle sønderjyske ord« – Kai Eskildsen Møller: »Husregister på nettet« – Ejner Thaysen: »Amatørradioforbindelser fra bussen på Bygbjerg« – Andreas Asmussen: »Købmand Classen« – Lorenz Lorenzen: »Uddrag af Hejmdal 1910 fra Felsted Sogn« – Andreas Asmussen: »Tumbøl Mølle« – Kai Eskildsen Møller: »Degn Christian Todsens erindringer i uddrag« – Hans Christian Dahlerup Koch: »Olieeftersøgning ved Kiding« – André Bendix Matthissen: »Forundersøgelser i forbindelse med olieboring ved Kiding« – Lorenz Lorenzen: »Uddrag af Hejmdal 1911 fra Felsted Sogn« – Andreas Asmussen: »Set og sket i årets løb« – Andreas

Asmussen: »Guldkonfirmander 2012« – Andreas Asmussen: »Foreningen – Arkivet – Patsches hus«.

Ekspedition: Andreas Asmussen, Kirkevej 2, Felsted, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 68 53 30, e-mail: asmussen@bbsyd.dk

Gråsten

Årsskrift 2012

Udgivet af Historisk Forening for Graasten by og egn. 2012. Nr. 38. 60 sider. Indhold: Hans Clausen: »Dengang i Adsbøl – barndomserindringer fra 1940'erne og '50'erne« – Frede Chr. Ihle: »Erindringer fra min skoletid i Rinke-næs 1944-51« – Else Egholm og Solveig Schrøder: »Maleren Peter Petersen-Stubbæk« – Else Egholm: »Årets gang 2011« – Bodil Gregersen: »Foreningens beretning 2011« – Else Egholm: »Beretning fra arkivet« – »Bestyrelsen pr. 1. maj 2011« – »Gammelt og nyt fra Gråsten og Flensborg«.

Ekspedition: Bodil Gregersen, Klokkevej 2, Rinke-næs, 6300 Gråsten, tlf.: 74 65 31 81, e-mail: bouf@post.tele.dk

Haderslev

Langs Fjord og Dam. Lokallhistorie omkring Haderslev. 2012

Udgivet af Forlaget Gammelting. 2012. 99 sider. Indhold: Svend Åge Karup: »Slagterfirmaet Christian Vollstedt 1862-2012 – 150 års tradition og fornyelse gennem flere generationer« – Helge Christian Jacobsen: »Et lykkeligt møde – Carl Oluf Nielsens arrestation i 1945« – Anders Hell Hansen: »Haderslev venskabsbyer 1946-2000« – Svend Åge Karup: »Gadenavne i Haderslev (I)« – Len-nart S. Madsen: »«Til Oldforskningens Fremme« – museet i Haderslev igennem 125 år« – Therese Enggaard: »Borgerlig vielse skulle gøre kvinderne stærke« – Trine Skovlund Jørgensen: »Historisk Arkivs nye domicil« – Signe Lüt-zau Pedersen og Frauke Witte: »Langelandsvej i Starup – en ceremoniel samlingsplads fra bondestenalderen« – Bent Vedsted Rønne: »Modstandsmanden Hans Christian Andersen – begivenhederne omkring Vedsted Landbohem«.

Ekspedition: Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev, Dalgade 7, Postboks 122, 6100 Haderslev, tlf.: 74 52 75 66.

Hejls-Hejlsminde

Idrætsliv i Hejls 1966-2012. Årsskrift 2012

Udgivet af Lokallhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde 2012. 100 sider. Indhold: Gunnar M. Krag: »Forord« – »Hovedtræk af Idrætsforeningens historie 1966-2012« – Else Svendsen: »Om at være i Hejls IF's bestyrelse gennem 20 år« – »Gymnastik 1966-2012« – »Folkedans« – »Fodbold« – »Håndbold« – »Badminton« – Finn Jensen: »Motionsbadminton i Hejls – fra gymnastiksal til multihal« – »Basketball« – Søren Lewring: »På kanten af det umulige« – »Basketball 1978-1998« – »Nyere aktiviteter« – Tom Ross: »Fra ladvogn til multihal – et lille resumé om Hejls Revyen« – »Klub-huset i Hejls« – »Hejls Multihal« – »Bestyrelserne for Hejls Idrætsforening 1966-2012« – »Register over portrætterede personer«.

Ekspedition: Gunnar M. Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf.: 75 57 47 54. e-mail: trappendal@profibernet.dk

Hoptrup

Hoptrup sogns Lokalhitoriske Forening 2012

Udgivet af Hoptrup sogns Lokalhitoriske Forening. 29. årgang. 2012. 48 sider. Indhold: Jens Knudsen: »Årsberetning 2012« – Thomas Rønnau: »Familien Kragh 'Nørbygaard'« – Jørgen Hasberg: »Hoptrup og omegn » – «For 100 siden« – »For 75 år siden« – »Hoptrup sogns Lokalhitoriske Forening. Vedtægter« – »For 50 år siden« – »For 25 år siden« – Jørgen Hasberg: »Hoptrup Kirkeorgel« – Jørgen Hasberg: »Peter Dons Augustinus 3.6. 1885« – Jørgen Hasberg/Ove Ethelberg: »Landsbysmedjen i Sønderballe« – Ove Ethelberg: »Brylluppet i Sønderballe«.

Ekspedition: Jens Knudsen, Kalmargårdparken 1, 6100 Haderslev, tlf.: 74 57 51 65.

Højer

Højer Lokalhitoriske Forening 2012

Udgivet af Højer Lokalhitoriske Forening. 2012. 24 sider. Indhold: Jørn Pedersen: »Forord« – Jørn Pedersen: »Christian Lassens Mindemuseum i Jarde-lund« – Jørn Pedersen: »Rundt om Ringkøbing Fjord« – Jette Lausten: »Den store ulykke på Brede Å« – Jørn Pedersen: »Skolen i Højer – som jeg har oplevet den og lidt historie« – »Program for 2012« – Thomas Georg Nielsen: »Lidt om Rudbøl« – »Foreningens bestyrelse« – »Arkivets bestyrelse« – Arki-vets medarbejdere«.

Højer Lokalhitoriske Forening 2013

Udgivet af Højer Lokalhitoriske Forening. 2013. Indhold: »Foreningens be-styrelse« – »Arkivets bestyrelse« – »Arkivets medarbejdere« – Børge Schmidt: »Højer FDF 50 år« – Lorens Hansen: »Hohenwarte« – Flemming Wraae: »Højer-banen 1892-(1935)-1962«.

Ekspedition: Jørn Frenesen Petersen, Ternholm 3, 6280 Højer, tlf.: 74 78 28 79, e-mail: dejbjerg@email.dk

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn. Årsskrift nr. 31 – 2013

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn. Nr. 31. 2013. 40 sider. Indhold: Anders Rauhaug: »Henry og Ingeborg Poulsen« – Christen Clausen (red.): Fr. Matzen: »Alsisk sømand omkom på Stillehavskysten« – Anton Marckmann: »Om tyende og skudsmål« – Hans Madsen Prinds: »Mejeribesty-rer Hans Madsen Prinds' egen levnedbeskrivelse« – Kirsten Munch: »Ople-velser i Sønderjylland mellem 1920-1995 (fortsættelse fra årsskrift 30)« – »Klip fra året der gik 2012« – Birthe Danielsen: »Årets gang 2012« – »Sognet rundt (fortsat)« – »Arkivet 2012 – notat« – »Medlemsforhold – 2012« – »General-forsamling 2013 med dagsorden«.

Ekspedition: Bent Zachariassen, Skovhøj 47, 6470 Sydals, tlf.: 74 41 52 89.

Jegerup

Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn 2012

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn. 2012. 64 sider. Indhold:

Mathias Nørgaard: »Forord« – Bestyrelsen: »Året 2012 i Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn« – Kaj Sandholdt: »Jegerup Kirkesogn« – Kathrine Winther: »Barndomserindringer fra Blæsbjerg« – Cathrine Junker og Margit Junker Krag: »Minder fra Anden Verdenskrig« – Kaj Sandholdt og Ellen L. Petersen: »Aage Gram 1933-2012« – Aage Gram: »'De små Grå' fra Jegerup« – Ejnar Brøgger: »Mit livs centrifuge« – »Jegerup skole 1923« – »Konfirmandholdet 1952-53«.

Ekspedition: Mathias Nørgaard, Haderslevvej 2, Simmersted, 6500 Vojens, tlf.: 74 50 61 84, e-mail: boma-n@privat.dk

Kliplev

Fra Kliplev Sogn 2012. Lokalhistorisk Forening

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Kliplev Sogn. 2012. 88 sider. Indhold: Kaj Lassen: »Forord« – »Bestyrelsen i Lokalhistorisk Forening for Kliplev Sogn var i 2012« – »Redaktion af årsskriftet« – »Åbningstider« – »Introduktion til Mimi Philipsens erindringer af hendes barnebarn, Mimi Philipsen« – Mimi Philipsens erindringer, fortrinsvis skrevet 1970-71« – Mimi Philipsen: »Beskrivelse af begivenhederne den 9. april 1940 og bombningen af gården på Søgårdsmark i august 1942« – Jørgen Hansen: »Visgaarde« – Mimi Philipsen: »Brødbagning i gamle dage« – Kaj Lassen: »Heldagsudflugten 2012« – »Klip fra 1912 Heimdal og 1962 Jyske Tidende«.

Ekspedition: Kaj Lassen, Holmvej 15, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 68 74 62.

Løgumkloster

Historisk Forening for Løgumkloster Kommune. Årsskrift 2013

Udgivet af Historisk Forening for Løgumkloster Kommune. 2013. 40 sider. Indhold: Allan Honoré: »Løgumkloster Bank« – Vagn Lauritzen: »Henrika Hagensen – en jordemoder på landet« – Niels T. Sterum: »Spøg og skæmt på teglværket?« – Allan Honoré: »Byvægten« – Frede Gotthardsen: »Lokale rim og remser« – Aase Wommelsdorff: »Damefrisøren« – »Afleveringer til arkivet, 2012«.

Ekspedition: Vagn Lauritzen, Ved Dammen 56, 6240 Løgumkloster, tlf.: 74 74 43 03, e-mail: vagn-lauritzen@mail.tele.dk

Nordborg

Årsskrift 2013

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Nordborg-området. 2013. 48 sider. Indhold: Jens-Ove Hansen: »Forord« – Nicolai Frederiksen: »Et alsisk bryllup ca. 1900« – Nicolai Frederiksen: »Myndighederne i den tyske tid« – Nicolai Frederiksen: »En begravelse sidst i 1800-tallet« – Nicolai Frederiksen: »Mit livs erindringer« – »Billedmateriale til erindringerne« – »Enden på historien«.

Ekspedition: Hans Jørgen Berg, Skovvej 14, 6430 Nordborg, tlf.: 74 45 10 58, e-mail: famberg@berg.mail.dk

Rødding

Historisk Årbog fra Rødding-egnen 2012

Udgivet af de lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg i den »gamle«

Rødning Kommune. 2012. 112 sider. Indhold: »Forord« – Kaj Frandsen (red.): »Øster Lindet sogn, en krønike« – Mogens Lorentzen (red.): »En gammel drabssag fra Frøs Herreds ting« – Kirsten Fynbo: »Nybyggerne i Skodborgskov og på Skudstrupfælled« – Jørgen Kloppenborg Skrumsager: »Bejstrupgaard Mølle« – Louise Klinge: »Karen Poulsen – pigen fra Kamtrup« – Peter Schøler: »Ungdomserindringer« – Niels Chr. Andersen: »Slut med slagteriet i Rødning« – Hans Jørgen Buhl Thomsen, Werner Petersen og Jørn Hellerø: »3 'gamle' kammerater« – Sven Aage Paulsen og Ejgil Petersen: »Brændstrup Kristne Friskoles start« – Anne Grethe Hjerrild Nielsen: »Mi bø – en, mi butik og banko« – Harald Johansen Rytz: »Hvor blev de af – Mit livs rejse« – »Lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg«.

Ekspedition: Rødning Lokalhistoriske Arkiv, Søndergyden 15, 6630 Rødning, tlf.: 79 96 56 65, e-mail: roeddingarkivet@hotmail.com

Rødekro

Lokalhistorisk Forening Rødekro 2012

Udgivet af Lokalhistorisk Forening i Rødekro. 2012. 160 sider. Indhold: »Foreningens bestyrelse og udvalg« – Bestyrelsen: »Forord« – »Afleveringer til arkivet 2011« – Bestyrelsen: »Året 2011-2012« – Per Holt Jessen: »Jernbanesabotør 1943-1945« – Ellen Jensen: »Hovslund Stationsby under besættelsen og borgernes oplevelse af sabotagen den 15./16. december 1944« – Svend Åge Jørgensen: »Skurvognsfabrikken 'Sønderjyden'« – Mogens Jessen: »Hellevad-Egvad Pensionistforening« – Ingrid Nissen: »Hejmdal for 100 år siden« – Lene Lench og Bodil Bjerrum: »Livet ved landevejen mellem Rødekro og Hellevad« – Egon Kaas: »Jyllandsgade 3« – Poul-Chr. Jørgensen: »Cantobell – popklubben i Hellevad 1966-70« – Ingrid Nissen: »«Æ Kleinbahn fra Genner til Sivkro ved Bedsted«« – Harry Ørsted: »Mine år i Rødekro 1945-1958« – Ingrid Nissen: »Lærer Albert Mikkelsens dagbog skrevet under krigen 1940-45« – Ingrid Nissen: »Jyske Tidende for 50 år siden«.

Ekspedition: Rødekro Boghandel, Østergade 3, 6230 Rødekro, tlf.: 74 66 10 77.

Skærbæk

Fra Skærbækegnens Fortid nr. 27, 2013

Udgivet af Historisk Forening for Skærbæk og Omegn, Skærbæk Museums Venner og Skærbæk Lokalhistoriske Arkiv. Nr. 27. 2013. 36 sider. Indhold: Niels L. Petersen: »Nedslagspunkter i et afvekslende liv«.

Ekspedition: Museum Sønderjylland Skærbæk, tlf.: 74 75 20 52, Historisk Forening, tlf.: 74 75 26 33 eller 40 29 58 21, e-mail: abild-jensen@bbsyd.dk

Starup

Starup Sogns Lokalhistoriske Arkivforening 2012

Udgivet af Starup Sogns Lokalhistoriske Arkivforening. 2012. 20 sider. Indhold: Karl Erik Olesen: »Forord« – Niels Peter Bladt: »Pluk fra aviserne 2011« – Niels Peter Bladt: »Brorsbølgård/Havegårdsminde« – Karl Beukel: »Om min fortid – De første år« – »Indkaldelse til generalforsamling« – Niels Peter Bladt: »Marknavne i Brorsbøl ejerlav«.

Ekspedition: Karl Erik Olsen, Diernæsvej 220, 6100 Haderslev, tlf.: 74 52 54 20 eller 21 21 63 80, e-mail: keohaderslev@gmail.com

Sundeved

Skrift for Lokalhistorisk Forening for Sundeved 2012

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Sundeved. 2012. 88 sider. Indhold: Redaktion: »Forord« – »Nuværende bestyrelse for Lokalhistorisk Forening for Sundeved« – Arne Jessen: »Stenen der blev smidt væk« – Marie Hansen: »Minder fra Sottrup kirkesogn 1900-1920« – Chresten Christensen og Frieda Andresen: »Vøllschows plejebørn« – Knud Tejlgaard Jensen og Hans Jørgen Callesen: »Om smedemester og maskinfabrikant Hans Jørgen Callesen« – Arne Jessen: »Æ 'Stenslau' i Stenrup 1932« – Folker Svane: »Sandfærdige oplevelser i krigsåret 1864« – Erik Knutzen: »Nybølbanens tilblivelse« – Jørgen Schmidt: »Omkring Tyendet og en Skudsmålsbog« – Henrik Pharao: »Nøffel som æ ka haus et, ca. 1950-53« – »Året der gik«.

Ekspedition: Lokalhistorisk Arkiv, Truenbrovej 21 A, Avnbøl, 6400 Sønderborg, tlf.: 74 46 61 05, e-mail: sundevedarkiv@gmail.com

Toftlund

Toftlund Lokalhistoriske Forening. Årsskrift 2013

Udgivet af Toftlund Lokalhistoriske Forening. 2013. Årgang 7. 60 sider. Indhold: »Bestyrelsen for Toftlund Lokalhistoriske Forening og Arkiv 2012/2013« – »Forord« – Lis Mikkelsen: »Der er ingen, der har så godt et liv som jeg. Jeg har oplevet alt det, jeg drømte om« – Carl Erik Christensen: »Købmand Schrøder« – Lis Mikkelsen: »Hvis pølserne blev lagt ud på vejen, kunne de nå fra Toftlund til Skagen« – Carl Erik Christensen: »Mathias Schmidt Christiansen« – Lis Mikkelsen: »Brødrene Andersen« – Carl Erik Christensen: »Hittebarnet i toget« – »Æ Vesterbager« – Carl Erik Christensen: »Toftlund Brugs« – »Købmand Meyer« – Oluf Johnsson: »Fru Johnssons modehus« – »Hegelund Nielsens gartneri« – Lis Mikkelsen: »De første 80 år er gået hurtigt!« »På jagt efter grise« – Carl Erik Christensen: »For 100 år siden« – Carl Erik Christensen: »Forsvarsbrødrene« – »Verden er lille« – »Y-mens klub i Toftlund« – »Borgmesterbilleder på arkivet«.

Ekspedition: »Anne-Grethe Petersen, Mariavænget 29, 6520 Toftlund, tlf.: 74 83 22 34, e-mail: tlhf@forum.dk

Tønder

Tønder-erindringer XIII. Lokalhistorisk Forening for Gl.-Tønder Kommune. 2012

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Gl.-Tønder Kommune 2012. 48 sider. Indhold: Birgitte Thomsen og Inger Lis Andresen: »Forord« – »Lokalhistorisk Forenings nye bestyrelse« – Erik Schmidt: »Brugsen i Tønder« – Asta Hughes: »Mit barndomshjem på Tønder statsskole« – Finn Elkjær Larsen: »Den sorte og røde skole. Tønder Statsskole 1976 til 1979« – Per Rick: »Midt i en jazztid ...« – Erik Fuglsang: »Muremestersønnens opvækst i Tønder – mureruddannelse blev til karriere i fagligt arbejde« – Viggo Balling Nielsen: »En Tønderdrengs erindringer om 1950'erne« – »Indholdsfortegnelser«.

Ekspedition: Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Gl.-Tønder Kommune, Richtsensgade 10, 6270 Tønder, tlf.: 74 72 33 26, e-mail: mail@lha-toender.dk

Vojens

Årbog 2012 for Lokalhistorisk Forening for Vojens-området. 26. årgang

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vojens-området. 26. årgang. 2012. 67 sider. Indhold: »Forord« – Erik Christensen: »Aage Grams Vej i Vojens« – Bent Lehrskov: »Erindringer fra mit liv – 3. del« – »Noter fra aviser: For 75 og 100 år siden« – Lisbeth Jarlov: »De drog mod vest« – Johs. Jespersen (red.): »Mads Frederik Madsens barndoms- og ungdomserindringer – 1. del« – Tim Skovrup: »Bæk Mejeri« – Kresten Gram: »Karl Skrøders Vej« – Hans Jakob Hansen: »Afsøring af mindesten for fire frihedskæmpere« – »Familiehistorie, Vognmandsforretning 'Jens Paulsen'« – »Noter fra aviser: For 75 og 100 år siden« – Preben F. Nørup og Agnes Svendsen: »Mindeord Aage Gram« – Preben F. Nørup: »Foreningens virke 2012« – Agnes Svendsen: »Årets gang på Arkivet i 2012« – »Adresseliste m.m. for Lokalhistorisk Forening for Vojens-området«.

Ekspedition: Preben F. Nørup, Kædevænget 1, 6500 Vojens, tlf.: 74 54 16 02, e-mail: noerupsenior@gmail.com

Øster Lindet

Glimt. Fra Øster Lindet sogns historie, nr. 26, 2012

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Øster Lindet sogn. Nr. 26. 2012. 16 sider. Indhold: »Erindringer skrevet af Anna Villadsen« – »Tekst vedr. forsiden« – J. Schmidt: »2. Verdenskrig« – Niels Jakob Frank: »9. april 1940 på 'Høsthåb' i Rojbøl« – Jens Lytken: »Aldrig mere en 9. april« – Hans P. Nørgård: »Tysk flyvemaskine nødlandede i Vester Lindet« – Hans Skøtt: »På biltur op igennem Jylland« – »Forening og Arkiv 2012«.

Ekspedition: Kaj Frandsen, Villavej 13, Øster Lindet, 6630 Rødding, tlf.: 74 84 61 06.

Aabenraa

Historier fra Bybakken. Årsskrift for Aabenraa Byhistoriske Forening 2012

Udgivet af Aabenraa Byhistoriske Forening i samarbejde med Museum Sønderjylland – ISL. 2012. 63 sider. Indhold: Carlo Daus-Petersen: »Forord« – Wilhelm Ewald: »Revolutionen i Aabenraa november 1918« – Erik Jakob Petersen: »Fra den gamle Nygade«.

Ekspedition: Carlo Daus-Petersen, Kaholt 12, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 62 23 17.

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Forretningsudvalg:

Formand: Arkiv- og forskningsleder, dr.phil. Hans Schultz Hansen,
Østergade 14, 6392 Bolderslev, tlf. 65 48 03 02 (Landsarkivet),
e-mail: hsh@laa.sa.dk

Næstformand: Tidl. arkiv- og forskningschef, dr.phil. Lars N. Henningsen, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 76 17, e-mail: larsnhenningsen@gmail.com

Kasserer: Cand.oecon. Mogens Asmund, Nørreløkke 5, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 02 80, e-mail: moas@post.tele.dk

Journalist Finn Bach, Tækkerløkke 44, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 20 98, e-mail: rfbach@hotmail.com

Museumsinspektør, ph.d. Kim Furdal, Museum Sønderjylland ISL-Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60, e-mail: kifu@museum-sonderjylland.dk

Museumsinspektør, ph.d. Mikkel Leth Jespersen, Museum Sønderjylland Kulturhistorie Aabenraa, H.P. Hanssens Gade 33, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 26 45, e-mail: mije@museum-sonderjylland.dk

Konsulent, cand.polit. Hans-Ole Mørk, Farverhus 21, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 80 62, e-mail: haomoerk@gmail.com

Styrelsesmedlemmer i øvrigt:

Museumsinspektør, ph.d. Inge Adriansen, Gustav Johannsens Vej 6, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 95 25, e-mail: inge.adriansen@mail.dk

Adjunkt, ph.d. Morten Andersen, Dalbyvej 101, 6000 Kolding, tlf. 75 52 51 93, e-mail: mars@kabelmail.dk

Generalkonsul, dr.phil. Henrik Becker-Christensen, Kgl. Dansk Generalkonsulat, Nordergraben 19, D-24937 Flensburg, e-mail: henbec@um.dk

Overinspektør Elsemarie Dam-Jensen, Markledgade 20, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 51 34, e-mail: edj@mail.tele.dk (privat), elda@museum-sonderjylland.dk (arbejde).

Overinspektør, ph.d. Henrik Skov Kristensen, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74 67 65 57 (Frøslevlejren), e-mail: henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Overinspektør Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland Arkæologi Haderslev, Dalgade 7, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 75 66, e-mail: lema@museum-sonderjylland.dk

Fhv. regnskabschef Henning Mathiesen, Poppelhegnet 6, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 92 16, e-mail: henning.mathiesen@pc.dk

Overinspektør, dr.phil. Carsten Porskrog Rasmussen, Rodekær 1, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 66 05, e-mail: marionogcarsten@webspeed.dk (privat), cpr@museum-sonderjylland.dk (arbejde)

Museumsinspektør, cand.mag. René Rasmussen, Nygade 36, 6270 Tønder, tlf. 73 72 00 06, e-mail: renerasmussen@bbsyd.dk

Kredsudvalgsformænd:

Haderslev: Karl Erik Olesen, Diernæsvej 220, Sønderballe Strand, 6100 Haderslev, tlf. 21 21 63 80, e-mail: keohaderslev@gmail.com

Aabenraa: Erling Madsen, Dybvighoved Møllevej 1, Løjt, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 78 04, e-mail: elmmadsen@mail.dk

Sønderborg: Christian Bo Bojesen, Havbo 2, Høruphav, 6470 Sydals, tlf. 74 41 59 74, e-mail: havbo2@stofanet.dk

Tønder: Finn Clemmensen, Toften 22, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 21 47, e-mail: odaogfinn@gmail.com

Sydslesvig: Kirsten la Cour, Gammelau 2, D-24980 Schafflund, tlf. 0049 4639 782402, e-mail: lac@skoleforeningen.de

Sekretariat og ekspedition:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 46 83, e-mail: hssdj@hssdj.dk

Hjemmeside: www.hssdj.dk

Åbningstid: mandag-torsdag kl. 9–16, fredag kl. 9–12.

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Konsulent, cand.polit. Hans-Ole Mørk, Farverhus 21, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 80 62, e-mail: haomoerk@gmail.com

Sønderjysk Månedsskrift:

Museumsinspektør, ph.d. Kim Furdal, Museum Sønderjylland ISL-Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60, e-mail: kifu@museum-sonderjylland.dk

Skriftrække: Overinspektør, ph.d. Henrik Skov Kristensen, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74 67 65 57 (Frøslevlejren), e-mail: henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsudvalg:*Haderslev kreds:*

Karl Erik Olesen (formand), Diernæsvej 220, Sønderballe Strand, 6100 Haderslev, tlf. 21 21 63 80, e-mail: keohaderslev@gmail.com
Ellen Jensen, Persillegade 9, Skodborg, 6630 Rødding, tlf. 74 84 86 88, e-mail: ellenjensen@skodborg-net.dk
Kirsten Fynbo (kasserer), Søndergade 34 E, Skodborg, 6630 Rødding, tlf. 74 84 81 48, e-mail: kirstenfynbo@hotmail.com
Jørn Olesen (sekretær), Øsby Stadionvej 9, Øsby, 6100 Haderslev, tlf. 74 58 41 31, e-mail: jolesen@mail.tele.dk
Jørgen Pedersen, Sundparken 66, Aarøsund, 6100 Haderslev, tlf. 74 58 44 20, e-mail: jelsep@mail.tele.dk

Aabenraa kreds:

Erling Madsen (formand), Dybvighoved Møllevej 1, Løjt, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 78 04, e-mail: elmmadsen@mail.dk
Kaj Eskildsen Møller (kasserer), Tværgade 5, Felsted, 6200 Aabenraa, tlf. 74 52 44 61, e-mail: kem@canzone.dk
Bent Pawlowski, Nørreagervej 2 A, 6360 Tinglev, tlf. 74 64 45 51, e-mail: pawlowski@post.tele.dk
Ellen Jensen, Stationsvej 36, Hovslund, 6230 Rødekro, tlf. 74 66 44 04, e-mail: enj@privat.dk

Sønderborg kreds:

Christian Bo Bojesen (formand), Havbo 2, Høruphav, 6470 Sydals, tlf. 74 41 59 74, e-mail: havbo2@stofanet.dk
Margrethe Iversen (sekretær), Farverløkke 33, 6310 Broager, tlf. 74 44 08 01, e-mail: mai@lhuset.dk
Henning Mathiesen (kasserer), Poppelhegnet 6, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 92 16, e-mail: henning.mathiesen@pc.dk
Sonny B. Andersen, Brogade 7, 1., 6400 Sønderborg, tlf. 20 91 39 01, e-mail: sba@bukhmark.dk
Frede Ihle, Mågevej 16, 6300 Gråsten, tlf. 74 65 11 99, e-mail: fredeihle@gmail.com

Tønder kreds:

Finn Clemmensen (formand), Toften 22, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 21 47, e-mail: odaogfinn@gmail.com

Olav Madsen (sekretær), Rylen 19, 6270 Tønder, tlf. 74 72 33 19, e-mail: gorylen@gmail.com

Carl E. Michelsen (næstformand), Galgestrømvej 2, 6270 Tønder, tlf. 74 72 50 63, e-mail: galgestroemvej-2@dlgmail.dk

Marie Stærk (protokolfører), Abterpvej 50, 6261 Bredebro, tlf. 74 71 11 00, e-mail: nielsbock@mail.dk

Jens Lautrup, Overbyvej 4, 6520 Toftlund, e-mail: meldkjaer@mail.dk

Sydslesvig kreds:

Kirsten la Cour (formand), Gammelau 2, D-24980 Schafflund, tlf. 0049 4639 782402, e-mail: lac@skoleforeningen.de

Kristian Bøgebjerg Arentsen (næstformand), Margarethenstr. 16, D-24939 Flensburg, tlf. 0049 461 5058224, e-mail: kbarentsen@hotmail.com

Anders Schaltz Andersen (kasserer), Osterwung 5, D-25856 Hattstedt, tlf. 0049 4846 590, e-mail: schaltz@t-online.de

Jørgen Kühl (sekretær), Am Hang 5, D-24857 Fährdorf, e-mail: joergen-kuehl@skoleforeningen.de

Christian Skov, Fördepromenade 28, D-24944 Flensburg-Sonwik, tlf. 0049 461 16 89 870, e-mail: c@cskov.com

Regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland

RESULTATOPGØRELSE
for perioden 1. januar til 31. december 2012

	2012	2011
	kr.	tkr.
FORENINGSVIRKSOMHED		
INDTÆGTER		
Foreningskontingent og abonnement	555.830	556
Tilskud	257.565	279
Andre indtægter	91.786	92
	<u>905.181</u>	<u>927</u>
UDGIFTER		
Sønderjyske Årbøger	-204.746	-263
Sønderjysk Månedsskrift	-457.332	-451
Medlemsaktiviteter	-123.941	-131
	<u>-786.019</u>	<u>-845</u>
RESULTAT AF FORENINGSVIRKSOMHED	<u>119.162</u>	<u>82</u>
FORLAGSVIRKSOMHED		
Indtægter vedr. skrifter	936.354	1.370
Omkostninger vedr. skrifter	-198.271	-1.525
Lagerregulering	<u>-324.864</u>	<u>403</u>
RESULTAT AF FORLAGSVIRKSOMHED	<u>413.219</u>	<u>248</u>
DÆKNINGSBIDRAG	532.381	330
Sekretariats- og styrelsesomkostninger	<u>-337.001</u>	<u>-345</u>
RESULTAT FØR RENTER	195.380	-15
Renteindtægter	43.787	57
Kursdifferencer m.v.	<u>30.293</u>	<u>35</u>
ÅRETS RESULTAT	<u>269.460</u>	<u>77</u>
Årets resultat disponeres således:		
Overførsel til frie reserver	169.460	
Hensat til »Den søndejyske skibsfarts historie«	<u>100.000</u>	
	<u>269.460</u>	

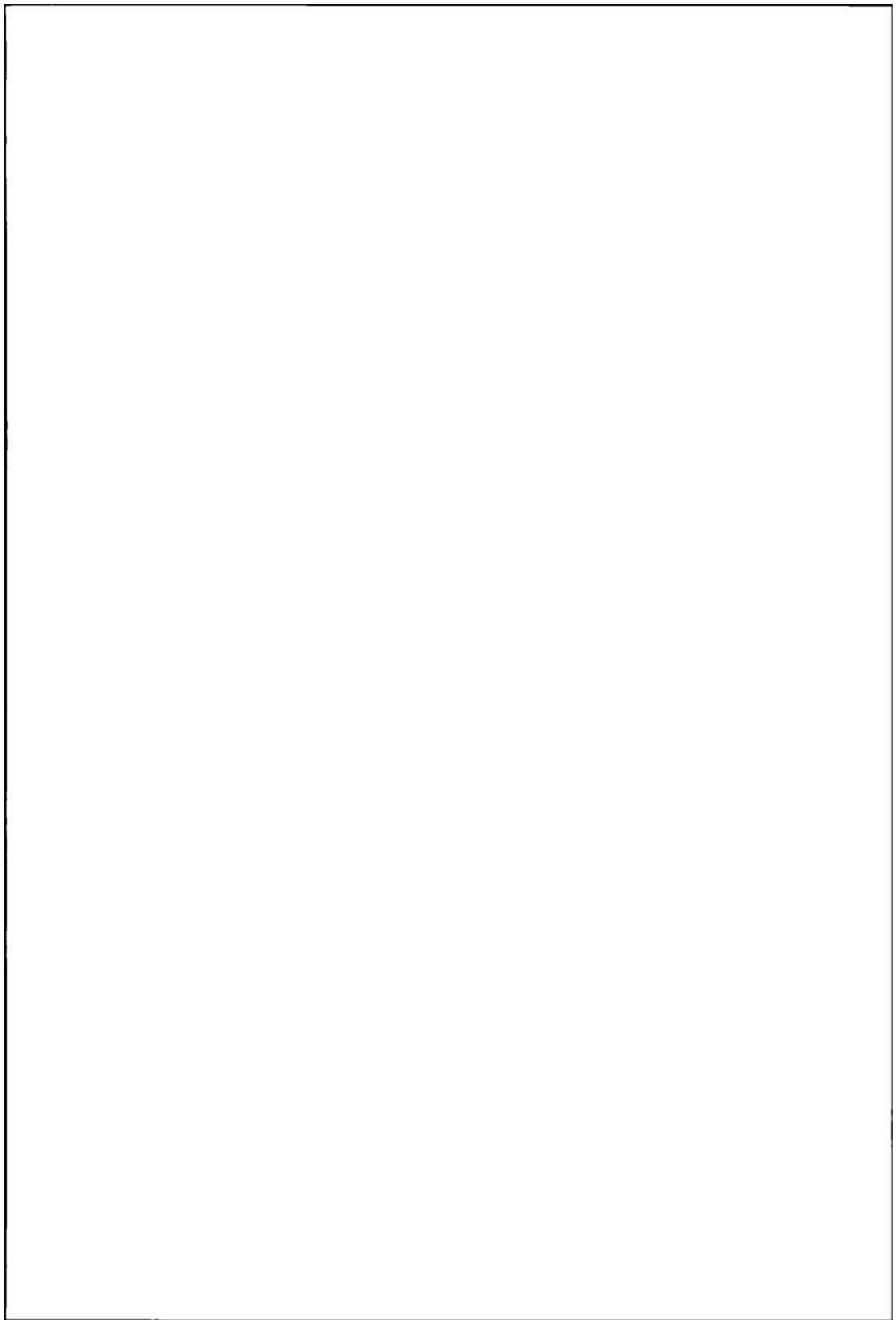
BALANCE
pr. 31. december 2012

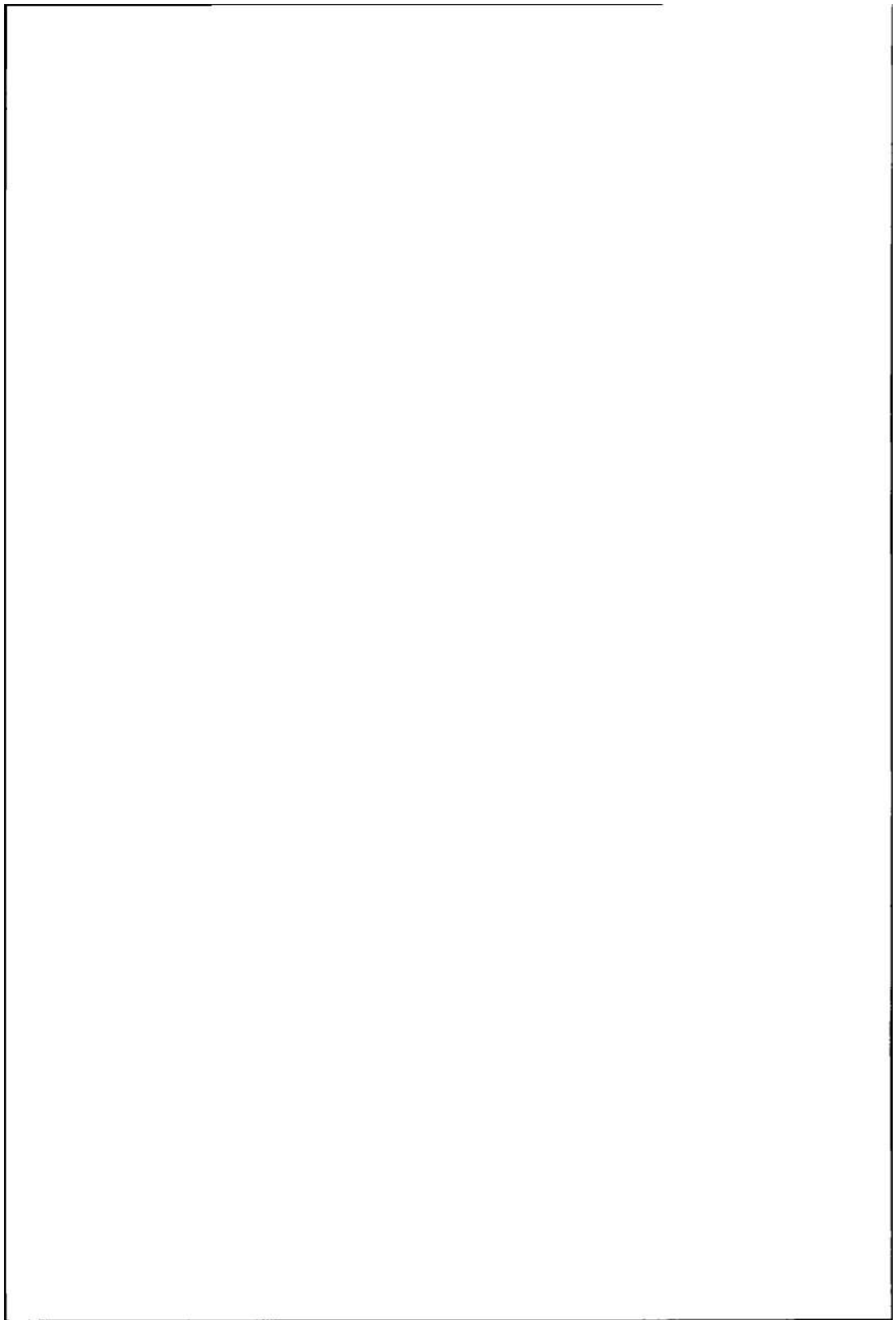
	kr.	31.12.2011 tkr.
AKTIVER		
Beholdning af skrifter	101.680	427
Debitorer	19.267	151
Tilgodehavende moms	52.141	66
Periodeafgrænsningsposter	239.831	191
Obligationer (nom. 1.482.740 kr.)	1.505.034	1.545
Investeringsbeviser (nom. 1.000.000 kr.)	1.036.933	
Likvide beholdninger	309.012	594
AKTIVER I ALT	3.263.898	2.973
 PASSIVER		
Ikke disponerede midler	1.684.463	
Årets resultat	169.460	1.853.923
 <i>Hensættelser:</i>		
Det sønderjyske landbrugs historie	250.000	
Den sønderjyske søfarts historie	300.000	
Hensat fra årets resultat	100.000	400.000
Kommende års udgivelser	350.000	
EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER	2.853.923	2.584
Skyldige omkostninger og kreditorer	409.975	389
KORTFRISTET GÆLD	409.975	389
PASSIVER I ALT	3.263.898	2.973

Vi har revideret foranstående regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland.
Revisionen har ikke givet anledning til bemærkninger.

sign. Olaf Krag og Jørn Andersen

Artikler

Thomas Clausen

Kampen om tvangsmølleriets afskaffelse i
hertugdømmet Slesvig 1836-1852

Claus Pørksen

Kampen om Vesterhavsøerne i 1864

Anton Marckmann

Den menige danske infanterist i 1864-krigen

Mikkel Leth Jespersen

Om den duelige kaptajn og skibets interesse. Et kærlighedsdrama fra
Aabenraa-søfartens storhedstid

Jens Skrumsager Skau

Sigurd Kloppenborg Skrumsagers oplevelser og tanker fra sin deltagelse
under 1. Verdenskrig

Knud J.V. Jespersen

Christian X og Sønderjylland

Hans Schultz Hansen

To drab og et attentatforsøg.
Tre hændelser fra sønderjysk efterkrigstid 1945-1948

Kirsten Lylloff

Konfiskation af tysk ejendom i Sønderjylland efter 2. Verdenskrig

Historisk Samfund for Sønderjylland

www.hssdj.dk